

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Feride DENİZ

JOURNEY FROM MOSCOW TO CONSTANTINOPLE (1817-1818)
BAŞLIKLİ ESERİN ÇEVİRİ VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2023

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Feride DENİZ

JOURNEY FROM MOSCOW TO CONSTANTINOPLE (1817-1818)
BAŞLIKLİ ESERİNİN ÇEVİRİ VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hidayet KARA

MUŞ-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖN SÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SEYAHATNAME TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ÇALIŞMAYI ETKİLEYEN UNSURLAR

1.1.TÜRKİYE'DE SEYAHATNAME TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞ MALARA GENEL BİR BAKIŞ	10
1.2. OSMANLI-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ	13
1.3. WILLIAM MACMICHAEL	19
1.3.1. Hayatı ve Eserleri.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

WILLIAM MACMICHAEL'İN ESERİNDE ŞARKİYATÇILIK İZLERİ VE İSTANBUL GÖZLEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. ŞARKİYATÇILIK(ORYANTALİZM)	22
2.2. İSTANBUL GÖZLEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	24
2.2.1. Osmanlı Başkenti İstanbul'un Önemi ve Kısa Tarihçesi.....	24
2.2.2. Topoğrafik ve Demografik Yapısı	25
2.2.3. Mezarlıklar	28
2.2.4. Yangınlar.....	30
2.2.5. Veba	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVİRİ METNİ

3.1. I. BÖLÜM	36
3.1.1. Rus Ve Türk Parasının Değeri.....	36
3.1.2. Seyahat	39
3.2. II. BÖLÜM	74
3.3. III. BÖLÜM.....	99

3.4. IV. BÖLÜM	128
3.5. MOSKOVA ÜZERİNE NOTLAR	169
2.5.1. Minin ve Pojarsky Anıtları.....	169
3.5.2. Kremlin.....	170
3.5.3. Nüfus.....	170
3.5.4. İklim.....	170
3.5.4. Mineralojik Not.....	170
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	173
EKLER	180

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOURNEY FROM MOSCOW TO CONSTANTINOPLE (1817-1818)

BAŞLIKLİ ESERİNİN ÇEVİRİ VE İNCELENMESİ

Feride DENİZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hidayet KARA

2023, 194 sayfa

Seyahatnameler resmî kaynaklardan uzak, gündelik hayata dair eserler olduklarından seyahat edilen bölge hakkında sosyal, ekonomik, dini, siyasi, psikolojik vb. daha birçok alan hakkında geniş yelpazede bilgiler sunmaktadır. Seyyahlar resmî tarih yazıcıları olmadıklarından gözlemlerini, ilgilerini ve toplum içinde daha çok rağbet görülen konular üzerine yazma imkânına sahip olmuşlardır. Seyahatnameler, uzunca bir dönem tarihi kaynak olarak kabul görmemiştir. Fakat bu kaynakların aynı dönemde yazılan başka kaynaklarla ve resmi kayıtlarla karşılaştırıldıklarında bizlere son derece önemli bilgiler verdiklerini görmekteyiz. Seyahatnamelerin aynı zamanda toplum modernleşmesi açısından da önemli rollere sahip olduklarını söylemek yerinde olacaktır.

Söz konusu çalışmamızın temel konusu, William Macmichael tarafından kaleme alınan “Journey From Moscow To Constantinople in the Years 1817,1818” adlı eserin Türkçeye çevrilmesi ve daha çok İstanbul ile ilgili gözlemlerinin değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu sayede daha önce Türkçeye tercüme edilmemiş bir eserin literatüre kazandırılması ve 1817-1818 yılları arasında Osmanlı toplum yapısının anlaşılmasına katkıda bulunma amacı güdülmüştür.

Çalışmamızın giriş kısmında konunun ehemmiyetinin anlaşılması için seyyah, seyahatnameler üzerine bilgiler verdik. Birinci bölümde Türkiye’de seyahatname türü üzerine yapılan çalışmalara, hem seyyah hem de seyahatnamenin yazımında etkisi olan Osmanlı- İngiliz ilişkileri üzerine ve yazarın hayatına dair genel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde seyahatnamenin çevirişi ve İstanbul gözlemlerinin yer almaktadır. Son bölüm ise eserin çevirisinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Seyhatname, Osmanlı-İngiliz İlişkileri, William Macmichael, Konstantinopolis

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
TRANSLATION AND ANALYSIS OF JOURNEY FROM MOSCOW TO
CONSTANTINOPLE (1817-1818)

Feride DENİZ

Advisor: Associate Prof. Hidayet KARA

2023, Page: 194

Since the travel books are far from official sources and are works of daily life, offers a wide range of information about the region traveled to such as social, economic, religious, political, psychological, etc. The fact travelers were not official historians, they had the opportunity to write about their observations, interests and topics that were more popular in the society. Travel books were not accepted as a historical source for a long time. However, when these sources are compared with other sources and official records written in the same period, we see that they give us extremely important information. It would be appropriate to say that travel books also play an important role in the modernization of society.

The main subject of our aforementioned study consists of the translation of William Macmillan’s “Journey From Moscow To Constantinople in the Years 1817,1818” into Turkish and mostly the evaluation of his observations on Constantinople. In this way, it was aimed to bring a work that has not been translated into Turkish before to the literature and to contribute to the understanding of the Ottoman society structure between 1817-1818.

In the introduction part of our study, information is given on the traveler and travel books in order to understand the importance of subject. In the first part, includes general information about the studies on the type of travel book in Turkey, the Ottoman-British relations, which had an effect on the writing of both the traveler and the travel books, and the author of life. In the second part includes the translation of the travel books and observations on Constantinople. In the last part consists of the translation of the work.

Key Words: Traveler, Travel books, Ottoman-British Relations, William Macmichael, Constantinople.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen eser
a.g.t.	:	Adı geçen tez
C.	:	Cilt
ç.n.	:	Çevirmen Notu
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EBE	:	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
hızl.	:	Hazırlayan
LEE	:	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	:	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

ÖN SÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı toplum yapısının ve yaşam koşullarının hızla değiştiği bir dönem olmasının yanında seyahat etme koşullarının daha iyi bir durumda olduğu ve seyahatin önem kazandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı toplum yapısını anlamada önemli bir role sahip olan seyahatnameler vesilesiyle insanlar hiç gitmediği yerler ve hiç tanımadığı toplumlar hakkında fikir sahibi olmuşlardır.

Çalışmamızda William Macmichael tarafından kaleme alınan *Journey From Moscow to Constantinople in the Years 1817, 1818* adlı eserin İngilizce yazılmış kısımları Türkçeye tercüme edilerek İstanbul gözlemleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yazarın dördüncü bölümde gözlemlerine yer verdiği Mr. Legh'in biyografisi ve otobiyografisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. William Macmichael yer yer anlaşılması zor olan konuların açıklamalarını ve alıntı yaptığı kaynakları dipnotlarda “†, ‡, *” bu simgelerle açıklamalara yer vermiştir. Bizler bu açıklamaları * simgesiyle verdik. Ayrıca gerekli görülen yerlerde tarafımızdan yapılan açıklama ve bilgilendirmeler dipnotlarda çevirmen notu (ç.n.) ifadesiyle verilmiştir. Metinde İngilizce dışından İtalyanca, Fransızca, Latince, Yunanca gibi birçok dilden parçalar bulunması dillere hâkim olmayışımızdan dolayı tercüme edilmemiştir.

Seyahatnamede adı geçen bazı yer isimlerinin karşılığının bulunmasında bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu noktada seyahatnamede bulunan fakat karşılığını bulamadığımız kişi, unvan; yer, nehir, göl gibi isimlerde okuyucunun daha iyi anlaması için aşina olunmuş isimler kullanılması tercih edilmiştir.

Seyyah ve seyahatnameler hakkında verilen bilgilerle giriş yapılan çalışmamızda sözkonusu dönemde Osmanlı Devleti'nin toplumu hakkında resmi kayıtlara yansımayan daha çok seyyahımızın gözlemlerine dayalı bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın her aşamasında karşılaştığım tüm sorunlarda bana daima yardımcı olan değerli bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hidayet Kara'ya, değerli jüri üyeleri Sayın Doç. Dr. Celal Öney ve Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan'a, bilgi ve tecrübeleriyle her zaman yol gösteren değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ufuk Gülsoy hocama ve değerli Ağabeyim Mansur Şengöz'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca öğrenim hayatım boyunca sonsuz sabır ve anlayışla yardımcı olan, her türlü fedakârlıkta bulunan aileme teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Muş- 2023

Feride DENİZ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, tarih boyunca birçok devlet ile siyasi, ticari ve sosyal alanlarda pek çok temaslar kurmuştur. Seyyahlar ve onların yazmış oldukları seyahatnameler ilişkilerin kurulmasında bir nevi köprü görevi görmüştür.

Seyahat kelimesi: seyh kelime kökünden türetilmiş olup “yürüme, gitme, insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma kendini ibadete vererek yeryüzünde gezip dolaşma” anlamlarına gelir. Seyh kelimesi ise “suyun yeryüzünde sürekli akması” anlamındadır. Bu yüzden tıpkı suyun yeryüzünde aktığı gibi gezip dolaşan yolculara saih veya seyyah denilmektedir. Ayrıca seyir, sefer ve rihle gibi kelimeler de seyahat ile yakın anlamlı kelimelerdir.¹

Seyahatname ise Arapça bir kelime olan ve gezmek, gezi anlamına gelen seyahat ile Farsça risale, mektup anlamına gelen name kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Seyahat-name gezi mektubu, gezi eseri gibi anlamlara gelir.² Arap edebiyatına ise seyahat ve seyahatname anlamına gelen rihle kelimesi kullanılmıştır³ Gümümüzde ise eskinden gezilip görülen yerleri tanıtmak amacıyla yazılan seyahatnamelerin yerini “gezi yazıları” almıştır.⁴ Seyahatnameleri kaleme alan seyyahlar ise farklı yerleri, farklı kültürleri gezip görme ve tanıma amacıyla seyahat eden kimselere denir. Bu tanımlama sadece yabancı gezginlere verilen isim olmayıp, kendi topraklarına dair izlenimleri aktaran kişileri de kapsamaktadır.⁵

İnsanlar sahip oldukları merak duygusuyla eski çağlardan itibaren farklı yerleri gezip görme, gittiği yerlerin örf ve âdetlerini keşfetmeyi arzu etmişlerdir. Bu merak ve arzu neticesinde seyyahların gezdikleri yerlerde görüp duyduklarını kayıt altına almaları seyahatname türünün ortaya çıkmasına önayak olmuştur.⁶ Seyyahların seyahat etme amaçları arasında merak, askerlik, ticaret, diplomasi vb. pek çok neden bulunmaktadır.

¹ Hava Baştuğ, “*Sosyal Bilgilerde Seyahatnamelerin Yeri ve Seyyahların Gözüyle Nevşehir*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi EBE, 2019), s.20.

² Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, *DİA*, Cilt 37, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 9.

³ Buğra İnal, “*19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi SBE, 2018), s.7.

⁴ Zeynep Çetin, “*Avrupalı Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2013), s.5.

⁵ Neslihan Yılmaz, “*Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı Adaleti ve İslâm Hukuk Sistemi*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, 2019), s. 6.

⁶ Şeyma Öztürk, “*Travels in Greece, Turkey and the Holyland(1817-1818) İsimli Seyahatnamenin Türkçeye Tercüme Edilerek Değerlendirilmesi*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2016), s.6.

Matbaanın icat edilmesiyle seyyahlık yeni bir boyut kazanıp bir meslek haline gelmiştir. Yazılan eserler sayesinde insanlar daha önce gezip görme imkânı bulamadıkları yerler hakkında bilgiler edinmişlerdir. Buna paralel olarak seyyah sayılarında da artışlar görülmüştür.⁷ Seyyahlar bu yazıları yazarken seyahati boyunca şahit oldukları düğün, cenaze, hastalık, giyim kuşam halkın davranış tarzları hakkında uzun uzadıya bilgilere yer vermişlerdir.⁸ Seyahatnamelere konu olan bölgeler, genellikle yabancı bir göz ile yazıldığından; sıradan olup fakat kendisine farklı görünen örf, adet, insan ilişkileri, giyim kuşam, mimari, yaşam tarzı, yönetim şekli vb. konular eserlerde ayrıntılı bir şekilde yer verilir.⁹ Geniş bir kitleye hitap ettikleri için yalın, samimi bir dil kullanılır ve¹⁰ ilim ehli kişiler tarafından kaleme alınır. Seyahatnamelerin kaleme alınma şekli seyyahlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bazı seyyahlar tanıklık ettiği olay ve manzaraları gezileri sırasında not alırken bazıları ülkelerine döndükten sonra ya da seyahatlerinin üzerinden belli bir süre geçtikten sonra kaleme alırlardı. Seyahat ettikleri sırada notlar ve belgeler getiren seyyahların metinleri gezip gördüklerine dair daha net bilgiler vermektedir. Yine bazı seyyahlar günlük tutarken bazıları ülkelere mektuplar yazarak gördüklerini anlatmışlardır. Kimi zaman eserlerinde çeşitli çizimlere de yer vermişlerdir.¹¹ Seyyahlar seyahatlerine çıkmadan önce ciddi anlamda araştırma yaparlardı.¹² Özellikle XIX. yüzyıla kadar doğuya yapılan seyahatlerde seyyahlar, seyahate çıkmadan önce geçmiş dönemlerde yazılan bütün seyahatnameleri okumayı bir nevi kendilerine görev olarak kabul etmişlerdir. Yolculuklarının neredeyse her aşamasında kendisinden önce oradan geçen seyyahlara atıfta bulunurlar. Bu sebepten ötürü seyahatnamelerde çok sık tekrarlarla karşılaşmak mümkündür.¹³

Seyyah ve seyahat kelimelerinin ortaya çıkışları haçlı seferlerine kadar uzansa da XV-XVIII. yüzyılları arasında zamanla kavramların anlamlarında değişimler görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin batıda ilerlemesiyle seyahat yapan kişiler haber

⁷ Ebru Kuku, “*Avrupalı Seyyahların Gözünde 19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunun Aynası: Kadın*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi LEE, 2022), s. 7.

⁸ Eylem Güzel, “*Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname ve Gravürlere Yansıması (18. Ve 19. Yüzyıllar)*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE,2010), s. 41.

⁹ Gülay Karadağ, “*Avrupalı Gezinlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2006), s. 28.

¹⁰ İnal, a.g.t., s. 7.

¹¹ Huri Melek Cebeci, “*Seyahatnamelere Göre Selçuklu ve Beylikler Devrinde Sosyo-Kültürel Hayat (XIII.-XIV. Yüzyıl)*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2019), s.40-41.

¹² Kuku, a.g.t., s. 7.

¹³ Çetin, a.g.t., s. 11.

getirmeye yani casusluk yapmaya başlamışlardır.¹⁴ Haçlı seferine katılanlar arasında casuslar, tüccarlar, turistlar, Hristiyanlığa yüz çevirenler, askerler, misyonerler, politikacılar,¹⁵ bilim insanları, bilimsel niyetlerle seyahat edenler,¹⁶ Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu stratejik yerlerin haritalarını çıkarmak ve faydalı bilgiler toplamak amacıyla seyahat edenler de mevcuttur. ¹⁷ Seyyahların, seyahat etme amaçlarının zamanla değişime uğramasının yanında seyahatnameler de işlenen konularda değişime uğramıştır. İlk dönemler, Devlete hizmet etmek amacıyla yapılan seyahatler sonraki dönemlerde gezilen yerlerin doğal güzelliklerini anlatan, bu yerlerin tarih, medeniyet ve toplumsal yaşamları hakkında bilgi veren birer kaynak konumuna gelmişlerdir.¹⁸

Seyahatname türünün ilk örneklerine bakacak olursak batıda seyahatnamelerin ilk örneklerine Antik dönemlerde rastlanılmaktadır. Herodot seyahatname türünde ilk eser verendir.¹⁹ Ayrıca seyahatname türünde ilk eser verenler arasında; X. yüzyılda İdil Havzası'na seyahat eden İbn Fadlan, XII. yüzyılda Asya'dan seyahat eden Venedikli seyyah Marco Polo²⁰, İngiliz John Mandeville ve Arap Edebiyatında önemli bir yere sahip olan İbn-i Battuta gibi önemli isimler yer almaktadır. Türk Edebiyatında İlk seyahatname örnekleri ise Hoca Gıyaseddin tarafından Farsça olarak kaleme alınan “Acibü'l- Letâif” adlı eseri ve Ali Ekber Hatâi'nin yazmış olduğu “Hıtâînâme” adlı eserlerdir. XVII. yüzyılın en tanınmış seyyahlarının başında ise Evliya Çelebi gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde savaş, iş, sürgün, görev, eğitim, irşat ve hac gibi pek çok nedenden dolayı seyahatler olmasına rağmen XIX. Yüzyıla kadar geçen süre zarfında çok az sayıda seyahatname kaleme alınmıştır. Bunun bir nedeni seyahat eden kimselerin yaptığı yolculuklar sırasında farklı yerleri görüp anlatma gibi bir amaca sahip olmamaları ve XIX. yüzyıla kadar seyahatnamelerin edebi bir metin türü olarak Türk

¹⁴ Kuku, **a.g.t.**, s. 7.

¹⁵ Bernard Lewis, “Doğuya Giden Seyyahlar” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1 (Haziran 1984), s. 245.

¹⁶ Engin Cihad Tekin, “*Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2017), s. 27-28.

¹⁷ Gürsoy Şahin, “XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, (Kasım 2020), s. 70.

¹⁸ Güzel, **a.g.t.**, s. 41.

¹⁹ Elif Bacıoğlu, “*Yabancı Seyahatnamelerde Geçiş Dönemleri*”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kocaeli Üniversitesi SBE, 2010), s. XII-XV.

²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998, s. 25.

Edebiyatında yer almamış olmasıdır.²¹ XIX. Yüzyılda ulaşım imkânlarının gelişme göstermesiyle askeri ve siyasi amaçlar için yapılan seyahatlerin sayılarında bir artış yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde Osmanlı Devleti'ne seyahat eden İngiliz seyyahların, kaleme aldıkları seyahatnamelerde; Osmanlı toplumunun, şehirleri, sosyo- ekonomik yapısı, sağlık koşulları ve yönetim sistemi hakkında dikkate değer bilgiler verilmiştir.²²

Seyahat edenler arasında siyasi görevliler, esirler, ajanlar, doğa bilimciler, arkeologlar, tarihçiler, jeologlar, coğrafyacılar ve misyonerler²³ gibi farklı meslek dallarından kişilerin var olması, her seyahatnamenin farklı konulara yoğunlaşmasına neden olmuştur.²⁴

Seyahatler tek başına veya gruplar halinde yapılmaktaydı.²⁵ Seyyahların, seyyah etme koşulları buldukları döneme göre farklılıklar göstermektedir. Seyyahlar, uzun ve masraflı seyahatlerde Royal Geographical Society gibi cemiyetlerden veya devletin sağlamış olduğu imkânlardan yararlanabiliyorlardı. Seyyahlar, seyahate çıkarken farklı niteliklere sahip birtakım kişilerle gruplar halinde seyahat ederlerdi. Bu yolculuklar kara ve deniz yoluyla yapılmaktaydı. Ayrıca seyyahların maddi güçlerine göre hizmetçi, kâtip, ressam, asker ve rehber de eşlik edebilirdi.²⁶ Ulaşımın genellikle gemilerle yapılması, liman şehirlerini; seyyahlar için önemli hale getirmiştir. Bu nedenle İstanbul, İzmir ve Çanakkale seyyahlar tarafından en çok ziyaret edilen şehirler olmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti'nde seyyahların ülke içindeki seyahatlerini bir takım kurallara bağlamıştır.²⁸ Sınırlar dâhilinde seyahat etmek isteyen herkes bu kurallara riâyet etmek zorundaydı.²⁹ Bu kurallar bir tedbir niteliğindedir. Büyük kentlere, göç dalgalarını engellemek bunlardan bir tanesidir. Neticede, bir kentten diğer bir kente geçmek isteyen bir kişi bulunduğu yerin yetkililerinden izin almak zorundaydı ve bu, durum belgesi

²¹ Bacıoğlu, **a.g.t.**, s. XII-XV.

²² Şahin, **a.g.m.**, s. 70.

²³ Yaşar Öcal, "XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 51, (Eylül 2015), s. 51.

²⁴ Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değerleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXVIII, Sayı 2, (Aralık 2013), s. 596.

²⁵ Bacıoğlu, **a.g.t.**, s. XI.

²⁶ Burak Ahmet Saka, "*İngiliz Seyyahlarına Göre II. Mahmud Döneminde Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Durumu*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2017), s. 8-9.

²⁷ İnal, **a.g.t.**, s. 11.

²⁸ Saka, **a.g.t.**, s. 8.

²⁹ Ahmet Tercanlıoğlu, "*18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Kyzikos Kentini Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2013), s. 4.

olan Men'-i Mürur'u ortaya çıkarmıştır.³⁰ XVI. yüzyılda bu belgeler “ yol hükmü” diye adlandırılmış olup, XIX. yüzyılda “Mürur tezkiresi” olarak adlandırılmaktaydı. Genelde yerli-yabancı ruhban, tüccar ve yabancı elçilik mensupları adına, seyahat edilecek bölgelerin yöneticilerine hitaben yol hükmü adı altında hazırlanan bu belgeler; kendilerinin korunması, herhangi bir bahaneyle vergi alınmaması ve temel gıda ihtiyaçlarının garanti altına alınması amacıyla yazılırdı.

Osmanlı Devleti, tarih boyunca pek çok yabancı devletle ahidnameler ve imtiyazlar imzalamıştır. Her padişah değişikliği sırasında bunlar yeniden ele alınırđı. 1535 yılında Fransa, 1540 yılında Venedik, 1718 yılında Avusturya, 1739 Belgrad antlaşmasıyla da Rus vatandaşlarına Osmanlı topraklarına seyahat etme hakkı tanındı. 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasının sekizinci maddesinde seyahat izinleriyle alakalı bir maddedir. XVIII. yüzyıldan itibaren yabancılar İstanbul'da bulunan elçiliklere adlarını, ne amaçla seyahat edeceklerini ve yanlarında kimlerin gidecekleri hakkında dilekçe verirdi. Yetkililer, seyahat etme amaçlarını ve kalış sürelerini sorduklarında bu belgeyi göstermek zorundaydılar. XIX. Yüzyılın ortalarına doğru yapılan yeni bir düzenlemeyle Pasaport Nizamnamesi çıkarıldı. Pasaportu olan herhangi bir kişi Osmanlı topraklarında gezdiği süre boyunca Mürur Tezkiresine de sahip olmak zorundaydı. Bu belgede hangi devletin vatandaşı olduğu, nerede ikamet ettiği ve nereden nereye seyahat edeceği gibi bilgilerinin yanında kişinin fiziksel özellikleri, seyahatine engel teşkil edilmemesi ve herhangi bir zorlukla karşılaştığı zaman kendisine yardımda bulunulması hususunda yazılara yer verilmektedir.³¹

Ortaya çıkış tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanan, bilimsel ve kültürel gelişmelerin gelecek kuşaklara aktarması görevi gören seyahatnamelerin tarihi kaynak bakımından değerine baktığımızda: ilk dönemlerde basit bir gezi ve gözlem eseri olarak ele alınırken XIX ve XX yüzyıllarda Batı edebiyatının etkisi sonucunda önem kazanmış ve tarih, coğrafya, sosyoloji gibi beşeri bilimlerde kaynak değeri olarak hâlâ varlığını ve önemini devam ettirmektedir.³² Loschburg'a göre ilk seyahatnamelerde efsaneyle tarih iç içedir.³³ Seyahatnameler, resmi kayıtlardan uzak olması ve günlük

³⁰ Saka, **a.g.t.**, s. 8-9.

³¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mürur Tezkiresi”, **DİA**, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2006, s. 60-61.

³² Cebeci, **a.g.t.**, s. 39-40.

³³ Winfried Loschburg, **Seyahatin Kültür Tarihi**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998, s. 13.

hayata dair pek çok bilgi içermesi bakımından birinci el kaynak niteliğindedir.³⁴ Seyahatnameler özellikle Osmanlı toplumunun gündelik yaşamı, gelenekleri, giyim tarzları, meslek grupları, bayram, selamlık törenleri; esir pazarları, hamamlar, çeşmeler, kahvehaneler, semtler, mahalleler, sokaklar,³⁵ salgın hastalıklar, doğal afetler³⁶ ve sosyal, kültürel, iktisadi konularda seyyahların gözlemlerinin içerir.³⁷ Toplum hakkında neredeyse her alanda bilgi vermesi şüphesiz ki; seyahatnameleri sosyal tarih, kültürel tarih,³⁸ sanat tarihi, şehir tarihi, ekonomi ve sosyal tarih³⁹ için önemli kaynaklar haline getirmiştir. Dolayısıyla seyahatnamelerin sundukları bilgileri diğer kaynaklardan bulmak oldukça zordur. Seyyahlar, olaylar ve mekânlar arasındaki farklılık ve benzerlikler arasında kıyaslamalar yaparak çıkarımlarda bulunması seyahatnameleri kuru bir bilgi aktarıcısı olmaktan çıkarıp bilimsel çalışmalar için önemli kaynak haline getirir.⁴⁰ Eserde anlatılan olaylar birinci şahıs tarafından kaleme alındığı için ilk bakışta bizlere gerçeklerle bire bir örtüşen kaynaklar gibi gelse de aslında durum pek de böyle değildir. Bunun nedeni ise seyahatnamelerin birçok edebi türü içinde barındırması, malzemelerinin geniş olması ve seyyahların asıl görevinin gezip gördüğü yerler hakkında rapor vermeleri olduğu için, seyyahların burada okunabilir olma endişesini taşıyor olmasıdır. Haliyle yazar yer yer okuyucunun dikkatini canlı tutmak için gerçek olmayan bazen de mübalağalara eserinde yer verir.⁴¹ Seyahatnameler bilgi verici özelliklerinden dolayı, iletişimin kısıtlı olduğu dönemlerde kültürel ve bilimsel alanda yapılan gelişmelerin aktarıcısı olmuştur.⁴² Ayrıca düşünce tarihi içinde önemli bir kaynak niteliğini taşımanın yanında Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine de

³⁴ Emine Gürsoy Naskali (hızl), **Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı**, İstanbul: Elginkan Vakfı Yayınları, 2019, s. 480.

³⁵ Kuku, **a.g.t.**, s. 9.

³⁶ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 597.

³⁷ Muhammed Esad Çetin, "İbn Batuta Seyahatnamesi'nde Uluslararası Ticarete Konu Olan Mallar", **İstanbul İktisat Dergisi**, Cilt 72, Sayı 1 (Nisan 2022), s. 109.

³⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası Ve Tarih yazımı**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s. 91.

³⁹ Saka, **a.g.t.**, s. 15.

⁴⁰ Çetin, **a.g.m.**, s. 109-110.

⁴¹ Muhittin Doğan, "*On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahat Edebiyatında Osmanlı'nın; Osmanlı Seyahat Edebiyatında da Avrupalıların Yansımaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2016), s. 15.

⁴² Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 37, (Şubat 2008), s. 148.

önemli katkıları olmuştur. Özellikle Batı ile olan münasebetlerde iyileşme görüldükçe seyahatnamelerin sayılarında da artışlar görülmüştür.⁴³

Seyyahlar her gittikleri yeri merakla incelemişlerdir. Ayrıca hem kendi görüp duyduklarını hem de diğer insanlardan aldıkları bilgileri not etmişlerdir.⁴⁴ Şüphesiz bu eserler insan elinden çıktığı için objektif değillerdir. Her yazar kendine ait bir tarzla eserleri kaleme almıştır ve bu eserleri kaleme alırken kuru bir tasvir yerine kendi düşünce dünyalarını, bakış açılarını, endişelerini ve korkularını bu eserlere yansıtılmışlardır.⁴⁵ Her ne kadar seyahatnameler kişisel görüşleri barındırsa da tarihe kaynaklık edecek belge özelliğine sahiptir.⁴⁶ Çünkü seyyah bulunduğu bölgeye dışarıdan bakan bir gözdür ve bazen bulunduğu yerde birinin görüp fark edemeyeceği şeyleri seyyahlar fark edebilmiştir. Söz konusu eserler dikkatle incelendikten sonra birer kaynak olarak kullanılabilir.⁴⁷

Seyahatnamelerin tarih yazımında kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur.⁴⁸ XIX. yüzyılın sonlarına kadar sosyal, kültürel, ekonomik, dini vb. pek çok alandan bilgiler içeren seyahatnamelerin tarihsel kaynak olarak kullanılmasından uzak durulmuştur. Bunun başlıca nedeni 1945 yılında uygulanmaya başlanan ve 1970 yılına kadar uygulanan bir programdan kaynaklanmaktadır. Programın esas amacı Osmanlı Tarihi araştırmalarında sadece Osmanlı kaynaklarının incelenmesiydi. Bu program Avrupalılar tarafından yazılan eserleri tamamen reddetmemekle beraber bu eserlerin incelemelerini oldukça sınırlı tutmuştur. Fakat seyahatname türünün 1980'li yıllara değin yeteri kadar değerlendirilmemesinin ve tarihi kaynak olarak görülmemesinin tek nedeni bu değildir.⁴⁹ Bernard Lewis *Doğuya giden İngiliz Seyyahları* adlı eserinde bu konuda

⁴³ Kaan Akman, "Sosyal Bilim Araştırmalarında Seyahatnamelerin Yeri: Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir İnceleme", **Uluslararası Göbeklitepe'den Bugüne Türkiye'nin Tarihi ve Kültürel Mirası Sempozyumu**, Samsun: Akademik Düşünce Yayınları, 2022, s. 151.

⁴⁴ Saka, **a.g.t.**, s. 7.

⁴⁵ Halise Hunuma, "*Osmanlı Topraklarında Bir Kadın Seyyah: Leydi Hester Stanhope ve Osmanlı Dünyası Hakkındaki Gözlemleri*", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2022), s.1.

⁴⁶ Güzel, **a.g.t.**, s. 40.

⁴⁷ Öztürk, **a.g.t.**, s. 6.

⁴⁸ Eren Tozoğlu, "*Batı Seyahatnamelerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında (1900-1923) Osmanlı Toplumunda Aile Kültürü Ve Eğitimi*", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi EBE, 2010), s.4.

⁴⁹ Zeynep Merve Koç, "*XVI. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Hayat Dinamikleri: Yemek Kültürü, İnançlar, Örf-Adet ve Osmanlı Kadını Üzerine*", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bahçeşehir Üniversitesi SBE, 2016), s. 4.

seyyahların yazılarına baktığımızda aslında fark edemediğimiz en belirgin yanlarının bilgisizlik olduğunu söyler. Pek çok bilgisizlik türü vardır: kendine güvenen, güvenmeyen, ilkel, önyargılı, basit, karmaşık, katı, kibirli ve suçluluk duygusuyla dolu olan bilgisizlik. Seyyahların eserleri yani yazdıkları seyahatnameler aslında seyyahın seyahate çıkmadan önce kafasında taşımış olduğu düşünceler kadar değerlidir. Seyahat edilecek bölgenin dilini bilmek o bölgede yaşayan ve hakkında seyahatname yazılacak toplum hakkında en doğru bilgi edinmenin tek yoludur. Aksi takdirde seyyah bu insanların tarih ve kültürlerine ilişkin bilgi edinmek için dili bilen başka kişiler tarafından farklı amaçlarla bir araya getirilmiş kaynakları kullanmak zorunda kalır. Günlük olarak yayınlanan eserlere bakma olanağına sahip olmaz ve çoğu kez yanlış, taraflı, eksik şekilde özetlenmiş bilgilerle yetinmek zorunda kalabilir. Bu bilgiler seyyahlara genelde bölgede yaşayan Hristiyan dinine mensup azınlıklar tarafından verilmekteydi. Bundan dolayıdır ki; tarafsız ve kesin bilgiler elde etmek dil bilmeyen seyyahlar için son derece zordur.⁵⁰ Ayrıca seyyahların dil bilmedikleri için yanlarına Hristiyan rehberler almaları onların toplumun muhafazakâr kesimlerinin içine kolayca girmelerini engellemiştir.⁵¹ Seyyahın seyahat ettiği şartlar da ayrıca seyyahın gözlemlerini etkileyen bir diğer unsurdur.

Tüm bu eksikliklere rağmen seyahatnameler tarih çalışmaları için son derece önemli eserlerdir. A. Zeki Velidi Togan ayrı devirlerin tarihini anlamada seyahatnamelerin önemli bir yer tuttuğunu *Tarihte Usul* adlı eserinde dile getirmiştir.⁵² Bernard Lewis, Robert Mantran'ın seyahatnamelerinden yararlanarak bu manada seyahatnameleri yardımcı kaynak olarak kullanan kişidir.⁵³ Seyahatnameler, içerdikleri bilgilerden dolayı hem bir tarihi belge özelliğini taşımakta hem de yazarın görüş ve önyargılarını içerisinde barındırmaktadır.⁵⁴ Seyahatnamelerin içerdikleri zengin kaynaklar araştırmacıya yeni bakış açıları kazandırmakla beraber araştırmacı için yanıltıcı bilgiler de verebilir. Bu nedenden dolayı seyahatnameleri araştırırken daha güvenilir bilgiler elde etmek için⁵⁵ araştırmacı, seyyahın vermiş olduğu bilgilerin başka

⁵⁰ Lewis, **a.g.m.**, s. 248-249.

⁵¹ Kuku, **a.g.t.**, s. 8.

⁵² A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, İstanbul: Enderun Yayınları, 1981, s. 59.

⁵³ Koç, **a.g.t.**, s. 5.

⁵⁴ Saka, **a.g.t.**, s.12-14.

⁵⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Ve Tarih yazımı**, s. 91.

kaynaklarla doğrulanması, döneme ait olan resmi kayıtlarla karşılaştırılması,⁵⁶ seyyahların seyahat ettikleri dönemde mevcut olan Avrupa siyasi düşüncesi hakkında bilgi sahibi olması, Sultan tarafından görevlendirilen resmi tarihçilerin yazmış oldukları kroniklerle karşılaştırılması,⁵⁷ seyyahın sahip olduğu kültürel ve sosyal çevrenin araştırılması,⁵⁸ aynı zaman diliminde bölgede seyahat eden diğer seyahatnamelerle birlikte değerlendirilmesi⁵⁹ ve o dönemde bölgenin sahip olduğu gerçek durum hakkında bilgi sahibi olunmasıyla seyahatnamelerin kaynak olarak kullanılması daha güvenilir hale getirilebilir.⁶⁰

Özetle Seyahatnameler bir toplumun duygu, düşünce, yaşayış biçimleri, kültürel yapısı ve içinde buldukları ortamın manzarasını yansıttıkları için pek çok arşiv belgesinin sahip olamadığı bilgileri ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nde padişahlar tarafından görevlendirilen tarihçilerce ele alınan kronikler ise genellikle siyasi, askeri ve diplomatik konular hakkında bilgiler içermektedir. Bu nedenden dolayı seyahatnameler sosyal ve ekonomik tarih üzerine araştırmalar yapan araştırmacılar için son derece önemli bir yere sahiptir. Seyahatnameler ayrıca devlet düzeni, siyasi durum, toplumun günlük yaşam biçimi, batıl inançlar, mimari yapılar, yeme ve içme kültürleri, aile yapısı, bölgede üretilen mallar, şehrin önemi ve bulunduğu konum, toplumun dini, yaşanan savaş ve isyanlar, nüfus, mezarlıklar, ulaşım imkânları, seyahat edilen dönemde yaşanan salgın hastalıklar, yangın, deprem ve düğün törenleri gibi kroniklerin ve arşiv belgelerin sahip olmadığı sayısız bilgileri ihtiva etmektedir. Bunlara ek olarak seyyahlar eserlerinde geçtikleri yerler arasındaki mesafeleri, coğrafi özellikleri, şehirlerin antik dönemdeki adları hakkında bilgi vermenin yanında eserlerine zaman zaman çeşitli manzara resimleri ve haritalar da eklemişlerdir.⁶¹ Seyahatnameler ilk dönemlerde çok fazla kullanılmasa da özellikle son dönemlerde Türkçeye çevrilmesi ve literatüre kazandırılmasında ki artış seyahatnamelere olan ilginin arttığının bir göstergesidir.⁶²

⁵⁶ Akman, **a.g.m.**, s. 150.

⁵⁷ Öcal, **a.g.m.**, s. 50.

⁵⁸ Nida N. Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, (Eylül 2010), s.524.

⁵⁹ Kuku, **a.g.t.**, s. 9.

⁶⁰ Serpil Güner, "*XVII-XVIII Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu*", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2010), s. 14.

⁶¹ Saka, **a.g.t.**, s. 13-16.

⁶² Koç, **a.g.t.**, s. 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SEYAHATNAME TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ÇALIŞMAYI ETKİLEYEN UNSURLAR

1.1. TÜRKİYE'DE SEYAHATNAME TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ

Fransa'da March Bloch, Lucian Febvre ve Fernand Braudel'in öncülüğünde başlatılmış, olaylardan oluşan geleneksel bir tarih yazımı ve siyasete dayalı bir tarih anlayışı yerine, sorun odaklı tarih anlayışı ve insan eylemine yani aşağıdan yukarıya doğru olan bir tarih yazım anlayışı üzerine kurulan Annales Ekolü, tarih yazımında farklı yöntemler kullanarak bu alanda büyük bir atılım yapmışlardır. Annales Ekolü tarih yazımında ve tarihi olayların incelenmesinde sadece resmi kayıtlara dayanan bir tarih yazımını eleştirmiştir. Tarihi olaylar incelenirken farklı alanlarla desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ekolle birlikte Türkiye'de sosyal tarih anlayışı Fuad Köprülü, Halil İncelik ve Mustafa Akdağ gibi tarihçiler tarafından ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Sosyal tarih anlayışının yayılmaya başlamasıyla seyahatnamelerin de tarihe yardımcı birer kaynak olarak kullanılabilmesi ortaya çıkmıştır. Yapmış olduğumuz araştırmalara göre son yıllarda seyahatnamelere ilginin son derece arttığını, bu konuda birçok çeviri, tez, makale ve sempozyum çalışmaları yapıldığını görmekteyiz.⁶³

Öncelikle bu konuda ele alınan yüksek lisans tezlerine bakacak olursak; Nafiye Nihan Yıldız, *XIX. Yüzyıl seyahatnamelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler*, Serdar Bozkurt, *XIX. Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Van Sancağı*, Elif Doğan, *İngilizce Seyahatnamelere Göre 19.Yüzyılda Türkistan'da Kadın*, Hava Baştuğ, *Sosyal Bilgilerde Seyahatnamelerin Yeri Ve Seyyahların Gözüyle Nevşehir*, Kazım Toylan, *Seyahatnamelerde Kütahya*, Gökhan Gök, *XVIII. VE XIX. Yüzyıllarda İngiliz ve Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Şeyma Öztürk, *Travels İn Greece and the Holyland(1817-1818)*, Ümit Tarih, *19. Yüzyıl Oryantalist Seyahatnamelerinde ve 21. Yüzyıl Batı Medyasında Türk İmgesi*, Erhan Kurt, *İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi*, Anıl Karadere, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnamelerin Işığında Kuzey Kafkaslar*, Semin Ceyda Demircioğlu, *XX. Yüzyıldan*

⁶³ Saka, **a.g.t.**, s. 17.

Bir Osmanlı Seyahatnamesi: Asmai'nin Sicilya Hatırası(metin-inceleme), Meliha Karakaya, *Seyahatnamelerde Nevşehir*, Fahriye Nilsun Şahin, XIX. Yüzyıldan Bir Osmanlı Seyahatnamesi *Seyahat-i Asmai(metin inceleme)*, Ender Karagüle, *Seyahatnamelerde Malatya*, Leyla Doğan Peker, *İngiliz Seyyahların Seyahatnamelerinde Bursa(17. ve 20. Yüzyıllar arası)*, Halise Hunuma, *Osmanlı Topraklarında Bir Kadın Seyyah: Leydi Hester Stanhope ve Osmanlı Dünyası Hakkındaki Gözlemleri*, Ebru Kuku, *Avrupalı Seyyahların gözünde 19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunun Aynası: Kadın*, Mehtap Soysal, *Avrupalı Gezginlerin Gözünden XIX. Yüzyılda Gravürlerle Osmanlı Toplumunu ve Şehir Yapıları*, Yasemin Gündoğdu, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü(Manisa Örneği)*, Eren Tozoğlu, *Batı Seyahatnamelerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında (1900-1923) Osmanlı Toplumunda Aile Kültürü ve Eğitim*, Nimet Şahin, *Batı Seyahatnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*, Burak Ahmet Saka, *İngiliz Seyyahlarına Göre II. Mahmud Döneminde Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Durumu*, Sibel Uzun, *Batılı Seyyahlara II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde İstanbul'da Gayrimüslimler*, Didem Çakmak, *İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'e Göre Osmanlı'da Gündelik Hayat*, Cengiz Ergün, *19. Yüzyıl Seyyahlarının Gözünden Batı Anadolu'da Ermeniler*, Koray Demiray, *Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat(1808-1918)*, Deniz Maden, *Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı'da Harem*, Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon(1808-1878)*, Sibel Ercüment, *19. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Doğu ve Orta Karadeniz* gibi yazılmış pek çok yüksek lisans tezi vardır.

Yapılan doktora tezi çalışmaları ise; Pelin Sandıkçı *18. Ve 19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarına Göre Osmanlı Kenti(Bursa, Konya, Trabzon)*, Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt*, Buğra İnal, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Mustafa Özbaş, *Seyahatnamelerin Aynasında Orta Asya ve Sibirya:19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Boylarının İnanç Unsurları*, Sema Emel Göksel, *Seyahatnamelerde Osmanlı İmparatorluğu 1821-1876*, Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde Anıtsal Yapılarıyla İstanbul(18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, Serpil Gürer, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Seda Ağırbaş, *İngiliz Gezgin Mary Adelaide Walker'in Eserlerinde Osmanlı Dünyası*, Fahri Yıldırım *14. Yüzyıldan Cumhuriyet*

Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler adlı tezler örnek verilebilir.

Bu alanda yazılan makale çalışmalarına ise; Orhan Burian, *Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi*, Orhan F. Köprülü, *Osmanlı Tarihi'nin Yabancı Kaynaklarından: İngilizce Kaynaklar*, Nida N. Nalçacı, *İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler*, Hilal İleriş Kutlu, *XVI. Ve XVII. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak Sesleri*, Gürsoy Şahin, *XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi*, İlber Ortaylı, *19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri*, Nuran Tezcan, *1814'ten 2011'e Seyahatname Araştırmalarının Tarihçesi*, Özgür Yılmaz, *Seyahatnamelerin Kaynak Değeri, İnceleme yöntemleri* adlı çalışmalar örnek verilebilir.

Seyahatnameler üzerine yapılan sempozyumlara ise 1985 yılında Eskişehir'de *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı*, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından *Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yılı Münasebetiyle Seyyahlar ve Seyahatnameler* ve Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yazılı Kaynakları* adlı sempozyumlar örnek gösterilebilir.

Seyahatnameler üzerine yazılan kitaplara ise; İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir- 19. Yüzyıl*, Aysel Kaya, *Almanca Seyahatnamelerde Osmanlı Şehirleri 1850-1912*, Fatih Ünal-Mesut Karakulak- Murat Özkan, *İstanbul Seyahatnamesi (19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk)*, Gürsoy Şahin, *Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Serpil Gürer, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu* adlı çalışmalar örnek verilebilir.

1.2. OSMANLI-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi olarak nitelendirdiğimiz XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti ve İngilizler arasında dikkate değer bir siyasi münasebet neredeyse yoktur. Fakat İngiltere'nin Fransa ile 1337-1453 yılları arasında devam eden ve tarihe “yüz sene harpleri” olarak geçen harbe rağmen İngiliz toplumundan bazı kimselerin 1366 Niğbolu savaşında bulunmaları Türklerin İngilizlerle ilk karşılaşması sayılabilir.⁶⁴ Osmanlı Devleti ve İngilizler arasındaki resmi ilişkilerin başlaması III. Murad döneminde olmuştur.⁶⁵

Osmanlı'nın Balkanlarda ilerlemesi ve Avrupa'yı tehdit etmesi İngilizleri son derece endişelendirmiştir. Timur ve Yıldırım Bayezid arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'nın Timur'un zaferi ile neticelenmesi İngiltere'yi memnun etmiştir. Osmanlı Devleti Ankara Savaşı'nda aldığı yenilgiden sonra kısa süre içinde toparlanıp yabancı devletler ile yeni diplomatik ilişkiler başlatmıştır. XV. yüzyılın sonlarına ve XVI. yüzyılın başlarına geldiğimizde Osmanlı Devleti Avusturyalılarla, Ruslarla ve Fransızlarla ekonomik ve siyasi ilişkilerinde gelişmeye gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin İngilizler ile olan resmi ilişkilerin başlaması diğer devletlere göre daha yavaş olmuştur. Bunun bir nedeni İngiltere krallarının Osmanlı Devleti'ni yani Türkleri Hristiyanlığın düşmanı olarak görmelerinden ileri gelir.⁶⁶ Osmanlılar Kıbrıs'ın fethi amacıyla Venedik'e savaş açmaya karar verdiği zaman 1536 yılında Fransa'ya birtakım kapitülasyonlar vermiştir. Fakat bu tarihteki kapitülasyonlar hiçbir zaman onaylanmamıştır. Bu tarihten sonra 1569'da Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile Venedik Levant'taki ticari egemenliği zayıflamış ve bölgede Fransa ticari egemenliği öne çıkmaya başlamıştır. Kapitülasyonlara 1581'de eklenen bir madde ile Portekiz, İngiliz, İspanyol ve Anconalılar da dâhil olmak üzere diğer Avrupa devletlerine Fransız bayrağı altında seyahat etme ve ticaret yapma imkânı tanınmıştır.⁶⁷ Fransa'yla imzalanan 18 Ekim 1569 tarihli kapitülasyon antlaşması, daha önce Venedik'e verilen

⁶⁴ Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt II., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s. 1082-1083.

⁶⁵ Ayşe Özge Ercan, “İngiliz Seyyah John Sanderson'un Seyahatnamesi(1584-1602): Türkçe Çeviri ve İstanbul Gözlemlerinin Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2014), s. 15.

⁶⁶ Taha Niyazi Karaca, “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk- İngiliz İlişkileri”, **Journal of Anglo- Turkish Relations**, Cilt 1, Sayı 1, (Ocak 2020), s. 12.

⁶⁷ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Cilt I, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 244.

bütün ticari imtiyazları içeriyordu. Böylece Osmanlı Devleti ilk defa Batılı bir devlete bu ayrıcalıkları tanımıştır. Akabinde İngiltere ve Hollanda'lılara da benzer kapitülasyonlar verilmiştir.⁶⁸

İngilizlerin Osmanlı Devleti'yle siyaseti iki yönlüydü. Birincisi, daha önce Fransa'ya verilen Akdeniz'de bağımsız seyahat etme ve yukarıda da değindiğimiz gibi İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi birçok ülkenin Fransız bayrağı altında ticaret yapma hakkından rahatsızlık duyması ve kurtulmak istemesi, ikincisi ise ezeli düşmanları konumunda olan İspanya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni kullanmak istemesidir.⁶⁹ İngiliz tüccar Anthony Jenkinson ilk defa Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği bir ayrıcalıkla Osmanlı topraklarında doğrudan ticaret yapma hakkı elde edecektir, fakat bu ticari imtiyazların hayata pek geçirilmediğini görmekteyiz.⁷⁰ Ayrıca bu elde edilen imtiyaz sadece Anthony Jenkinson için geçerli olup diğer tüccarları kapsamayacaktı. Her ne kadar bu bahsi geçen imtiyaz hayata geçirilmiş olmasa da ileride üzerinde duracağımız Levant Kumpanyasının kurulmasının temelini oluşturacaktır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne coğrafi açıdan uzak olması da iki devletin geç dönemlerde münasebette bulunmalarına katkı sağlamıştır. İngilizler Akdeniz'de de ticari faaliyetlerine geç başladıklarını görmekteyiz. Bu bölgeye XVI. yüzyılın ikinci yarısında katılmışlardır.

XV. Yüzyılda İngiltere'de yünlü eşyalar üretilmiş ve bu eşyalar Akdeniz, Antwerp, Liviv üzerinden Osmanlı'ya, oradan da Levant bölgesine ulaşmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde üretilen mallar ise İngiltere'ye 1580'li yıllara kadar bölgeye hâkim olan Venedik ve Cenevizliler vasıtasıyla götürülmüştür. İngilizler Ortaçağ'da ticari faaliyetlere başlamamış olması münasebetiyle Doğu'dan gelen malları doğrudan elde edemiyordu. Doğu'dan gelen malları İtalyanlar aracılığıyla elde edebiliyorlardı, ticaretin bu seyirde devam etmesi İtalyanlara yaptıkları işten yüksek kâr elde etme fırsatı sunmuştur. İtalyanların Akdeniz'de bu şekilde yüksek kâr elde etmesi İngiltere'nin bölgeye olan ilgisini arttıracaktır. Bu nedenden ötürü İtalya, Fransa vehayut başka tüccarlara bağlı olmaksızın ticaret etmek isteyeceklerdir. Mallarını gemileriyle göndermek için birkaç girişimde bulunacaklardır. Ancak gönderilen gemiler

⁶⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 143.

⁶⁹ Semiha Nurdan, Muhammed Özler (hızl), **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, Cilt 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, s. 411.

⁷⁰ Zeki Arıkan, "Sır Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi ve İzmir", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 22, (Aralık 2003), s. 110.

Cenevizliler tarafından yağmalanmasından dolayı tekrar aynı teşebbüste bulunmaktan korkup ticarete bir süre daha İtalyan tüccarlar aracılığıyla yürütmek zorunda kalmışlardır.

1494 yılında Fransa'nın İtalya'ya sefer düzenlemesi İngilizlere Akdeniz'e gelme cesareti verecektir. XVI. yüzyılda ise Berberi Korsanlar Akdeniz'de faaliyet gösteren İngiliz ticaretini ortadan kaldırmak isteyeceklerdir. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin Berberi Korsanlarını kontrolüne alması ümidiyle Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmaya çalışacaktır. Hollanda ve İngiltere arasında yaşanan anlaşmazlıklar akabinde Hollanda'da İspanya hâkimiyetine karşı baş gösteren ayaklanmalar uzun süre İngiltere'nin Levant'taki ticaretini duraklatacaktır. Osmanlı Devleti'yle Venedik arasında 1570-1573 yıllarında savaşın vuku bulmasıyla Venedikliler İngiliz gemilerine başvuracaklardır. Bu sayede İngiltere tekrar sahada boy göstermeye başlayacaktır. Osmanlı Devleti'nin 1566'da sakız Adası'nı egemenliğine alması üzerine İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ticareti devam ettirebilmek için kapitülasyon almalarını zorunlu kılmıştır.⁷¹ İngiltere ve Osmanlı Devletini yakınlaştıran bir diğer neden ise İngiltere'nin Protestan mezhebine bağlı olmasıydı.⁷² Bilindiği üzere Katolik mezhebinde nikâh mutlaka kilisede kıyılır ve boşanma Katolik mezhebinde yoktur.⁷³ VIII. Henry erkek varisi olmadığı gerekçesiyle Kraliçe Catherina'dan boşanıp yeniden evlenmek istemesi ve papanın buna onay vermemesi ilişkileri iyice bozacak ve tarihler 1534 yılını gösterdiğinde Kral Henry kendisini İngiltere kilisesinin başı ilan edip kilise mallarına el koyacaktır. Böylece İngiltere'de Protestanlık mezhebi hüküm sürmeye başlayacaktır. Henry'den sonra tahta geçen küçük oğlu VI. Edward'ın on altı yaşında iken ölmesi üzerine tahta I. Mary geçecek ve Katolik mezhebi tekrar canlanmaya başlayacaktır. Esas Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gelişme gösterdiği dönemde İngiltere tahtında I. Elizabeth vardır.⁷⁴ Kraliçe Elizabeth için en büyük tehlike İspanya Krallığı ve Roma Kilisesiydi. İkisinin de ortak amacı Elizabeth'i tahtan indirmek ve yerine bir Katolik olan İskoçya Kraliçesini tahta geçirmektir. Kraliçe Elizabeth İspanya ve Roma kilisesinin bu amacının farkındaydı ve İngiltere'nin bağımsız bir şekilde hareket edebilmesi için mutlaka İspanya'nın pasif hale getirilmesi gerekiyordu. Ancak bununla birlikte I. Elizabeth

⁷¹ Ercan, **a.g.t.**, s. 15-19.

⁷² Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **DİA**, Cilt 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 174.

⁷³ Ömer Faruk Harman, "Katolik", **DİA**, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, s. 58.

⁷⁴ Azmi Özcan, "İngiltere", **DİA**, Cilt 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 298.

amacına ulaşabilmek için Hristiyan âlemi dışında başka bir müttefike ihtiyaç duyacaktır. En nihayetinde XVI. yüzyılda bir dünya gücü olan Osmanlı Devleti ile ittifak kurması bu amacını gerçekleştirmesinde ona yardımcı olacaktır. Diğer yandan baktığımızda 1571’de İnebahtı’da Osmanlı donanması haçlı donanması tarafından yakılacaktır. Osmanlı Devleti’nin ise Akdeniz’deki en güçlü rakibi İspanyaydı ve bu durumda Osmanlı Devleti’nin de İspanya gücüne karşı İngiltere ile işbirliğinde olması Osmanlı çıkarlarına uygun olacaktır.⁷⁵ İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesinde rol oynayan önemli etkenlerden biri ise Hoca Sâdeddin olmuştur. Hoca Sâdeddin, Kraliçe Elizabeth tarafından İstanbul’a gönderilen temsilci ve elçilere daima sarayla olan münasebetlerinde yardımcı olmuş hatta ilk elçi Herbone raporlarında Hoca Sâdeddin Efendi’nin kendisine her konuda yardımcı olduğunu yazmıştır. Bu nedenle Hoca Sâdeddin Osmanlı- İngiliz ilişkilerinin resmi olarak kurulmasında büyük bir rol oynamıştır.⁷⁶

Geçen 20 yıldan sonra Sir Edvard ve Richard Staper, Kanuni Sultan Süleyman’ın Antony Jenkison’a verdiği ticari ayrıcalıkları yenileme kararı alacaklardır.⁷⁷ Kraliçe Elizabeth, 1582 yılında diplomasi alanında oldukça becerikli olan⁷⁸ William Harborne’u Türkiye’ye elçi olarak atayacaktır. William Harborne’nin 1583 yılında İstanbul’a gelmesi üzerine Osmanlı- İngiliz ilişkilerinde resmi dönem başlayacaktır.⁷⁹ Tarihler 11 Eylül 1581 yılını gösterdiğinde Kraliçe Elizabeth Türk Company’yi kuran tüccarlara yedi yıl geçerli olması kaydıyla ticarete tekel imtiyazı verecektir. Elde edilen ayrıcalıklarla İngiltere’nin İstanbul elçisi olan William Harborne aynı yıl Mısır, İskenderiye ve çevresi için bir konsolos; Trablus, Şam ana merkezli ise Halep, , ayrıca Cezayir, Sakız Adası Trablusgarp ve Tunus için de birer konsolos, Kudüs ve Suriye limanları için bir konsolos ataması yapacaktır.⁸⁰ Harborne’nin devlet erkânıyla iyi ilişkileri neticesinde 18 Mayıs 1583 yılında İngilizlerin serbest ticaret yapmasına izin

⁷⁵ Karaca, **a.g.m.**, s. 13-14.

⁷⁶ Şerafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, **DİA**, Cilt 1998, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 197.

⁷⁷ Semiha Nurdan, Muhammed Özler (hızl), **İngilizlerin Osmanlı’yı Yarı Sömürgeleştirme ve Pazarlaştırma Stratejileri, Aktörler, Araçlar: Tüccardan Elçiye, İmtiyazdan Fuar’a**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 413.

⁷⁸ Lord Kinross, **İmparatorluğun Yükseliş ve Çöküşü**, İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi, s. 388.

⁷⁹ Karaca, **a.g.m.**, s. 14.

⁸⁰ M. Sait Türkhan, “Osmanlı- İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Paper Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies International Journal Of History**, Cilt 11, Sayı 5, (Ekim 2019), s. 1756.

veren bir ahitname alacaktır.⁸¹ Üstelik diğer devletler %5 gümrük resmi ödemek zorundayken bu İngilizlerde %3 oranındadır. Tabii bu oran XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında diğer devletlere de yüzde üç olarak yansıtılacaktır.⁸² İlk dönem İngilizlere verilen bu gümrük imtiyazı İngiliz ticaretinin kısa süre içinde gelişmesine imkân verecektir.

Doğu Akdeniz’de İngilizlere ait iki kumpanya vardı: Biri Türkiye Kumpanyası diğeri ise Venedik Kumpanyası idi. Doğuda olan ticaretten daha fazla kâr elde etmek amacıyla iki kumpanya 7 Ocak 1592 yılında Levant Kumpanyası adı altında birleştirilecektir. Herborne 13 Ağustos 1588’de İstanbul’dan ayrılması üzerine yerine Edward Barton gelecektir. Kendisi iyi derecede Türkçe bilmektedir. Bu sayede Osmanlı-İngiliz münasebetleri onun döneminde gelişme gösterecektir. Gönderilme amacı ise Osmanlı’dan faydalanarak II. Felipe’nin Akdeniz’deki gücünü kırmaktır. III. Murad’a ve Safiye Sultan’a getirdiği hediyelerle onları memnun etmiş ve desteklerini almayı başarmıştır. Barton’un Osmanlı Devletiyle çok yakın ilişki kurması İngiltere’yi endişelendirecektir. Bu nedenle Barton’un ölümünden sonra yerine gelen Henry Lello İngiliz makamları tarafından kendisine verilen görevlerin dışına çıkılmaması konusunda uyarılacaktır. Elçilikte bulunduğu on yıl süre boyunca çeşitli ticari başarılar elde etmiştir. 1600 yılında İngiliz ahitnameleri için yapılan müzakereler sonucunda ahitnameye eklenen yeni maddelerle 1601 yılında yenilenmiştir. Bu ahitname ile İngilizler Osmanlı Devleti tarafından en çok desteklenen ülke konumuna gelmiştir. Batı Akdeniz’de yaşanan İngiliz korsan faaliyetleri, Osmanlı Devleti nezdinde İngiltere’nin itibarını sarsacak ve bunun önlenememesi sonucunda 1607 yılında Henry Lello Londra’ya geri çağırılacaktır. Akabinde göreve Sir Thomas Glover tayin edilecek fakat İngilizlerin sarsılmış olan itibarı tam anlamıyla geri kazanılmayacaktır. 1603 yılında Kraliçe Elizabeth’in ölümü ve yerine gelen yeni kral I. James’in Katolik olması Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem başlatacaktır.⁸³

Genel anlamıyla baktığımızda Osmanlı-İngiliz ilişkileri ticaret ve ortak menfaat üzerine kurulmuştur. İlişkiler Levant Kumpanyası etrafında gelişmiştir. Ticarete dayalı bu ilişkiler 1699 yılına kadar sorun yaşanmadan devam ettiğini görmekteyiz. İki devlet

⁸¹ Ercan, **a.g.t.**, s.26.

⁸² Mübahat s. Kütükoğlu, “Tanzimat Devri Osmanlı- İngiliz Gümrük Tarifeleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-5, s. 335.

⁸³ Ercan, **a.g.t.**, s. 26-37.

arasında ticari ilişkilerin en iyi olduğu dönemler 1620-1683 yılları arasındadır. Osmanlı Devleti 1683 yılında yaptığı Viyana Kuşatmasının ardından Avusturya, Polonya, Rusya ve Venedik'in dâhil olduğu bir kutsal ittifaka karşı yapılan savaşın sona erdirilmesi için İngiltere arabuluculuğuyla 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalanacaktır. Akabinde Rusya ile İstanbul Antlaşması yapılacak ve Osmanlı Devleti ağır toprak kayıpları alacaktır. 1553 yılında İngiltere ve Rusya arasında yaşanan olumlu ilişkiler sonucunda The Moscovy Company kurulmuştur. İlk dönem ilişkiler olumlu devam ederken Rus Çarı I. Petro'nun sıcak denizlere inmeye yönelik hedefleri İngiltere'yi rahatsız edecek ve İngiltere'nin temel politikası Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek haline gelecektir.⁸⁴ Fakat 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasının 11. Maddesiyle Rusya, Osmanlı topraklarında tam bir ticaret serbestliği elde edecektir.⁸⁵ Rusya'nın Osmanlı topraklarında güç kazanmaya başlaması İngiltere'nin çıkarlarına ters düşecektir. Bu yüzden İngiltere, Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik faaliyetlerini aktif hale getirecektir. Çıkarlar doğrultusunda kurulan bu yakınlaşmalar neticesinde Londra'ya ilk daimi elçi Yusuf Agâh Efendi gönderilecektir.

Fransa, Fransız Devrimi karşısında en büyük engel olarak gördüğü İngiltere'nin gücünü azaltmak ve var olan sömürgeler ile ilişkilerini azaltmak amacıyla 1798 yılında Mısır'ı işgal edecektir. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi İngiltere ve Osmanlı Devletini daha da yakınlaştıracaktır. Diğer yandan Osmanlı Devleti Mısır'ın işgali üzerine Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. 23 Aralık 1798 yılında Rusya'yla 5 Ocak 1799'da ise İngiltere'yle ittifak antlaşması yapılmıştır.

İngiltere'nin 1828 yılında Yunanistan'a bağımsızlık için destek vermesi ve 1836 yılında vuku bulan William Churchill olayı Osmanlı ve İngiltere arasında yaşanan ilişkileri daha da gerginleştirecektir. 1836 yılında yapılan Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti İngiltere'ye daha fazla ayrıcalık vermek mecburiyetinde kalacaktır. 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden iyileştirmeye başladı. Avrupa'da 1848 ihtilallerinin patlak vermesi ve İngiltere'nin Osmanlı'dan yana tavır takınması iki devletin ilişkisi üzerinde rol oynayacaktır. 1853 Kırım Savaşı'nda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında yer

⁸⁴ Karaca, **a.g.m.**, s. 15.

⁸⁵ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2001), s. 76.

almıştır. İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya yönelik -Türk taraftarlığı Liberal Parti Lideri William Ewart Gladstone'nin takip ettiği politikalar- politikaları 1875 yılına kadar devam edecektir. William Ewart Gladstone uyguladığı politikalar neticesinde iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri daha sonra çatışmaya doğru gidecektir.⁸⁶

1.3. WILLIAM MACMICHAEL

1.3.1 Hayatı ve Eserleri

Doktor ve kütüphaneci William Macmichael 30 Kasım 1784 yılında İngiltere'nin Shropshire kentindeki Bridgnorth'ta bir bankacı⁸⁷ olan William ve Susannah Macmichael'in dokuz çocuklu ailesinin dördüncü çocuğu olarak doğdu. Ailesi onu XV. yüzyılda ilahiyat kolejinde kurulan Bridgnorth Dilbilgisi Okuluna gündüz öğrencisi olarak gönderecektir. 1800 yılında Oxford'daki Christ Church'te bir Caraswell sergisiyle ödüllendirildi⁸⁸ ve çok geçmeden oraya öğrenci olarak girdi. Akabinde 1807 yılında sanatta mastır derecesini aldı ve 1816'da tıp doktoru olarak mezun oldu.⁸⁹ 1811'de doktor şef D'oeuvre'nin vermiş olduğu bursla pek çok yabancı ülkede seyahat etme fırsatına sahip oldu. Dr. Macmichael Rusya, Türkiye, Yunanistan ve Filistin'e seyahat ederek birkaç yılını geçirdi ve bu seyahat esnasında yaptığı gözlemleri içeren ve çalışmamıza konu olan *Moskova'dan Konstantinopolis'e Bir Seyahat 1817-1818* adlı kitabını yazarak 1819'da Londra'da yayımladı. Kısa bir süre sonra Lord Londonderry'in ve Viyana büyükelçisinin doktorluğu görevlerini yaptı. 1818'de Londra'ya yerleşti ve aynı yıl College of Physicians of London üyeliğine seçildi. Dr. Macmichael'in başarısından, en önemli eseri the Gold Headed Cane'yi (Altın Başlı Baston) adlı eserini hediye ettiği ve arkadaşlıklarını bu vesileyle daha da sağlamlaştırdığı seçkin bir aileden gelen Sir Henry Halford'in destekleri oldukça büyüktür.⁹⁰ Tıp alanında bilgisini geliştirmek için pek çok gezi yaptı. 1813-1814 yılları arasında Berzelius Stockholm'deki bir laboratuvarda tantalit/tantalite minerali üzerine

⁸⁶ Karaca, **a.g.m.**, s. 16-19.

⁸⁷ William Munk, "William MacMichael", **İnspiring Physicians**, 1784, Cilt III. Royal College of Physicians (Erişim Tarihi: 05. 11.2022).

⁸⁸ T.C. Hunt, "William Macmichael, MD, FRS: Author Of The Gold Headed Cane", J. Roy. Coll. Phycns. Lond. 2/4, 1968, s.374.

⁸⁹ Bureau Of Medicine And Surgery Navy Department, **United States Medical Bulletin**, Washington: Washington Printing Office, 1923, s. 209.

⁹⁰ Francis R. Packard, **The Gold Headed Cane And Its Author, William Macmichael**, y.y.y.: Royal College Of Physicians, 1900, s. 1.

çalıştı. Finlandiya'yı ziyaretinden sonra Nisan 1814'te St. Petersburg'a, Haziran 1814 yılında ise Moskova'ya gitti. Burada yaptığı gözlemlerinde, 1812 yılında şehirde meydana gelen yıkım izlerinin hala görüldüğünü kaydetti. Moskova'dan ayrılıp Krakow'daki tuz madenlerini ziyaret ederek Ağustos 1814'te Viyana'ya geçti. 1815'te Sicilya'yı ve ardından Roma'yı ziyaret ettiği esnada tüm mal varlığının bulunduğu bankadan aldığı haberle acilen İngiltere'ye geri dönmek zorunda kaldı. Bu onun için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Ferah bir konumdayken aniden her şeyini kaybedecek ve sıkıntılı günler yaşayacaktır. Bunu Ekim 1816 yılında St. James'de tuttuğu bir dairenin kapı levhasındaki şu yazıdan daha iyi anlayabiliriz: “gerçek şu ki her şeyden biraz yapmaya çalışıyorum ve bu nedenle asla hiçbir şeyi iyi yapamıyorum”

Macmichael Rusya ve Türkiye'den döndükten sonra Book Of Travels adlı seyahat kitabını yazdı ve bu eserini dayanıksız bir yapım olarak nitelendirip onu sadece paraya çok ihtiyacı olduğu için yazdığını özellikle belirtti. Bu eser 1819'da yayınlandı. Yalnızca 750 kopyası basılacaktır. Bu nedenle Macmichael'in bu eserden umduğu geliri elde edip etmediği şüphelidir. Bu kitap Dr. Macmichael'in yazmış olduğu ilk eserdir. Her ne kadar Macmichael bu kitabı para için yazmış olduğunu söylese de eserde hatırı sayılır bir beceriyle çizilmiş altı resim vardır ve eser kısmen günlük şeklinde yazılmış olup hem gördüğü hem de ziyaret etmiş olduğu yerlerin tarih ve geleneklerine dair yorumlar ve keskin gözlemler içermektedir.

Sir Henry Halford'in ölümünden sonra kraliyet hekimler kolejinin başkanı oldu. 1822'de arkadaşı Sir Henry Halford'a ithaf ettiği *A New View Of Infection Of Scarlet Fever* adlı 100 sayfalık bir kitap yayımladı. Bu kitapta insanları hastalığa yakalanmamaya teşvik etti ve 1925'te ise karantina yerlerinin kaldırılması sonucunda ortaya çıkacak olan tehlikelerin yazıldığı bir broşür yayımladı. 1829 yılında kral IV. George'nin sıradan hekimi olarak atandıktan bir yıl sonra kralın kütüphanecisi oldu. 25 Haziran 1825'te Pall Mall East'taki yeni kolejin açılışına bir konuşmacı olarak katıldı.

Her pazartesi saat 09.0'da düzenlenen College Soirées toplantılarına düzenli olarak katkıda bulundu fakat en önemli çalışmaları *The Gold Headed Cane* (1827) yani Altın Başlı Baston ve *Lives of British Physicians* (1830) İngiliz Hekimlerinin Yaşamları adlı eserleridir.

1827 ve 1828 yılında Macmichael, Royal College Of Physicians'in Lunacy'deki beş komiserinden biri olarak atandı. Bu kolejin komiserleri tımarhane denetiminden ve ruhsatlandırmasından sorumlu kişilerdi. 1831 yılında ise kolera tehdidi ile mücadele etti.

Macmichael 9 Şubat 1827 yılında Mary Jane ile evlendi. 9 Eylül 1836 yılında Batı ülkelerine bir yolculuk sırasında felç geçirmiş ve bir süre sonra iyileşmiştir. Tarihler 10 Ocak 1837 yılını gösterdiğinde Dr. Macmicheal hayata gözlerini yummuş ve mezarı *All Saintu Cemetery, Kensal Green, İn Parish of Kensington'dadır.*⁹¹

⁹¹ Hunt, **a.g.m.**, s.372-380.

İKİNCİ BÖLÜM

WILLIAM MACMICHAEL'İN ESERİNDE ŞARKİYATÇILIK İZLERİ VE İSTANBUL GÖZLEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. ŞARKİYATÇILIK(ORYANTALİZM)

Oryantalizm bir diğer deyişle şarkiyatçılık, Latince güneşin doğuşunu ifade eden ve aynı zamanda coğrafi manada Doğu'yu işaret etmek için kullanılan “Orient” kelimesine dayanır ve Doğu bilimi anlamına gelir.

Bir düşünce tarzı ve uzmanlık alanı olarak evvela Asya ve Avrupa kıtaları arasında değişkenlik gösteren tarihsel ve kültürel bağlantıyı, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Doğu'nun kültür gelenek ve göreneklerini incelemede derinleşmek anlamına gelen Batı kökenli sistematik bilimsel disiplin,⁹² son olarak bilim dünyasında Doğu olarak isimlendirilen bölge hakkında ideolojik varsayımlar, imaj ve hayali resimleri içerir. Oryantalist kelimesine ise tarih içerisinde farklı anlamlar yüklenmiştir. 1683'te Doğu ve Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilirken 1691'de Doğu dillerin bazılarını bilen kimse anlamında kullanılmıştır. Sömürgecilik döneminde Hindistan'da, Hint kültürünü öğrenen bireyleri tanımlamak için kullanılmıştır. 1779'da Edward Pococke ise ilk defa “Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi” anlamında oryantalist kelimesini kullanmıştır. Oryantalist kelimesi yerine şarkiyat, doğu bilimi, istiştirak ve müsteşrik kelimeleri de kullanılmıştır.

Oryantalizm saf akademik merak ürünü olarak tanımlanan görüşler dışında, Hristiyan misyonerliği ve sömürgecilik ile iş birliği içerisinde değerlendiren bir takım görüşlerde mevcuttur. Oryantalizm hakkında en kapsamlı tanım Edward Said tarafından yapılmıştır. Ona göre Antropolog, sosyolog, tarihçi veya dilbilimcinin özel veya genel anlamda Şark'ı öğreten, yazan ve araştıran kimse şarkiyatçı, onların yaptıkları şey ise şarkiyatçılıktır. Daha geniş bir ifadeyle Oryantalizm Doğu ve Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünce biçimidir. Oryantalizm ile ilgili yapılan bir

⁹² Mesut Işık, “Oryantalizm Ve Batı'nın Doğu Algısı”, **Ağrı İslami İlimler Dergisi**, Sayı 7, (Aralık 2020), s. 137.

diğer tanım ise şark ile uğraşan toplu müessesedir. Özetle Doğu'ya hâkim olmak yeniden kurmak ve yönetmek için Batı'nın bulduğu bir yoldur.⁹³

Oryantalizmin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmese de bazı araştırmacılar 1312 yılında toplanan Viyana Konsülü'nün bazı Batı üniversitelerinde Arap Dili Kürsüsünün kurulmasına dair alınan kararlarla başladığını savunur.

XVI. yüzyılda Doğu ve Batı arasında ilişkilerin gelişmesiyle Doğu'yu ziyaret eden seyyah ve misyonerlerin sayılarında ve dolayısıyla eserlerinde bir hayli artış görülmüştür. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'ya hâkim olan farklı toplumların kültür ve medeniyetlerin tanınması ve araştırılması düşüncesi oryantalizmin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform gibi yenilikler, sınırların ötesine açılma arzusunu da beraberinde getirmiştir. Böylece Oryantalizm XIX. yüzyılda büyük bir patlama yaşamıştır. Geçen yarım asırlık süre boyunca binlerce makale, dergi, kitap, bildiri ve tezler yazılmıştır. Yapılan çalışmalarla Avrupa daima İslam dünyasıyla temas halinde olmuştur. Bu yakınlık elbette XIX. yüzyıl Avrupası'nın sahip olduğu sosyal, ekonomik ve kolonyal yapısı Doğu toplum yapısını tanımayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Bilgi güçtür ilkesine dayanarak Avrupa'nın gözünde artık korkulan bir Doğu değil merak konusu olan bir Doğu vardır.⁹⁴

Türk, Türk toplum ve coğrafyası bir yandan olumsuzluklarla ötekileştirirken bir yandan da Doğu toplumlarına karşı duyulan merakı karışımı bir anlatımla eserlerde yer almıştır.⁹⁵ Bu iki karşıt bakış açısının bir örneği de XIX. yüzyılda Osmanlı Devletine seyahat etmiş Wiilliam Machichael'in "Journey From Moscow To Constantnople" eseri örnek verilebilir.

Osmanlı Devletine seyahat eden hemen hemen her seyyah, seyahate çıkmadan önce kendisinden önce yazılmış eserleri okumayı bir nevi kendilerine görev olarak bilmişlerdir. Macmichael'in de eserine baktığımızda gerek düşüncelerini dile getirmesinden gerekse yaptıkları alıntılarla seyahate çıkmadan önce etraflıca bir okuma ve araştırma yaptığını görmekteyiz. Yer yer ön yargılara yer verse de genel anlamda olayları olduğu gibi aktarmaya çalışan William, Moskova gözlemlerini ele alırken çok

⁹³ Yücel Bulut, "Oryantalizm", **DİA**, Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 428.

⁹⁴ Meryem Köse ve Meryem Küçük, "Oryantalizm ve "Öteki" Algısı", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (2015), s. 112-113.

⁹⁵ Himmet Umanç, "Doğu Ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)", **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 66, (Yaz 2013), s. 297.

keskin bir dil kullanmış, ülkeyi her şeyin uçlarda yaşandığı bir yer olarak tanımlamıştır. Romanya'ya seyahati sırasında henüz İstanbul'a seyahat etmemişken Romanya'da Ortodoksların çan çalma ve dini törenlerini yapmalarına izin verildiğini, ne kadar önemli bir konu olsa bile İstanbul'da buna izin verilmediğini kaleme almıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere yazar bir bilgi birikimi dâhilinde seyahat etmiştir. “Türkler arasında doğuştan gelen iki yüzlülük ve ihanet sevgisi öyle görünüyor ki eylem yapılıncaya kadar ödeme emri verilmemesini gerektiriyor” diyerek ön yargılı bir yaklaşım benimsemiştir. Olayları olduğu gibi mübalağasız anlatmaya çalışan William hemen hemen her seyyahın dikkatini çeken ve çoğu zaman eserlerine konu olan Türk misafirperverliğinden de ayrıca söz etmektedir. Seyahat ettikleri güzergâhlar boyunca gelişlerinin hoş karşılanmadığını yazan William Türk misafirperverliğinden övgüyle bahsetmekten kendini alamaz.

2.2. İSTANBUL GÖZLEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. Osmanlı Başkenti İstanbul'un Önemi ve Kısa Tarihçesi

Bulunduğu konumdan dolayı üç büyük imparatorluğa ve pek çok kültüre ev sahipliği yapan ⁹⁶ İstanbul: *Stibol, Stambol, Stanbulin, Stimboli, Stimbol, Stambul* gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Osmanlı Devletinde resmi kaynaklar ve basılan paraların üzerinde *Konstantiniyye* adı kullanılması tercih edilmekle beraber fetihten sonra ulemanın tercihi üzerine *İslambol* kullanılmış ve nadiren *Byzanstion* ismi kullanılmıştır.⁹⁷

Büyük Roma İmparatorluğu dönemi sırasında 337-395 yılları arasında, İmparatorluğun Akdeniz ticareti ve Doğu bölgesinin önemli bir merkezi haline gelen *Byzanstion*, 395 yılında İmparatorluğun güç kaybetmesi sonucunda ikiye ayrılmış ve Bizans İmparatorluğunun başkenti olmuştur. I. Justinianos döneminde en parlak dönemini yaşayan İstanbul, II. Theodosios döneminde nüfusun artmasıyla büyümüş ve yönetimin zorlaşmasıyla şehir idari olarak alt birimlere ayrılmıştır.⁹⁸ İstanbul'un

⁹⁶ Mehmet Karakuyu ve Saadet Tuğçe Tezer, “İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, (2010), s. 33.

⁹⁷ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015, s. 36.

⁹⁸ Karakuyu, Tezer, **a.g.m.**, s. 35.

neredeysi dnyanın merkezi konumunda yer alması ⁹⁹pek çok devletin dikkatini çektiği gibi Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiştir. Osman Gazi döneminden itibaren hayranlık duyulan ve bir gün ele geçirmesi istenen bir şehir olmuştur. I. Murad'ın şehzade olduğu dönemlerde 1357'den itibaren yaptığı seferlerle İstanbul ve Edirne arasındaki bölgeleri ele geçirmiştir. Tahta geçtikten sonra 1336' da ordusunu Rumeli'ye çıkararak, Bizans'a karşı sefer hazırlamıştır. Bu saldırı Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'u ele geçirmek için yaptığı ilk saldırıdır. 1394 yılında Yıldırım Bayezid İstanbul'a sekiz yıl sürecek bir kuşatma başlatmıştır. Şehir Fetret Devrinde, Musa Çelebi tarafından ikinci kez kuşatılmış en nihayetinde 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir.¹⁰⁰ 1453'te Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethetmesinin ardından İstanbul'dan ayrılmadan önce Süleyman Bey'i İstanbul'un ilk subaşısı ve Hızır Bey'i ise ilk kadısı olarak tayin etmiş ve “Pây-ı tahtım” dediği İstanbul'un İmar ve inşasına hızla başlamıştır.¹⁰¹

2.2.2. Topoğrafik ve Demografik Yapısı

Tarih boyunca önemini kuruyan İstanbul, Asya ve Avrupa'yı birbirinden ayırıp Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul boğazına sahip olması konumunu hayli önemli kılmıştır. Sahip olduğu konumla dikkatlere mazhar İstanbul'u, Boğaz'dan izleyen yabancı seyyahlar hayranlıkları dile getirmekten kendileri alamamışlardır. Nitekim kimi seyyahlar gördükleri manzara karşısında hayranlıklarını dile getirirken sadece gördüğü efsane manzarayı resmetmeye çalışmış kimi seyyahlarda gördükleri manzaranın kendi ülkelerinde var olmadığından yakınarak Türklerin bu manzaraya layık olmadıklarını dile gerirmişlerdir. Buna en güzel örnek ise Alman seyyah Woldemar Urban örnek verilebilir.

“Hakikaten Almanya'da olduğumu düşündüm ve düzgün koşulların hayatı hoş yaptığı, sarhoş edici manzaramızın önünde mavi kabarmaların ve keyifli çalkantıların büyüü bir resim ördüğü Boğaz gibi güzel bir su dünyasının hayalini kurdum. Ah Tanrım – evet bu sadece bir rüyaydı, akşemleyin eve geldiğimde yurttta sürekli kar don olduğu ve de gerçek bir kötü havanın yaşandığı gazetede okudum. Gökyüzü bizlere

⁹⁹ Yunus Uğur, “Dünya Ölçeğinde Osmanlı İstanbul'u”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla İstanbul Tarihi**, Cilt I., İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015, s. 236.

¹⁰⁰ Hali İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed 'in İstanbul'u”, s. 36-40.

¹⁰¹ Halil İnalçık “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, (Mart 2015), s. 216.

gerçekten nasıl adaletsiz. O pasaklı Türklere öyle benzersiz bir cennet ve bize altı ay süren kış veriyor. Bunu hak edecek ne yaptık.”

diyerek ülkesini İstanbul ile karşılaştırmıştır.¹⁰² William Macmichael'da pek çok seyyahın eserine konu olmuş olan İstanbul boğazı ile ilgili görüşlerini ve duyduğu hayranlığı şu ifadelerle kaleme almıştır.

“Vaktiyle, bu övülmüş boğazın resmedilmeye değer güzellikteki tam manzarasını görmek için İstanbul Boğazı'ndan bir kayıkla bu bahsedilen yerlere gittik. Dönemeçleri ve sayısız körfezler, karşı Avrupa ve Asya kıyılarına dikilmiş kaleler ve Türklerin, Rumların ve Ermenilerin su kenarına yakın inşa edilmiş sayısız köşkleri, yazlıkları veya kır evleri, tamamen hoş bir tablo oluşturur ancak her iki taraftaki tepelik sahil daha ziyade uysal, kurak ve ilginç olmayan bir karaktere sahiptir.”¹⁰³

Ulaşımın genellikle gemilerle yapılması liman şehirlerini seyyahlar için önemli hale getirmiştir. Bu nedenle İstanbul, İzmir ve Çanakkale seyyahlar tarafından en çok ziyaret edilen yerler olmakla beraber¹⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin başkenti unvanına, doğal güzelliklere, kültürel mirasa sahip olması bakımından İstanbul en çok ziyaret edilen yerlerin başında gelmiştir. William Macmichael eserinde antik çağ ile ilgili kalıntılardan bahsederken Yunanistan ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde gördüğü anıtlarla karşılaştırma yaparak görüşlerini şu şekilde kaleme almıştır.

“Antik çağ kalıntıları, özellikle Yunanistan ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde görülen anıtlarla karşılaştırıldığında ne çok sayıda ne de çok ilgi çekicidir”¹⁰⁵

İstanbul, doğal ve kültürel bir öneme sahip olmasının yanı sıra çevre illerden daima ayrı bir karaktere sahip olmuştur. Ayrıca bazı seyahatnamelerde Avrupa'nın önemli şehirlerinden olan Londra ve Paris gibi geceleri sokakların kalabalık olduğu bir şehir olarak betimlendiği görülmüştür. Böylece İstanbul sadece başkent olarak değil, ayrıca Osmanlı şehirleri arasında en güzel, en büyük ve en çok ziyaret alan şehri olmuştur.

İstanbul'un kalabalık ve çok uluslu bir nüfus yapısına sahip olması, bölgeye yapılan seyahatlerde seyyahların dikkatini çekmeyi başarmış ve seyahatnamelere konu

¹⁰² Koray Demiray, “*Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat (1808-1918)*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2019), s. 50-59.

¹⁰³ William Macmichael, *Journey From Moscow To Constantinople The Years 1817, 1818*, London: John Murray, Albermarle- Street, 1819, s. 183.

¹⁰⁴ Çetin, a.g.t., s. 7.

¹⁰⁵ Macmichael, a.g.e., s. 166.

olmuştur.¹⁰⁶ Yukarıda eserinin bir bölümünden yaptığımız alıntıda Macmichael, Türklerin, Rumların ve Ermenilerin su kenarına yakın sayısız köşk, yazlık ve kır evleri inşa ettiğini belirterek İstanbul'un çok uluslu yapısına dikkat çekmiştir.¹⁰⁷

Kalabalık ve çeşitli milletlerin en fazla bulunduğu yerlerin başında ise Galata semti gelir. İlk çağdan itibaren bir yerleşim yeri olan Doğu ve Batı arasında yapılan ticareti kontrol edecek bir konumda yer alması, bir diğer yandan limanlara sahip olması açısından önem taşır. Batı devletlerin doğu bölgelerinde bulunan sömürgelerden aldıkları malların batıya götürülmesi sırasında uygun liman olmasından ötürü uğradıkları limanlardan biri olmasıyla ayrıca Galata'yı önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Cenevizlilerin bölgeye yerleşmesiyle en parlak dönemlerini yaşayan Galata¹⁰⁸ 1 Haziran 1453'te bir ahdnâme ile Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı İdaresine geçmiştir. Söz konusu Galata yalnız ticari açıdan değil, sosyal anlamda da İstanbul'un Avrupa'ya açılan bir penceresi olmuştur.¹⁰⁹ İstanbul'un bir simgesi haline gelen Galata Kulesi, ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı tam olarak bilinmese de genel kabul 1348-1349 yıllarında Cenevizliler tarafından yapıldığı yönündedir.¹¹⁰ Büyüklüğü ve yüksekliğiyle dikkat çeken kule seyyahların eserlerine konu olmuştur. Macmicheal Galata Kulesine duymuş olduğu hayranlığı eserinde aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin durumu, örneğin Galata Kulesi'nin zirvesinden bakıldığında tüm kavramların ötesinde mükemmeldir. Şehrin kendisi sayısız caminin zarif minareleri, Marmara Denizi, yüksek Uludağ silsilesi, İstanbul Boğazı kanalı ve yoğun nüfuslu Asya kasabası Üsküdar, panoramik tasvirden pek çoğuna aşina olduğumuz ancak bunun ötesinde bütün tanımlayıcı hükümleri boşa çıkaracak kadar görkemli bir ihtişam oluşturmak üzere bir araya geliyor.”

Bu eşsiz manzara yalnızca Macmichael'ı değil Osmanlı'ya seyahat eden hemen hemen her seyyahı büyülemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olması bölgede çok sayıda büyük cami ve minarelerin inşasına önayak olmuştur. Başkente yapılan seyahatlerde cami ve minarelerden sık sık bahsedilmiştir. Bunların başlıcaları ise Edirne

¹⁰⁶ Demiray, **a.g.t.**, s. 51-52.

¹⁰⁷ Macmichael, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁰⁸ Özkan Eroğlu, “*Sur içi Galata'sı Üzerine Bir Deneme*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1992), s. 1-5.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, “Galata”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015, s. 71-73.

¹¹⁰ Eroğlu, **a.g.t.**, s. 9.

Selimiye Camisi ve Ayasofya Camisidir. Macmichael XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından inşa edilen Selimiye Camisinden,¹¹¹ Edirne'nin gururu ve dünyanın en büyük Müslüman tapınaklarından biri olarak bahseder.

Caminin yivli ve çok zarif bir yapıya sahip olan dört minaresinden birinin tepesine çıkmak için bir altın para ödedik. Birbirinin etrafında dolanan üç sarmal merdiven, en yükseğine üç yüz yetmiş yedi basamakla çıkılan üç ayrı balkona açılıyor. İnşimizde, ayakkabılarımızı çıkarmak koşuluyla caminin içine girmemize izin verildi.¹¹²

Caminin etrafında inanılmaz sayıda pencereler olduğunu, hayranlıkla pencereleri sayarken rehberlerinin aceleyle camiiden çıkmaları gerektiğini söylemiştir. Fakat kendilerine eşlik eden Fransız konsolos Türkler arasında Hristiyanlara böyle bir hesaplama için izin verilmesi olumsuz sonuçlar doğuracağını izah ederek kendisinin daha önce yapmış olduğu hesaplamada caminin dokuz yüz doksan dokuz pencereye sahip olduğu bilgisini verir. Her ne kadar kendisine Selimiye Camisine giriş izni verilmiş olsa da aynı durum Ayasofya için söz konusu olmamıştır. İstanbul'da kaldıkları süre boyunca kendilerine camiye girmeleri için izin verilmemiştir.

2.2.3. Mezarlıklar

Tarih boyunca yaşamın bir parçası olan ölüm, insanlar için kaçınılmaz bir son olmuştur. İnsanoğlu ölümle tanıştığı dönemden itibaren hemen hemen her toplum göre farklılık gösteren defin merasimleri yapmıştır.¹¹³Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde insanoğlunun ölümlerini yakmak, mumyalamak, ölümleri gömmek gibi çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir.¹¹⁴ İslam inancına göre ölüm kişi için dünya hayatı bir son değil aksine bir başlangıçtır. Bayan Muller bedenden ziyade ruha verilen önemden dolayı Türklerin ölen kişiyi huzura geciktirilmeden çıkarılması için gömme telaşına girdiklerini yazmıştır.¹¹⁵

Asırlar boyunca dünyaya hükmeden Osmanlı Devleti farklı coğrafyalarda söz sahibi olmasıyla zengin kültür ve medeniyeti içinde barındırmıştır. Bizlere bıraktığı en somut

¹¹¹ Murat Sav, "Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 52, (Aralık 2019), s. 206.

¹¹² Macmichael, **a.g.e.**, s. 155.

¹¹³ Gülşah Pala, "İstanbul Osmanlı Mezar Taşlarında Mimari Öğeler", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi TAE, 2019), s. 5.

¹¹⁴ Turan İbrahimzade, "Rus Diplomat Konstantin Mihaloviç Bazil'nin Gözünden İstanbul'da Sosyal Hayat", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi LEE, 2022), s. 77.

¹¹⁵ İnal, **a.g.t.**, s. 581.

miraslardan biri olan mezar taşları; sanat, zarafet ve ince düşünce anlayışıyla toplumun ulaştığı yüksek kültür, gelenek ve medeniyetin geçmişten günümüze taşıyıcısı olmuştur. Osmanlı Devleti “Halka hizmet hakka hizmettir” anlayışıyla topluma, insanlara, çevre ve canlılara karşı daima sorumluluk sahibi olmuştur. Öldükten sonra amel defterinin kapanmaması halka karşı sorumluluk sahibi Osmanlı Devleti’nde pek çok alanda olduğu gibi kendisini mezar taşlarında da gösterecektir. Mezar taşlarının üzerine çiçek dikmek, biriken yağmur sularından kuşların içebilmesi için yapılan çukurlar bunlara birer örnektir.¹¹⁶

Pek çok seyyah mezarlıklardan bahsederken selvi ağaçlarından da bahsetmiştir. John Griffiths seyahatnamesinde defin sonrasında ölen kişinin mezarına gelenlerden birinin ellinde iki selvi ağacı olduğunu, bunlardan birinin ölünün sağ elinin olduğu tarafa diğerini ise sol elinin olduğu tarafa diktiğini görmüş merakla nedenini sorduğunda ölen kişinin peygamberin müjdesine erişip erişmediğine göstereceğine olan inançla alakalı olduğunu açıklamıştır.¹¹⁷ Seyyahlar mezarlarla beraber selvi ağaçlardan bahsederken William Macmichael mezarların daha çok dış görüşüne odaklanmış ve şu ifadeleri kullanmıştır.

“Şimdiye kadar görmeye alışık olduğumuz Türk mezarlıklarının kaba mezar taşları yerine, sarıkları iyi yontulmuş ve yaldızlı harflerle süslenmiş beyaz mermer anıtlar yol kenarı boyunca bir araya toplanmıştı.”¹¹⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı mezar taşları beyaz mermerden yapılmaktaydı. Ayrıca ölümün hatırlatılması ve mezar taşlarının üzerindeki yazıların okunması amacıyla mezarların genelde merkezi konumlarda toplandığını görmekteyiz. Mezar taşları üzerine yapılan süslemelerden bir mezarın kadın veyahut erkeğe ait olduğu kolayca anlaşılabilir. Çiçeklerle süslenmiş mezarlar bir kadın mezarına işaret ederken, başlıklı mezar taşları bir erkek mezarına işaret eder.¹¹⁹ Her yönüyle Osmanlı’nın sanat, kültür, mimari, dini ve toplumsal yapısı¹²⁰ hakkında önemli bilgiler

¹¹⁶ Onur Çetin, “Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine bir İnceleme(Eyüp Örneği)”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2019), s. 114-115.

¹¹⁷ İnal, *a.g.t.*, s. 585.

¹¹⁸ Macmichael, *a.g.e.*, s. 148.

¹¹⁹ Çetin, *a.g.m.*, s.119.

¹²⁰ İbrahimzade, *a.g.t.*, s. 77.

veren mezarlar kendine özgü yapısıyla İstanbul'a seyahat eden seyyahların dikkatini çekmiştir.

2.2.4. Yangınlar

Kıyâmet-i suğrâ yani küçük kıyamet olarak tanımlanan depremler gibi yangınlarda kısa süreli, açtığı tahribatlar ise son derece büyük olmuştur.¹²¹ İstanbul'un görmüş olduğu en eski yangın XV. yüzyılda Fatih Camisi çevresinde olmuştur. Bu tarihten sonra İstanbul hemen hemen her dönemde büyük yangınlarla karşı karşıya kalmıştır.¹²² Çok sayıda yangınla karşı karşıya kalan İstanbul "İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını" tekerlemesinden de anlaşılacağı üzere halkın zihninde yangınla bütünleşmiştir. İstanbul'un yangınlardan büyük zarar görmesi üzerine "İstanbul'un yangınları olmasaydı, evlerin eşiği altından olurdu" sözleri halkın zihnini meşgul etmiştir.¹²³ Şehirlerde uzun süre vakit geçiren seyyahlar birçok yangına şahitlik etmişlerdir. Seyahatnameler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde İstanbul'da neredeyse yangınsız bir gecenin olmadığı düşüncesi hâkimdir. William Macmichael İstanbul'da iki aylık ikameti boyunca neredeyse her gün önemli yangınlara şahit olduğunu yazmıştır.¹²⁴

Yangınların bu kadar sık meydana gelme sebeplerine bakıldığında evlerin ahşaptan ve bitişik nizama göre yapılması, ısıma amacıyla yakılan ateşler, mutfaklarda meydana gelen kazalar, kahvehane ve bekâr odalarında içilen tütünlerin söndürülmeden atılması,¹²⁵ kundaklama ve kasti olarak çıkarılması gibi nedenler sayılabilir.¹²⁶ Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikasıyla İstanbul fethedildikten sonra bölgede ciddi anlamda imar ve şenlenmeler olmuştur. Buna paralel olarak nüfus ve yerleşim alanları Galata ve Eyüp gibi yerlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Nüfusun git gide artması beraberinde sık bir yapılaşma getirecektir. Böylece sık yapılaşma alanlarında başlayan herhangi bir yangın özellikle poyraz rüzgârlarının sıklıkla görüldüğü İstanbul'da

¹²¹ Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015, s. 486.

¹²² Kenan Yıldız, "1660 İstanbul Yangınının Sosyo- Ekonomik Tahlili", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2012), s. 8.

¹²³ Gamze Tanyıldız, "19. YY'dan Günümüze İstanbul İtfaiyecilerinin Tarihi Ve Giysilerinin Günümüze Kadarki Değişimi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi SBE, 2020), s. 4.

¹²⁴ William Macmichael, **a.g.e.**, s. 166.

¹²⁵ Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 4.

¹²⁶ Hüseyin Özgür ve Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 1, (2001), s. 159.

yangınların hızla yayılmasına yol açmıştır.¹²⁷ Evler ahşaptan yapıldığı için en çok yangın çıkan yerlerin başında gelmiştir. Taştan yapılan kamu binaları, camiler, hanlar, bedesten ve pazarlar daha az zarar görmüştür.¹²⁸ Ahşap yapıların yoğun olduğu İstanbul'da kâgir yapılara geçiş için ilk ferman XVII. yüzyılda verilmiştir. Ancak yaşanan depremler, ahşap yapıların kolay ısınması ve yeniden yapımının kolay olması taş nakliye işçiliğinin pahalı olması sebeplerinden dolayı XIX. yüzyıla kadar bu fermanın kayda değer bir sonuç alınamamıştır.¹²⁹ Frederick Trench Townsheand Beyoğlu'nda yaşanan bir yangın neticesinde ahşap evlerin yerine taş evlerin yapılması kararı alındığı bilgisini vermiştir.¹³⁰ Halil İnalçık'a göre yangın sonrası taş binalar harap olmazsa bile içerisinde oturulamaz bir hale dönüştüğünü ve dolayısıyla devlete ağır harcamalar çıkardığından ahşap yapılar daha çok tercih edilmiştir. Yangın riskine rağmen, ahşap evlerin tercih edilmesinde dikkate alınması gereken bir diğer neden ise ahşap evlerin daha çok sevilmesi ve şehir görünümüne daha hoş bir hava katmasıdır. Bir yangın söz konusu olduğunda ise Beyazıt ve Galata Kulesinden davulların vurulmasıyla yangın olduğu haberi verilir ve yangınların bir saatten uzun sürmesi halinde padişah olay yerine bizzat gelerek durumu gözetirdi.¹³¹ İtfaiye araçlarının yetersiz olması, teşkilatlanmada yaşanan aksaklıklar, suyun miktarı ve dağılımında yetersizlik, dar ve çıkmaz sokaklar yangına müdahaleyi aksatmıştır.¹³² Yangınla mücadele amaçlı her ne kadar önlemler alınmaya çalışılmışsa da yangınların tam anlamda engellendiğini söylemek mümkün değildir.

2.2.5. Veba

Faklı dönemlerde görülen ve görüldüğü andan itibaren sosyal, ekonomik, kültürel tahribatlara ve kitlesel ölümlere yol açan veba, dünya tarihinde en çok korkulan bulaşıcı hastalıklardan biridir. Bütün dünyayı etkisi altına alan veba üç ana döneme ayrılır. İlki 541 yılında Bizans İmparatorluğu döneminde çıkmış ve "Jüstinyen Vebası" olarak adlandırılan veba, ikincisi özellikle 1347-1352 yılları arasında şiddetlenen ve

¹²⁷ Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", s. 486.

¹²⁸ İnal, **a.g.t.**, s. 610.

¹²⁹ Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", s. 486.

¹³⁰ İnal, **a.g.t.**, s. 616.

¹³¹ Ömer Ekrem Keçeci, "XVIII. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Ve İngiliz Toplulukları Ve Şehirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2020), s. 208-210.

¹³² Özgür ve Azaklı, **a.g.m.**, s. 159.

sonraki yıllarda da etkisi devam eden “Kara Ölüm”, üçüncüsü ise 1860 yılında Çin’de ortaya çıkan veba salgınıdır.¹³³

İlk salgın yani Jüstinyen Vebası Akdeniz havzasında ortaya çıkmış ve kısa bir süre içinde Kuzey Afrika Orta Doğu ve Avrupa’da yayılmaya başlamıştır. Salgının Orta Asya’dan Avrupa’ya nasıl yayıldığı tartışma konusu olmakla beraber, kimi kaynaklar İlk olarak Orta Asya’da görülmeye başlandığının ve oradan ise Anadolu üzerinden İtalya’ya yayıldığı bazı kaynaklar ise 1347 yılında Kırım’dan gelen Cenevizliler yoluyla Avrupa’ya yayıldığını yönünde görüşlere yer vermektedir. Ölü sayısı kesin olarak bilinmese de Jüstinyen Vebası 100 milyon insanın yaşamını yitirmesine neden olmuştur. İstanbul’da ise salgında yaklaşık 10.000 kişi yaşamını yitirmiştir. Kara Ölüm olarak bilinen ikinci salgın ise İran, Türkistan, Suriye ve Osmanlı Devleti ile beraber Bütün Akdeniz’e yayılmıştır. Aralarında Bizans İmparatoru İoannes Kantakuzenos’un oğlunun da bulunduğu vebada nüfusun dörtte biri ile üçte birini yok etmiştir.¹³⁴ 1453’te Fatih Sultan Mehmed İstanbul’u aldığı zaman hâlihazırda devam eden veba ve savaşlardan dolayı nüfusta ciddi oranda azalmalar görülmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti nüfusu canlandırmak için çeşitli yollara başvurmak zorunda kalmıştır. Akabinde 1467’de vuku bulan veba salgınıyla şehrin nüfusu ciddi anlamda zarar gördü. 1453 ile 1517 yılları arasında veba Osmanlı’ya limanlar yoluyla bulaşmıştır. Osmanlı’nın fetih politikasıyla gittikçe genişleyen toprakları Suriye, Mısır ve Kutsal Toprakların ele geçirilmesiyle ikiye katlanmıştır. Osmanlı Devleti, İstanbul’un fethinden sonra yukarıda adı geçen yeni fethettiği yerler arasında merkezileşmeyi tesis etmesiyle veba bölgeye hızla yayılmıştır. 1570 yılında Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu’da etkili olan veba İstanbul’da yüzyılın sonuna kadar etkisini göstermeye devam etmiştir. Salgının üçüncü dalgası 1860 yılında Çin’de patlak vermesinin ardından kısa süre içinde Asya’nın büyük bir bölümüne yayılacaktır. Diğer ilk iki veba ile karşılaştırıldığında İstanbul bu vebadan nispeten daha az zarar görmüştür.

Koltuk altında, burun yanında, kulak arkasında ve vücudun yumuşak dokulu bölgelerinde siyah ve yeşil renklerde çibanların çıkması, kusma, kalp çarpıntısı ve baygınlık gibi semptomlarla kendini gösteren veba, insanlara *Yersinia pestisin* adı

¹³³ İbrahimzade, **a.g.t.**, s. 56.

¹³⁴ Sevdâ Ağır, “Osmanlı’da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020), s. 13-14.

verilen bir bakteri yoluyla bulaşan kemirgen bir hastalık olmakta ve pireler yoluyla insanlara bulaşmaktadır.¹³⁵

Bütün dünyanın korkulu rüyası olan adeta dünyayı kasıp kavuran vebanın nedeni tanrının bir cezası olarak görüldüğünden dolayı uzun süre bilinmemiştir. Avrupa'da kilise merkezli çözüm aranmış, Müslümanlar ise kadercı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Vebanın etkili olduğu dönemlerde İstanbul'da bulunan pek çok seyyahın dikkatini çeken konuların başında halkın veba karşısında gösterdiği sakinlik gelmiştir. Macmichael veba konusunda genelde İstanbul'da kendisini vebalı hastaların iyileştirmesine adan Dr. Maclean'ın görüşlerine yer vermektedir. Kendisinde bir doktor olan Macmichael böyle bir dönemde İstanbul'da bulunacak kadar şanslı olmasına ve veba konusunda çok az bilgisi olmasına veyahut hiç olmamasına rağmen gözlemlerini anlatmaktan kendini alamadığını yazacaktır. Fakat amacının ne Dr. Maclean'ın karantina yasa ve yönetmenliklerinin kaldırılma amacı taşıyan hipotezlerini takip etme ne de vebanın doğası ve tedavisi hakkında yeni bir araştırma amacını taşımadığını ifade etmiştir. Dr. Maclean'a göre:

Karantinanın etkisi ölüm oranını artırmaktadır. Çünkü insanları bulaşıcı ortamın etkisine maruz bırakır ve beslenme araçlarına erişimi kısıtlar ki kıtlığın vebanın en güçlü yardımcı etkeni olduğu iyi bilinir. Fakat bir sonraki paragrafta en azından Türk nüfusu içinde hali vakti yerinde olan bir yerlide nadiren gerçekleştiğini ve bir İngiliz'in Doğu Akdeniz'de çok nadiren veba kaptığını iddia eder.

Macmichael burada Dr. Maclean'ın görüşlerine katılsa da varlıklı kimselerin önlem almasına ve İngilizlerin ise kendilerini temastan kaçındırmasına bağlar. Sözlerine yine Dr. Maclean'ın ifadeleriyle devam eden yazar şöyle der:

Veba, ortamın bozulmuş bir hali tarafından üretilir ve kıtlıkla hâlihazırda zayıflamış bedenler üzerinde etki eder. Fakat kendini kapatanlar, dışarıda dolaşanlarla aynı havayı solar ve ikinci grubun mantıken, gıda maddelerine daha kolay erişebildiği varsayılabilir. Sonuç olarak kendini yetersiz beslenmenin zayıflatıcı etkilerine gönüllü olarak kendilerini geçici inzivaya çeken komşularından daha az maruz bırakacaktır.

¹³⁵ Nükhet Varlık, Ahmet Aydoğan, "İstanbul'da Veba Salgınları", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt IV, İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015, s. 146-150.

Durumlarındaki bu farklı sonuçları açıklayabilecek tek ayırım, bir durumda temastan sıkı bir şekilde kaçınılması iken diğerinde temasa izin verilmesidir.

Dr. Maclean vebanın kendi kendine yayılma kabiliyetinin olmadığını, çiçek ve kızamık dışında hiçbir hastalık bulaşıcı olmadığını savunur. Dr. Maclean Veba hastalığının sık sık tekrarlanmasını karantina kurumlarının eksikliğine bağlayanlara eleştirilerde bulunarak

Salgının tam odağına yerleştirmiş olan Türk hükümetinin, komşu bir güç tarafından benimsemeye şiddetle zorlansa bile bu ölümcül kurumları reddetmek için bilgeliğe ve hoşgörüye sahip olması gerektiği de, tek bir olgu olarak göz ardı edilmeyecek. Konuyu yüzeysel olarak ele alan bazı kişiler tarafından, Türkiye’de veba hastalığının sık sık tekrarlanması en saçma şekilde bu kuruluşların “eksikliğine” atfedilmiştir. Çünkü ne kadar benimsenirse benimsensin hastalığı önlemek yerine, ölüm oranlarını artırdıkları ve hastalıkları ağırlaştırdıkları görülecektir. Burada özellikle bahsettiğim kurumlar, karantinalar ve fakir hastaneleridir.

önlemler alındığı oranda ölüm oranlarının arttığını belirtir. Macmichal’e göre önlemlerin hiç alınmadığı veyahut kusurlu alındığı Doğu Akdeniz, Afrika ve Türkiye gibi ülkelerde veba sık sık kendini göstermektedir.

İnsanoğlu tarih boyunca kendini sık sık gösteren ölümcül vebaya karşı bir takım önlemler almıştır. Kendini insanlardan uzaklaştırmak, ilk alınan önlemler arasındadır. 1813 yılında vebanın şiddetini sürdürdüğü Nil’den dönen Legh Kahire Paşasının kendisini bir mağaraya kapattığı bilgisini verir. Vebayı önleme amacıyla başkentte önlem alınmaması seyyahların dikkatini çekmiş ve bu konuda farklı yorumlar yapmışlardır. Pek çok seyyahın yaptığı yorum halkın ve devlet yöneticilerinin kadercı bir yaklaşım sergileyip, yaradandan gelene razı olmak, şehrin muazzam bir nüfus yapısına, zayıf ve etkisiz bir polis yönetimine sahip olması şeklindedir. Ancak Dr. Maclean alışılmışın dışında açıklamalarda bulunarak bir ailenin tüm üyelerinin ölmesi üzerine mal varlıkları sultana kalmasından ve sultanın bu avantajdan faydalanmak adına karantina kurallarını uygulamadığını savunur. Dahası 1813 yılındaki vebanın devlet hazinesini son derece arttırdığını ve zenginliğini hala koruduğunu ifade etmiştir. Dr. Maclean’ın öne sürmüştüğü bir diğer görüşte vebanın ticarete zarar vereceği endişesi taşımış olmalarıdır.

Her ne kadar vebanın bulaşıcı olmadığını savunsa da kendisini Yedikule yakınlarında Yunanlara ait bir veba hastanesinde hastaların bakımına adan Dr. Maclean'a göre olağan şiddette bir salgın hastalığın en az beş vakadan dördü hastalığın üçüncü gününden önce, tedavi edilme kabiliyetine sahiptir. Fakat 20 Ağustos'ta vebaya yakalanınca savunduğu görüşleri adeta unutmuşçasına hastalığa yakalandığını şu cümlelerle yazacaktır.

20 Ağustos Pazar. Şimdi yeterince utanç verici bir durumdayım. Ön vakadan dokuzu ölümcül olan bir hastalığa yakalandım.

Macmichael, Dr. Maclean'ın vebanın bulaşıcı bir doğaya sahip olmadığı görüşlerine katılmadığını, aksine kendisinin yaptığı gözlemlerin vebanın bulaşıcı olduğunu kanıtlar nitelikte olduğunu savunur.¹³⁶

¹³⁶ Macmichael, **a.g.e.**, s. 167-182.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVİRİ METNİ

3.1. I. BÖLÜM

ÖNSÖZ

Aşağıdaki sayfalarda kaleme aldığım seyahatin gerçekleştirilme hızı, anlatımda yer alan na-mükemmel gözlemleri yeterince izah edecek olsa da; korkarım ki, anlatının bütünüyle kamuoyundan saklanmasının bir gerekçesi olarak daha açık bir şekilde ileri sürülecektir. Fakat imparatorluk sarayının eski başkent Moskova'da kurulması, bu şehrin yeniden yapılanmasının ayrıntıları ve oradan Konstantinopolis'e uzanan yol, en azından yenilik tavsiyesine sahip olan durumlardır. Komşu imparatorluklar olan Rusya ile Türkiye'nin kritik ve belirsiz siyasi ilişkilerine dair, Eflak Voyvodasının yakın zamandaki kaçıyla muhtemelen bağlantılı olduğu tespit edilecek olan herhangi bir bilgi, özellikle Avrupa'nın geri kalanının mevcut sükûnet durumuna bakıldığında gerçek değerini haiz olabilir. Bununla birlikte, bu mülahazalar böylesine aceleci bir anlatıya fazla ilgi göstermek için yeterli olmayabilir. Yine de ben kendi payıma, içinde bulunduğumuz çağın en girişken seyyahlarından biri olan Bay Legh'in eşliğindeki bu seyahatin maceralarını daima büyük bir memnuniyetle yansıtacağım ki; kendisi, Norden günlerinden itibaren Syene'nin zorlu çağlayanlarını aşarak pek çok ilginç keşfin hala sürdürüldüğü bir ülke olan Nubia'ya girmenin mümkün olduğunu gösteren ilk kişi olma nişanına sahiptir.

3.1.1. Rus Ve Türk Parasının Değeri

Bir ruble 100 kopek'e karşılık gelir. 1817 kışında, Petersburg'da Londra'daki döviz kuruna göre bir sterlin karşılığında 20 ruble verilirdi.

O zamanlar gümüş bir ruble değerini kaybetmiş dört rublelik kâğıt paraya eşdeğerdirdi. Gümüş rublenin içerdiği gümüş miktarı ve dolayısıyla değeri geçen yüzyıl* boyunca çok az değişime uğradı

*Bununla birlikte, Lord Carlisle'nin Çar Aleksey Mihayloviç'e (1664) yaptığı bir konuşmadan alınan paragrafta, hesaplamasında bir hata olmadıkça, o dönemde ve büyük Petro'nun hükümdarlık zamanında ki bu zaman aralığı neredeyse kırk yıldır, rubledeki gümüş miktarları arasında çok büyük ve neredeyse inanılmaz bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

s.d.

Büyük Petro'nun gümüş rublesi3	5
İmparatoriçe Anne3	6 ¼
Elizabeth3	5 ½
Katerina3	1 ½
İmparator Alexander3	1

Bir Türk kuruşu 40 paraya eşittir. 1818 yılında Konstantinopolis'te Londra'daki döviz kuruna göre bir sterlin karşılığında 28 veya 29 kuruş verilirdi.

Lord Carlisle'in, Moskova sarayındaki görevinin amacı Archangel'deki İngiliz tüccarların daha önce sahip oldukları ancak I. Charles'a karşı isyana karıştıkları bahanesiyle Çar tarafından mahrum bırakıldıkları ticari ayrıcalıkların iadesini sağlamaktı. Daha önce bu talebi yerine getirmemeye kararlı olan Çar, sorundan kaçınmak için her türlü münakaşayı kullandı ve yoluna çıkan diğer zorlukların yanı sıra, II. Charles'tan büyükelçinin aşağıdaki terimlerle bahsettiği abartılı bir borç talebinde bulundu.

“Umuyorum ki, Hıristiyan âleminin en büyük prensi tarafından birdenbire bu kadar olanaksız bir meblağ Tzarskoy Majestelerine adını belirtebilirim ki üç milyon rublenin üzerinde bir değere denk olan on bin pud gümüş, ayrıcalıkları inkâr etme mazeretine sahip olmak için ve makul olanı reddetmenin imkânsızlığını öne sürerek talep edilmemiştir. “Üç Büyükelçiliğin İlişkisi”, s.270.

Bir pud - her biri 32 lot içeren 40 Rus lbs. 'sine (İngiliz tartı sistemine göre 36 lbs.) denktir = 1280 lot x 3840 zolotnik. Şimdi bir ruble = $6\frac{1}{8}$ veya 6, 125 zolotnik olduğuna göre, bir pud = $\frac{3840}{6.125} = 627$ ruble, dolayısıyla 10.000 pud = 6.270.000 rubledir. Lord Carlisle'in bahsettiği gibi sadece 3.000.000 ruble değildir. Bu nedenle büyükelçinin hesaplamasında büyük bir hata olması muhtemeldir. Bu da onun savunun kuvvetinin yarısından fazlasını götürmüştür.

I. BÖLÜM

İÇİNDEKİLER

MOSKOVA- BUGÜNKÜ DURUMU- KREMLİN- EXERCİR-HOUS- MİNİN VE
POJARSKY ANITLARI-MOSKOVA'NIN ESKİ YANGINLARI -ASKERİ
HASTANELER- MOSKOVA'DAN ÇIKIŞ- TOULA-OREL- DİNYEPER- KİEV-
UKRAYNA- OUMAN KAZAKLAR-OLWİOPOL-NOV-DOUBASARI-
DİNYESTER-KİCHE'NAU-PRUT NEHRİ

3.1.2. Seyahat

İmparatorluk ailesi, Moskova'nın yeniden canlanan ihtişamını kutlamak için verilen sayısız balo ve şenlikler, zavallı Prenses Charlotte'un melankolik ölüm haberiyle aniden askıya alındığı zaman Kremlin sarayını birkaç hafta boyunca işgal etmişti. Bu kasvetli anda Çarların eski başkentine ulaştık. Üç yıl önce yıkıntılar arasında biraz zaman geçirmiştik ve şimdi Rus çalışkanlığının 1812 savaşının tahribatını gidermede gösterdiği olağanüstü çabasına tanık olacaktım. 4 Aralık sabahının erken saatlerinde, Petersburg'dan seyahat ettiğimiz *kibitkânın*¹³⁷ perdesi bir yana kayınca, ayı derisi kürklerimiz tüylerini kaplayan ve sertleştiren dondurucu buğunun içinden başımızı uzatmaya cesaret ettik. Ayın hilalinin bu muazzam şehrin yaldızlı kubbelerini ve grotesk kulelerini aydınlattığı görülüyordu. “Üç Büyükelçiliğin İlişkisi” kitabının yazarı, 1663 ve 1664 yıllarının Saygıdeğer Carlisle Kontu yerinde gözlemlere yer vermiştir. “Moskova'nın böylesine soğuk bir iklimde olup da kışlarının çok uzun olmasına ve özellikle en Kuzeydeki illerde donun aşırı şiddetli olmasına şaşmamalı” (s. 28); termometre Reaumur ölçeğine göre -24°'yi gösterirken gerçeğin tüm gücünü olanca sefilliğiyle hissettik. Şimdilerde İmparatorun maiyetiyle ve sarayın sakinleri tarafından cezbedilen muhtelif yabancılarla dolu olan şehrin herhangi bir kısmında kalacak yer bulmanın imkânsız olduğu söylenmişti. Kalacak yer bulmak için birkaç başarısız girişimde bulduktan sonra nihayet pislik içinde bir Rus otelinin çatı katına girmemize izin verildiği için kendimizi şanslı saydık. Ekselansları Lord Cathcart'a iletilen resmi gönderilerin taşıyıcılarıydık. Fakat büyük ulusal kaybımızın haberi bir gün önce Hamburg'dan gönderilen ve daha kestirme Varşova güzergâhını takip eden bir ulak tarafından önceki gün imparatora iletilmişti. Saray tarafındaki keder gösterileri imparatorluğun birkaç ay içinde gelecekteki egemenliğini elinden almak istediği Büyük Düşes Nicholas'ın durumuyla muhtemelen daha da arttırıldı. Aynı ismin rastlantısal bir şekilde çakışması ile Charlotte, batıl inançları karakterlerinin en ufak bir çarpıcı özelliğini teşkil etmeyen insanların zihinlerindeki tüm uğursuz önsezilere daha da güç verdi. Moskova asilzadeleri elçimize imparatorluk ailesinin ziyareti şerefine vermek üzere oldukları büyük ziyafetin uzak bir güne ertelendiğini bildiren bir taziye heyeti gönderdi. Fakat şehrin dış görünüşü ve son zamanlarda harabeye dönmüş başkenti eski haline dönüştürmede kaydedilen şaşırtıcı ilerlemenin tetkiki merakımızı cezbetmeye,

¹³⁷ Üstü kapalı kızaklı araba(ç.n.)

bizi iklimin sertliğiyle büyük ölçüde uzlaştırmaya ve evimizin konforunu arayışımızı telafi etmeye yetecek kadar ilgi çekiciydi. Bize tahsis edilen çatı katı hariç hanımız tamamen doluydu. Dairemizin zeminindeki çatlaklardan sürekli içimize işleyen bir rüzgâr esiyordu. Köşedeki küçük soba rüzgârın şiddetine karşı koyamadı. Gündüzleri sayısız fare cirit atıyor, geceleri de böcek sürüleri acımasız saldırılarını sürdürüyordu. Yan odadaki bir Rus subayının hizmetçisi durmaksızın monoton manisini okuyordu, kapımızın yanındaki koridorda ise pirinçten yapılmış bal likörü şişeleriyle hoşça vakit geçiren güzel kokulu Rus köylülerinden oluşan bir kalabalık toplanmıştı. İçerideki böylesi sefaletle karşılaştırıldığında, dışardaki havanın sertliği göz ardı edilemezdi.

Bir kızakta ve güzel sıcak kürklere sarılmış olarak zamanımızın büyük bölümünü Moskova sokaklarında geçirdik. Üç yüz bin ile dört yüz bin kişilik nüfusa sahip olan bir şehrin kalıntılarından pek çok iz hala görülebiliyordu ancak felaketin izlerini silmek için kaydedilen büyük ilerlemeler tasavvur bile edilemezdi. 3 Eylül 1812’de başlayan yangından önce Moskova’daki evlerin sayısının 12.000 olduğu tahmin ediliyordu fakat her sayı iki, üç ve hatta bazen dört ayrı evi ihtiva ederdi. Büyük kısmı ahşaptandı, geri kalanı ise tuğladan yapılmış, sıva ile kaplanmıştı. Toplam sayının onda dokuzunun yanarak kül olduğu hesaplandı. Kasabanın Bielgorod (Beyaz Şehir) adlı mahallesi, Fransa’nın çabalarıyla korundu ve Bonapart’ın yaşadığı Kremlin, 23 Ekim sabahına kadar el değmeden kalmıştı. O sabah ise düşmanın nihai ayrılışını bildiren dört ayrı patlama ile bazı bölgeleri tahrip edildi.

“İlk iki patlamayla,” diyor Bay James*, “duvarların bir kısmı ve nehre bakan kulelerden biri yıkıldı. Üçüncü patlama ile Aziz Nikolas Kilisesi ve Moskova’nın dört büyük çanı muazzam bir şiddetle havaya uçtu, aynı anda Çarların ilki olan İvan Veliki’nin azametli kulesi tepeden tabana yarıldı.

Dördüncü şok açık ara ile en korkunç olanıydı. Kalınlığı üç yarıdan* fazla olan cephaneliğin duvarları ile Aziz Nikolas kapısının bir kısmı ve birkaç bitişik kule bir anda havaya uçtu, ardından gelen bir sarsıntı tüm şehri temellerine kadar salladı.” s. 386.

* Almanya, İsveç, Rusya ve Polonya’ya seyahat günlüğü, Sc. &

* Bir İngiliz uzunluk ölçüsü birimi. (1 Yarda=0.91m ya da 91.44 cm.). (ç.n.)

1814 yazında arkadaşım ile birlikte Moskova'yı ziyaret ettiğimde uzun uzadıya bahsettiği o olaylı dönemin ayrıntılarına ekleyecek bir şeyim yoktu. Anlattığı yıkımın izlerinden bir kaçı ortadan silinmişti fakat manzara şimdilerde büyük ölçüde değişmiş, kalenin çevresindeki her bina yenilenmişti. İmparatoriçe Anne, ana saraylardan birinin en güzel katını işgal etti ve Alexander'ın bayrağı Napolyon'un eski ikametgâhı üzerinde dalgalandı. İmparatorluk ailesinin geri kalan üyeleri, çok sayıda maiyeti ile birlikte Kremlin'in duvarları içindeki diğer binalara dar dairelerin izin verdiği kadarıyla yerleştirildi. Moskova kıyılarında inşa edilen Rusya sarayını görmek Büyük Petro'nun hükümet merkezini imparatorluk merkezinden Baltık kıyılarına zorla taşıma politikasından önceki Moskova Dükleri Ivan ve Fedors'un günlerini anımsattı. Bir sabah ünlü Büyük John kalesinin zirvesine, o yükseklikte görülen muhteşem panoramik manzaranın tadını çıkarmak için çıktık. Aşağıda, tüm Büyük, Beyaz ve Küçük Rusya'nın öz savunucusu, Kazan, Astrahan ve Sibirya Çarı; büyük Dükler Nikolas ve Michael ile Prusya Prensi William'ın eşliğinde Kremlin meydanındaki imparatorluk muhafızlarını izliyorduk. Kale duvarlarının hemen altında şehre adını veren donmuş nehir görülüyordu. Onun ötesinde, durumunu yansıtan bir Rus isme sahip mahalle, diğer tarafta ise Roma'nın Trastevere'sine benzeyen ve hâlâ yıkımın birçok melankolik izini sergileyen Moskova... Daha da batıya doğru, tek tip bir kar örtüsüne bürünmüş düz manzara, Serçe Tepeleri adlı ufak tepelerle sınırlanmıştı. Dönüp bakıldığında, ticaret alanlarının ve tüccarların başlıca dükkânlarının bulunduğu Kitay-gorod ve Çin Şehri'nin ve yanı sıra Semlianigorod'un büyük kısmı ile Slobode veya Fawebourg'un tamamen yeniden inşa edildiği görülüyordu. Fakat soyluların sarayları yangının ardında bıraktığı durumda epeyce kalır, hızla onarılmaları da muhtemel değildir. Petersburg'un bir asırdır İmparatorun ve saraya bağlı büyük subayların ikametgâhı olduğu bilinse de, Rusya'nın önde gelen soylularının pahalı otelleri ve muazzam tesisleri her zaman Moskova'da bulunmuştur. Kontes Orloff'un evinde tutulan yerli halkın sayısının sekiz yüze ulaştığı ifadesinden ihtişamlarına dair bir fikir edinilebilir. Kontesin imparatorluğun en zengin varisi olduğu doğrudur ve neyse ki Fransa'nın işgalini izleyen genel sefaletten muztarip olmamıştır ancak otelindeki muazzam serf maiyetinden, küçük müesseselerde gözlemlenen makul oranla ilgili bir fikir edinilebilir. Bu kadar çok mahkûmu barındırabilen sarayların kalıntıları kolayca onarılamaz. Ayrıca eğer maliklerinden bazıları o güne kadar sermaye yokluğu nedeniyle inşa etmekten alıkonulmuşsa

diğerlerinin bu bahaneyle ÷lkedeki m÷lklerinde sessizce kalmaya razı oldukları söylenir. Bonapart'ın birlikleri tarafından şehrin işgali sırasında Nizney Novgorad'a götür÷lmüş olan ve barışın tesis edilmesiyle geri getirilen imparatorluk sembolleri ve patriarkal sarayın ilginç yadigârları, Kremlin'de yabancılara sergilenen başlıca merak nesnelerydi. Patriarkal sarayda, Rus kilisesinin eski kibirli yöneticilerinin şaşalı kaftanları muhafaza edilir, atlarının dizginleri Çarın bizzat kendisi tarafından resmigeçit törenlerinde tutulur. Bunları orada bolluk içinde bulunduğu bildirilen değerli taşlarla birlikte, bize giriş izni sağlayan M.Storch'un nezaketiyle inceleme sözü aldık. Fakat Baş keşiş randevusuna sadık kalmamıştı ve bizi zindana benzeyen karanlık odalara götüren sarayın dar merdivenlerini çıkarken gelişimizi bekleyen iki ilgisiz rahip bulduk. Dolapların anahtarlarına sahip olmadıkları ve merakımızı gideremedikleri için çoğu sahte gibi görünen bazı cam kutulara, elmaslara, yakutlara ve safirlere bakmakla yetinmek zorunda kaldık. Ne var ki hazine hayal kırıklığımızı telafi etti. Bir kanatta Kazan, Astrahan, Gürcistan ve Polonya'nın muhteşem firuzelerle süslenmiş taçlarını, büyük Petro zamanından imparatorluk kaftanlarını ve taç giyme koltuklarını, İran'dan gelen muhteşem hediyeleri ve gümüş yaldızlı kabartmalı son derece incelikli bir tabak koleksiyonu gördük. Binanın başka bir bölümünde, Pultawa Savaşında Büyük Petro'nun kullandığı kılıç ve aynı olayla ünlenen yaralı XII. Charles'in üzerinde taşındığı sedye korunmaktaydı. Şam kılıçlarının nadide bir sunumu, atlar için aksesuarlar ve inci, yakut, safir ve firuze ile süslenmiş hatta kelimenin tam anlamıyla bezenmiş eyerler, Rus imparatorluğunun büyüklüğüne layık son derece etkileyici bir manzara sergiliyordu. Ancak Kremlin'in kuzeybatısındaki bir kapıdan geçerken, bu hayranlık duygusu çok farklı bir sahne ile bozuldu. Kalenin altındaki hendekte, sol tarafta, sefil bir şekilde giyinmiş ve soğuktan titreyen dört yüz beş yüz kadar Rus köylüsü bir araya toplanmıştı. En kaba vahşilerden müteşekkil bir güruhun sefil görünümüyle, sıcaklığın -25° Reaumur olduğu o anda açık havada pişirdikleri yavan çorbalarından paylarına düşeni silip süpürüyorlardı. İşte böyle, bu garip ÷lkede her şey uçlardadır. Görkemli saray, ahşap kulübenin yanında yer alır, sokaklarda en saf Fransız aksanlarıyla karışan anlaşılmaz Slav lehçesi duyulur. Bir yanda bir züppe tarafından itilip kakılırsınız, diğer yanda mütevazı bir sakallı Mujik¹³⁸ ile kaba temas halinde olursunuz. İklim de aynı aşırı düzensizlikten payını alır. Zira kış çok soğuksa yaz çok sıcaktır. Sıcaklık yaz mevsimi

¹³⁸ Rus köylüsü (ç.n.)

boyunca sık sık 28°Reaumur = 95 Fahrenheit'a yükselir. Birkaç yıl öncesinin kışında Profesör Fischer, ıspirtolu termometreyle Moskova civarında -37° Reaumur'a karşılık gelen bir soğuk gözlemlemiştir. Yürüyüşümüze devam ederken, Kremlin duvarlarının kuzey batısındaki tepeliğin üzerinde, Pashkov Sarayı'nın hemen hemen karşısına denk gelen, Exercir-Haus adı verilen muazzam binayı bitirmek için işçilerin çalıştığı noktaya geldik. Çatısı sütunlarla desteklenmeyen bina, civardaki taş ocaklarından elde edilen ve dünyadaki herhangi bir odadan daha büyük olduğu söylenen boyutlardaki kırmızı kumtaşından temeli hariç olmak üzere tuğladan inşa edilmiştir. Kışın şiddeti, askerlerin açık havada geçit töreni yapmalarına imkân tanımadığında manevraları bu muazzam binada gerçekleştirilecektir. Kremlin'in diğer tarafında, kutsal kapının önündeki meydana ve böylesine görülmemiş bir yapı olarak kabul edilen Kutsal William kilisesinin önünde Korkunç Çar İvan'ın, benzer bir yapının inşasında çalışmaması için mimarın gözlerini çıkarmasına neden olmuştur. Konusunu aşağıdaki tarihsel olaydan alan, yakın zamanda şehrin düşman elinden alınmasının anısına tasarlanan devasa bir bronz grubu durur. Chouiski ve yanlış Demetrius'un rakip iddiaların yerini alan çalkantılı yöneticisiz dönemde, Polonya kralı Sigismund'un askerleri çıkarları doğrultusunda, bir hoşnutsuz Boyarlar grubunun yardımıyla 1611 yılında Moskova'yı ele geçirdi ve şehrin önemli bir bölümünü yaktı, kiliseleri yağmaladı ve şehrin savunmasız sakinlerine karşı en büyük zulmü uyguladı. Konumlarını güçlendirdikten sonra imparatorluğun geri kalanına meydan okudular. Her yerde hüküm süren anarşi durumu Ruslara, ülkelerinin düşmanlarının tahribatından hızla kurtulacağına dair en ufak bir ümit vadetmedi. Bununla birlikte, bu umutsuzluk anında Nizney-Novgorod'un pek dikkat çekmeyen bir sakini, çekirdekten yetişme bir kasap olan Kozma-Minin, yurttaşlarını toplayıp heyecanlı bir konuşma yaptı, onları devletin iyiliği için her fedakârlığı yapmaya ve küstah zalimleri kovmak için çaba göstermeye teşvik etti. Dorogobouge, Viazma ve Smolensko topraklarından birlikler toplandı ve Minin'in önerisi üzerine Moskova'da Polonyalılar tarafından işlenen suikastlar sırasında canını zor kurtaran Prens Pojarski, vatansever ordunun komutasına atandı. Bu esnada düşmanın elindeki başkent sıkı bir şekilde ablukaya alınır ve halk en uç noktada kıtlığa ve uzun bir kuşatmaya eşlik eden olağan sefalete terkedilir. İnsancıl Pojarski, Moskova surları içindeki isyancı derebeylerinin alçakgönüllü ricalarına boyun eğer ve artık geçimini sağlayamadıkları eşlerini şefkatle kabul eder. Ancak kuşatma kesintisiz bir

güçle devam etmektedir ve Pojarski kampına katılan liderleri Troubetski'nin altındaki Kazaklar, Polonyalılar arasında en büyük yıkımı yaparak Kitaigorod'u ele geçirirler. Bununla birlikte, kentin diğer bölgelerinde abluka altında olanlar on sekiz aylık bir direnişin ardından ki; bu dönemin sonlarında en iğrenç yiyeceklerle, kedilerle, köpeklerle, sıçanlarla, hatta yaralı arkadaşlarının etleriyle bile beslenmek zorunda kaldıktan sonra sıkıntıları aşırı bir boyut alınca ölüme gönderilmeyecekleri gibi basit şartlarla teslim olmaya mecbur bırakılırlar. Heykeltıraş I'Evesque* tarafından daha ayrıntılı bir şekilde anlatılan anıtın öyküsünü bulmak yani Fransa'nın Moskova'dan geri çekilmesinin anısını ölümsüzleştirmek için Rus tarihinin bu bölümünü seçti. Granitten yapılmış yüksek bir kaide üzerindeki Pojarski figürü, sağ elini kısa bir kılıç üzerine yaslamış halde ve görünüşe göre ülkesinin felaketleri üzerine uzun uzun düşünen sert bir yüz ifadesiyle tasvir edilmektedir. Kahraman Minin onun yanında durur, sol eliyle Pojarski'nin kılıcına dokunur ve sağ işaret parmağı yukarı doğru kurtuluş umudunun tanrının araya girmesiyle gelmesi gerektiğini işaret eder.

Moros, Rus sanatçının adıdır ve heykeller Petersburg'da dökülmüş bu başkentten Moskova'ya suyuyla taşınmıştır. Son yerde kaldığımız süre boyunca halka sergilenmedi. Sonraki yerde kaldığımız süre boyunca halka açık olarak sergilenmediler. Geçici bir ahşap yapı ile gizlendiler fakat ben yukarıdaki genel açıklamayı yapmama imkân tanıyan bakışı büyük çaba göstererek elde ettim. 6 Ocak'ta (Rus Noel günü) suların kutsanması töreni gerçekleşecek, heykeller sergilenecekti. 120.000 askerin geçit töreninin ortamın ihtişamını ve ciddiyetini artırması bekleniyordu. İçinde bulunduğumuz çağın hayranlık teması olan Moskova'nın yakılması, savaşın sonlarındaki en dikkat çekici olaylarından biri olarak gelecek nesillere aktarılacak ve Rusların eylemin ihtişamını kendilerine mal etmeyi reddetme konusundaki inatçılığı olay üzerinde bir belirsizlik yarattığından, bu felaketin tarihini işaret etme eğiliminde olan herhangi bir anekdot, korunmaya değer olarak düşünülebilir. Fransızların yaklaşması üzerine kaçanlar arasında toplayabildiği kadar malını yanına alarak Petersburg'a kaçan saygın bir tüccar vardı. Düşmanın girişiyle, sonunda yangını atlatmış bir mahalle olan Bielgorod'da bulunan ikametgâhı, genelkurmayın baş subaylarından biri tarafından işgal edildi. Birkaç gün sonra mülk sahiplerinin gerisinde kalan bir Rus hizmetçi mülkte gizlenmek için birkaç girişimde bulundu fakat sık sık

* Histoire de Russie, Tom, III.

fark edilip geri çevrildi. Ta ki Buonaporte tarafından kurulan geçici polisin talebi üzerine orada bulmayan efendisinin eşyalarına ve diğer mallarına baktığı bahanesi kabul edilene kadar devam etti. Fakat eski yerine yerleşir yerleşmez evi ateşe vermek için birkaç başarısız girişimde bulunduğu fark edildi ve böylesine sıra dışı bir davranışın sebebi sorulduğunda, soğukkanlılıkla etrafındaki her şeyin yandığını ve efendisinin evinin neden bundan kurtulması gerektiğini anlamadığını belirtti. Öfkeli bir düşmandaki neredeyse şaşkırtıcı derecede hoşgörüsü sadece kapı dışarı edilmişti. Kendi başarı arzusundan hoşnut değildi ve genel fedakârlığa dâhil olmasına izin verilmediği için efendisinin ve kendisinin uluorta rezil olduğunu düşünüyordu. Fakat bu hissin şimdilerde yatışmış olduğu görünüyor. Ruslar, böylesine kahramanca bir eylemin erdemini üstlenmek bir yana, en ağır felaketler olan şehrin yakılmasını ve içindeki dükkânların tahrip edilmesini Fransızlara atfetmenin garip tutarsızlığını sergiliyorlar. Moskova'yı kimin ateşe verdiği sorusu, bu önemli dönemde şehir valisinin kaderiyle bağlantılıdır. Belirleyici adımın Count Rostopchin'in kararlı gayretinin sonucu olup olmadığı o kadar büyük bir cesaret isteyen büyük sorumluluğu üstlenerek mi veya sadece daha yüksek bir otoritenin onayı alındıktan sonra derhal verdiği emirlerinin uygulanmasının sonucu olup olmadığı mı... Yine de şehrin yıkılması imparatorluğun kurtuluşu olarak herkes tarafından kabul gördüğünden ulusun Moskova valisine karşı minnettarlığının da çok güçlü bir şekilde ifade edilemeyeceği aşikâr. Hal böyle olunca Kont Rostopchin kısa bir süre sonra görevinden alındı ve seyahat etmek için ayrıldı. Bu müphem olayın son derece ilginç izahatı halkın iyiliğine değışe bilirlüğünü güçlü bir bakış açısıyla göstermektedir. Fransızların gelişinden kısa süre önce postaneye, düşmanın yakında Rusya'nın iki başkentini ele geçireceğini ve çarı Kazan'ın ötesine süreceğine dair sahte kehanetler içeren bir Hamburg gazetesi bırakıldı. Postane müdürünün oğlunun düşüncesiz bir davranışla paragrafı gösterdiği genç adamın o bölümü Rus diline tercüme etmesiyle birlikte kısa süre sonra tüm dünyada dolaşıma girdi. Bu uğursuz kehanetin bağınaz bir halkın zihinleri üzerindeki etkisi kolayca kavranabilir ve valinin öfkesi doğal olarak böyle kötü zamanlanmış ve uğursuz bir raporu yayıncısına yönelikti. Bu nedenle yayıncı tutuklandı, takip eden sorgulama sırasında halkın refahı için gösterilen gayretin valiyi çok ileri götürdüğü anlaşılıyor çünkü talihsiz suçluyu haince davranışlarıyla alt etikten sonra kılıcıyla vurdu ve parçalara ayırmaları için onu çeteye teslim etti. Kazaklar sarayının avlusunda

toplanmışlardı. Bu şüphe, endişe ve yaygın öfke mevsiminde ki kederi çok fazla dikkat çekmedi. Hemen akabindeki önemli olaylar halkın zihnini yeterince meşgul etti ve Kont Rostopchin Fransızların ülkeden geri çekilmesinden bir buçuk yıl sonrasına kadar görevine devam etti. Ancak barışın geri dönüşü beraberinde daha ılımlı duygular ve daha soğuk yansımalar getirdiğinden valinin davranışı güvenlik anlarında soruşturuldu. Zavallı kurbanın arkadaşları yüksek sesle tazminat talep ettiler ve Sibirya'ya gönderilen posta müdürünün sürgünden geri çağrılması için dilekçe verildi. Kısacası halk duygusunun gidişatı zıttı bir yön almıştı ve imparatorluk ailesinin bir kolunun güçlü korumasına rağmen gayretli valiyi feda etmenin uygun olduğu düşünülürdü. İmparator, ihtiyatsız çevirmenin babasına bir miktar para verdi ve posta müdürü senatör rütbesine yükseltildi. Başkente bir düşmanın yaklaşmasıyla sakinlerinin kendiliğinden ve kahramanca adanmışlığıyla tamamen yok edilmesi, tarih vakayinamelerinde eş görülmemiş bir şeydir. Çünkü Atinalılar, Salamis'e kaçtıklarında şehirlerini boşaltmaya ve boş duvarlarını ilerleyen Perslere bırakmaya razıydı. Ne var ki Rusya'nın eski başkentinde olduğu gibi çeşitli ve tesadüfi nedenlerden yangına maruz kalan çok az sayıda kasaba olduğu anlaşılıyor. Moskova, Dimitri İvanoviç zamanında Rusya'nın başkenti kabul edilmeye başlandı ve onun saltanatı sırasında Saray ve Volga Tatarları şehri yağmalayarak halkı kılıçtan geçirdi. Bu zorlu istilacıların geri çekilmesi üzerine Kostroma'ya kaçmış olan Dimitri, Moskova'ya geri dönerek şehri yeniden inşa etti ve Kremlin veya taş kaleyi dikti. Gibbon'a göre bu dönemden önce 1245'te Rusya'nın büyük dukleri veya Prenslarının iç anlaşmazlığı ülkelerini Tatarlara ihanet ettirdi. "Livonya'dan Karadeniz'e yayıldılar. Modern ve eski başkentler olan Moskova ve Kiev'in her ikisi de küle döndü. Geçici bir harabe, Rusların karakterine damgalanmış iki yüz yıllık bir esaretin derin ve belki de silinemez izinden daha az ölümcüldür."- Gibbon, Gerileyiş ve Çöküş Cilt. XI S.420

İlk Çar İvan Vassilievitch'in hükümdarlığında Kırım Tatarları, Polonya'nın kışkırtmasıyla Rusya'ya bir baskın düzenledi ve Moskova'yı ateşe verdi. Alevlerde 100.000 kişinin can verdiği söylenir. Bu olayın aşağıdaki aktarımı Hakluyt'un İngiliz Ulusunun Erken Yolculukları, Seyahatleri ve Keşifleri Koleksiyonu'nda bulunabilir. Cilt I, Sayfa 452.

5 Ağustos 1571'de Rose adasındaki Richard Vscombe, M.Henrie Lane'e yazdığı mektupta Moskova şehrinin Kırım Tatarları tarafından yakılmasına değinir.

Master Lane, saygılarımı sunarım. 27 Temmuz'da Magdalene ile buraya ulaştım, aynı gün, saatte Swallow ve Harry de buraya geldi. Geldiğimizde Üstat Proctor'u da burada bulduk ve kendisinden son derece üzücü haberler aldık. Moskova, geçen Mayısın 24'ünde Kırım tarafından yakıldı ve sayısız insan... İngiliz barında Thomas Southam, Tofild, Waverley, Greenes'in karısı ve çocukları, Rafe'nin iki çocuğu ve ayrıca 25 kişi daha boğularak öldürüldü. Aynı barda Rafe, karısı, John Browne ve John Clarke da vardı ve mucizevi şekilde korundular. Ayrıca Usta Glouer ve Usta Rowley de o bardaydı. Isı o kadar yüksekti ki büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydılar. Öyle ki bir çocuk topuklarından ateşe yakalandı ama gözü kapalı başka bir dükkâna kaçtılar ve orada Tanrı'nın iradesiyle korundular. İmparator meydandan kaçtı ve halkının birçoğu Kırım Tatarları tarafından götürüldü. Not düşmek gerekirse tüm gençlere, yaşlılara dokunmayıp kendi hallerine bıraktılar ve böylece çok fazla ganimet ve sayısız esirle ülkelerine geri döndüler. Bir yandan Kırım diğer yandan onun diğerleri üzerindeki zulmüyle çok az insan sağ kaldı. Karınız Bayan Lane'e, Bay Locke'a ve tüm arkadaşınıza selamlarımı iletiniz. Emrinize amadeyim, Richard Vscombe.”

Daha sonra 17. yüzyılın ortalarında Lord Carlisle'in Çar Aleksis Michaelovitz büyükelçiliği sırasında bu kazaların çok sık vuku bulduğu ve hatta bir dereceye kadar Konstantinopolis'in yangınlarını bile geride bıraktığı görülür. “Daha önce Moskova'yı temsil ettim” der. Yangına maruz kalan bu elçiliklerin ilişkilerinin yazarı ve oradaki ikametgâhımız süresince bunun üç örneğine tanık olduk. “Bunların en büyüğü Paskalya günü oldu sadece yüzlerce ev yok oldu ama yine de diğer ikisinden daha fazla dikkat çekmedi. Çünkü bu ülkede bir yangını dikkate değer kılmak için en az yedi veya sekiz bin evin yanıp kül olması gerekir. Ancak Moskova'da özellikle Scoradom adlı kasabada, evlerin parçalara ayrılmış halde satıldığı hazır evler satın alabilme üstünlüğüne sahipler ve bu evleri yaşam alanları olarak belirledikleri yere taşıdıktan sonra parçaları bir araya getirmeleri fazla zaman almıyor.” s. 301.

“23 Temmuz 1699. Moskova şehri patlayıcıların atılmasıyla yakıldı.” Aynı yüzyılın sonunda şehrin muhtemelen aynı nedenden ötürü yok olması son derece dikkate değerdi. Çünkü kaza kapsamı belirtilmemiş olsa da Evelyn tarafından Günlüğü'ne aşağıdaki sözlerle kaydedilmiştir. “23 Temmuz 1699 Moskova şehri patlayıcıların atılması” ile yandı. Ama sonraki felaket, ortaya çıkmasına sebebiyet veren soylu fanatiklikle daha önceki tüm büyük yangınlardan ayrıldığı için belki de yıkımları

bakımından diğerlerini aştı. Gerçi şehir küllerinden doğdu, kiliselerinin ve kamu yapılarının tekil Asyatik karakterini koruyarak, sokaklarının genişliğini ve kamusal olmayan binalarının bir örnekliliğini geliştirdi ve güzelleştirdi.”

Kış aylarında Moskova'nın iklimi genellikle son derece sert olmasına rağmen çok kısa aralıklarla bile termometrede önemli değişim meydana gelir. 4 Aralık'ta vardığımız gün gösterge -24° Reaumur (54° Fahrenheit'a eşit, suyun donma noktasının altında) gösteriyordu. Ertesi gün daha da soğuktu: -25° Reaumur, ayın 6'sında sadece -15° , 8'inde -7° ve 10'unda çözüldü, termometre 2° 'yi gösteriyordu. Bu ülkede termometrenin önemini belirtmek gereksizdir. Daha ılımlı iklimlerdeki rüzgâr ve hava hakkında konuşan insanların yaptığı belirsiz gözlemler yerine kadınlar, çocuklar, sakallı köylüler, yabancı birine tam bir bilimsel tavır izlenimi verecek bir kesinlikle soğukun derecesinden bahsederler.

Yaz aylarında, daha önce gözlemlendiği gibi sıcaklık sık sık 95° Fahrenheit'e yükselir ve yılın bu mevsiminde her gün gök gürültülü bir fırtına olması olağandır. Uzun süren soğuk dönemlerinde bir kuzey kentinin sokaklarında görülenden daha eşsiz bir manzara tasavvur etmek hemen hemen imkânsızdır. Çok sayıda kızak, atların boyunlarında asılı çanların çınlaması, koyun postlarına bürünmüş köylülerin donmuş sakalları, şiddetli ve acımasız dondan bir korunağa ulaşmak istediği anlaşılan herkesin birlikte süzülme hızı, romansı ve aynı zamanda melankolik bir görüntü oluşturur. Moskova'da yiyecek arayışında ya bir yerden bir yere giden ya da birkaç evin bahçelerindeki dala konan leş kargalarının uçuşu kasvetli resmin özelliğine katkıda bulundu. Atlar ve kızakların sürücüleri saatlerce ve hatta tüm gün boyunca havanın etkisine maruz kalır. Birkaç kopek kazanma umudu Rus köylülerini doğa güçlerinin şiddetine duyarsız kılar. Bu unvanla ayırt edilen sınıf Petersburg ve Moskova nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Serfleri oldukları toprakların sahiplerine belirli bir ücret ödemeleri karşılığında büyük şehirlere gitmek için izin aldıktan sonra çeşitli zanaat ve işlerle uğraşırlar ve bu sayede geçimlerini sağlarlar. Bazen gerçekten de büyük servetler biriktirirler fakat bir serf kendi adına ne ev ne de toprak sahibi olabildiği için bu durumlarda köylünün sözde mülk sahibi olan efendisinden ödünç almak zorundadır ve eğer efendisi hain ise her an mülkü ele geçirerek kendine mal edebilir. Hatta birçok soylu arasında, zenginlikleriyle tanınan serflere sahip olduklarını söylemek bile bir gösteriştir. Rusya'nın en zengin kişisi 120.000 serfi ve 3.000.000 ruble geliri olan ikincil

Kont Sheremetof'tur. Bir mülkün değeri hesaplanırken köylülerin sayısı ve fiyatı belirtilen tek koşuldur. Toprağın verimsiz olduğu bazı mülklerde, bir serf üç ya da dört yüz rubleden fazla para kazanmayacaktır. Diğerlerinde ise özellikle toprağın verimli olduğu küçük mülklerde 1.000 ruble olduğu tahmin edilir. Şimdiki imparator gözde planı olan kölelere özgürlüklerini kazandırma planı ile temsil edilmektedir. Fakat soyluların böyle bir tedbir karşısında hatırı sayılır muhalefetiyle karşılaşır. Şimdilerde vasalları üzerinde kullandıkları derebeylik hakları yerine büyük toprak sahiplerine yeterli ayrıcalıklar tanıyan bir anayasa, haklı olarak talep edilecektir. Çünkü eğer soylu kölelerini toprağa ait sayma hakkına sahip ise diğer yandan kendisini herhangi bir neden göstermeden Sibiryaya sürgüne gönderebilecek imparatorun emrine karşı hiçbir korumaya sahip değildir. Köleleri üzerindeki yaşam ve ölüm yetkisi soylulara ait değildir ama bedensel cezalandırma hakkı onların elindedir ve eğer bu ölümcül sonuçlar doğuracak kadar şiddetli bir şekilde uygulanırsa 100 rublelik rüşvetin sulh hâkiminin sessizliğini ve suç ortaklığını satın alacağı iyi anlaşılmaktadır. Ve bu memurların çoğunun yerli rütbeden yükseltildiği ve yıllık ödeneklerinin yalnızca 100 ruble olduğu hatırlandığında nakdi ayartmalara tamamen kapalı olmalarını beklemek mantıklı değildir. Soylular meclisinde büyük İvan Vassilievitch tarafından ilan edilen ve Joudebnik adıyla bilinen mükemmel bir kanunnamenin hala mevcut olduğu söylenmektedir. Büyük Petro'nun zamanından birkaç ferman da vardır ama gerçek şu ki imparatorun birbirini izleyen ya da birbiriyle çelişken her fermanı, tebaanın özgürlükleri için en elverişli olanı değil, bir entrika ve istismar sistemine yol açan bir kanun etkisine sahiptir. Öylesine korkunç bir despotizm şimdiki aydınlanmış liberal ve insancıl hükümdarın elinde aşırılıklar yönünden üretken olmayabilir ancak şunu itiraf etmek gerekir ki Rusya yerlilerinin fiili durumu ve siyasi koşulları, bir asırdan fazla bir süre önce yazılmış olan aşağıdaki açıklamadan çok az farklılık gösterir.

İmparator mutlak otoritesini kullanır, eğer bir insan erkek çocuğu olmadan ölürse, toprakları imparatora geri döner. Yaşı ya da herhangi bir acizliği nedeniyle halka hizmet edemeyen zengin bir adam bilgilendirildikten sonra mülkünden çıkarılır ve ailesiyle birlikte küçük bir emekli maaşıyla yaşamaya zorlanır. Hakkı olan ise Dük'ün tasarrufuna verilir. "Lütfunuz," dendi ki, "zenginliklerle dolu ancak devlet hizmetini yerine getiremiyorsunuz, bunun yanında yoksulluk içinde olan ama ülkelerine iyi hizmet edebilecek başkalarımız da var." Dük hemen birini göndererek zengini huzuruna

çağırır: “Dostum,” der, “bolluk içinde yaşıyorsun ve prensin için çalışmıyorsun daha azı da işine yarayacaktır, gerisi daha fazlasını hak eden başkalarını koruyacak.” Böylece servetini vermeye çağrılan adam gücenmeden sahip olduğu her şeyin dükün olduğunu belirterek “kendisine* ait olandan vazgeçmek” yerine, daha fazlasını adilane sahibine iade ediyormuşçasına alçakgönüllülükle yanıt verir. s. 13. Bu nedenle, mevcut despotik hükümet biçiminin yerine özgür ve adil bir anayasa getirilene kadar soyluların serfleri üzerinde kullandıkları yetkiden isteyerek vazgeçmeleri olası değildir. Fakat soyluların itirazını bir yana bırakırsak, Rus köylüsü uygarlıkta o kadar az ilerlemiş ve bozulmuş durumu hakkında o kadar zayıf bir duyguya sahiptir ki asıl sorgulanması gereken özgürlük teklifi ona adil bir şekilde yapılmış ve açıklanmış olsa insanlık ölçęindeki saygınlık ve yükselme gibi tüm gösterişli menfaatleriyle birlikte bu nimetin değerini takdir edip edemeyeceği ya da mevcut durumunu değiştirmek isteyip istemeyeceğidir. Ona göre yaşamın gereklilikleri ona bollukla sunulur ve o da doğal olarak yasanın cefalarına karşı korunmak üzere efendisinininkine sığınır. Mülk sahibi için haftada üç gün çalışması beklenir. Kendisini ve ailesini geçindirmek için on beş dönümlük bir arazi tahsisi alır. Öte yandan, genellikle kendisi gibi bir köylü olan köyün yaşlısının takdirine bağlı olarak, verilen görevi kötüye kullanma cezasından sorumludur. Bu durumlarda ne kadar garip görünürse görünsün, disiplin genellikle mülk sahibinin kararına bırakıldığından daha şiddetlidir.

Rusya İmparatorluğu’ndaki düşünsel gelişmenin bugünkü durumu konusunda Kafkasya ve Gürcistan Seyahatlerinin yazarı M. Julius von Klaproth, aşağıdaki gözlemlerde bulunmaktadır. Belirli koşullardan dolayı ülkeye geri dönmesi pek muhtemel olmadığından yazarın görüşlerini saklamak için hiçbir nedeni yoktur.

“Rusya’nın siyasi anayasası,” der, o ülkedeki bilginin ve medeniyetin ilerlemesine aşılmaz bir set çekiyor. Rusya’ya yabancılar yoluyla bilgiyi tanıtma girişiminde bulunmak son derece mantıksız bir adımdır ve çağların emeğini gerektiren bir yapının zafer takı kadar süratle onarılabilir. “Bütün ulus iki parçaya bölünmüştür: efendiler ve köleler ve Rusya’da orta sınıf yurttaşlar ortaya çıkıncaya kadar imparatorluğun farklı üniversitelerinde istihdam edilen çeşitli Alman profesörlerinin hiçbir çabası, bilginin gerçek yayılımına etki etmeyecektir.” S.77.

* Moskova’nın anlatımı, John Milton-1682. Bu ilginç kitabın ünlü yazarının el yazısıyla yazıldığı söylenir.

Toplumun durumuna ait bu tabloya köylülerin ihtiyatsızlığının çoğu kez bilgisizliklerine ayak uydurduğunu ve aralarında bu kadar yaygın olan sarhoşluk ahlaksızlığının en zararlı sonuçları doğurduğunu da eklemek gerekir. Polonya'nın Rusya'ya ilhak edilen bölümünde Yahudiler, düşüncesiz serflere çavdardan damıtılmış içkiler tedarik etmek için her zaman hazırdır. Parası az olduğu veya hiç olmadığı için tohum yetiştirme amacına hizmet eden tahılla öder. Mevsim ilerledikçe başı sıkışan köylü, içki satıcısına başvurmak zorundadır. Satıcı hasatın* üçte ikisini almak koşuluyla gelecekteki mahsuller için gerekli tohumları avans almaktan memnundur. Böylece, düşüncesiz serf hem cebinden hem de sağlığından olur. Yüz kızartıcı suçtan ve görevi kötüye kullanmaktan suçlu bulunduğu asker olarak damgalanır ve orduya gönderilir. Bir köylünün bir askere dönüşümü, berberin ve terzinin en çarpıcı ve azımsanmayacak performans sergiledikleri kısa bir süreçtir. Yakalanır yakalanmaz daha önce çenesini süsleyen tüylü uzantıdan yoksun bırakılır ve omuzlarına sımsıkı sarılan ve belinden sıkılan bir paltoya bürünerek arka ayaklarının üzerinde yükselen bir böcek gibi dimdik durur. Bu kostüm içinde resmigeçit yürüyüşünün ve geriye yürüyüşün gizemine yaraşır talimatı almasıyla, o artık sadece bir makinedir ve sonuç olarak iyi bir asker olarak hayal edilebilir. Aldığı ücret yılda sadece 15 rubledir ama ödeneklere de hakkı olduğu için sıradan bir Rus askeri konfor bakımından astsubaylardan daha üsttedir. Bir asteğmen yılda 250 ruble kazanır. Muhafızların kaptanı 800 ruble, albay rütbesine sahip bir at topçuları kaptanı 1.200 ruble. Savaş zamanında ordu fiili olarak hizmete katıldığında bütün bu meblağlar her biri yaklaşık dört kâğıt rubleye eşit olan gümüş ruble olarak ödenir. Ancak bu ifadeden böyle bir ücretin özel bir serveti olmadıkça ister istemez önemli ölçüde mahrumiyetlere maruz kalmak zorunda olan bir memura destek için çok yetersiz olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, ülkenin askeri rütbeden başkasını kabul etmeme geleneği orduyu her zaman gençlerin ve muhterislerin en gözde mesleği kılacaktır. Hâlihazırda imparatorun elinde tuttuğu asker sayısı hakkında kesin bir şekilde konuşmak zordur. Bize göre 800.000 olarak hesaplanmış, bunların 600.000'i etkili olmuştur. Ancak bu muhtemelen büyük bir mübalağadır. Gerçi daha önceleri bir Rus ordusunun sayısal toplamı bile bir hayli dehşetli görünürdü.

* Moskova'da, en güvenilir makam ile ilgili olarak Yahudilere ilişkin aşağıdaki açgözlülük anekdotunu duydum: Fransızlar geri çekildiğinde Wilna şehri cesetle doluydu. Şehri temizlemeleri ve vebalı cesetleri kaldırmaları için Yahudilerle bir anlaşma yapıldı. Her ceset için beş gümüş kopek alacaklardı ancak ölümlerden elde ettikleri kârla yetinmeyip alacaklarını şişirmek için hastanede ölenleri pencerelerden attıkları tespit edildi.

Milton, der “Ruslar, savaş zamanında üç yüz bin insandan daha az silahlanmazlar.” (Moskova’nın anlatımı)

Rusya ordusuyla bağlantılı olarak imparatorluk genelindeki farklı askeri hastanelerin takdire şayan durumundan bahsetmeden geçmek olanaksızdır. Moskova’da muhafızlara tahsis edilen 283 hastanın bulunduğu bölümü ziyaret ettim. Görevde olan bir genç memur, her yerde görünen asla aşırıya kaçmayan rahat havası ve temizlik durumu ile farklı koşullarda bize katıldı. Havalandırma sistemi öyle mükemmel bir şekilde işliyordu ki, temizliğin kuruluşun her köşesine sindiğine ikna olmamız için genellikle meraklı gözlerden mümkün olduğunca uzak tutulan katlara girmemiz istendi. Hatta buna mecbur bırakıldık. Hastaneye bitişik bir Rus buhar banyosu vardı. Üst basamaklarında anadan üryan bir adam, teni haşlanmış ıstakoz rengini alana kadar kendini keseledi. Hastanenin mutfağında lahanadan, sığır ya da domuz etinden yapılmış çorbaların, biralının, siyah çavdar ekmeklerinin ve yanı sıra çok hasta olanlar için yine çavdardan yapılan tatsız tuzsuz bir tür peltenin tadına baktık. Yemek malzemeleri gayet iyiydi ve binadaki her görevli tetikte idi; çünkü imparator onları bir anda şaşırtabilir ve beklenmedik bir şekilde koşullarda yürürken veya hastalar için hazırlanan yiyecekleri yerken görülebilirdi. Aslında, imparatorluk majestelerinin muhafızları, disiplin ve askeri hassasiyete çok dikkat ederek sıradan bir tatbikattaymışçasına ateşli hastalıklardan ve soğuk algınlığından tedavi olacakmış gibi görünüyorlardı. Aynı mükemmel düzenlemeler, imparatorluğun diğer askeri hastanelerinde de gözlemlenir ve bu düzeni getiren imparatorun doktoru Sir James Wylie'nin gayretine ve çalışmalarına dayanan had safhadaki şöhretini yansıtır. Az önce anlattığım gibi bir seyyah zihni onu birdenbire uygar yaşamın en mükemmel kurumlarının orta yerine taşıyan manzaralara tanık olduktan sonra etrafındaki yerlilerin vahşiliğini sergilediği keskin tezattan öyle sert bir şekilde etkilenir ki... Rus asilzadeleri, ordu ve orduda karşılık gelen bir rütbeye sahip olarak hükümet altında sivil görevlerde bulunanlar genellikle Fransızca konuşurlar ve o ulusun giyim kuşamını benimserler ama bu derecelerin altında olan ve büyük halk kitesini oluşturanlar Slavca konuşur ve sakal bırakır. İtiraf etmek gerekirse ara sıra birkaç yerli tüccarın St. Petersburg’daki alışverişte traşlı çeneleri ve boyunlarında bir kravat gibi görünen gevşek bir şalla görüldüklerini duydum. Ama bir an için bile olsa karakterin basitliğinin, bir Rus’un kaba cehaletiyle herhangi bir şekilde bağdaştığı düşünülmemelidir. Aksine o kurnazlıkta tüm insanlığı aşar. Atina Yunanı, Selanik

Yahudi'si, hatta ikiyüzlülüğü ile nam salmış Ermeni bile üçkâğıtçılıkta sakallı Rus köylüsünün eline su dökemez. Özgün yeteneklerden yoksun olsalar da bütün seyyahlarca fark edilen ve övülen taklit güçleriyle, bazen sarhoşluk eğilimlerine galip gelen ve diğer ülkelerin köylülerininkiyle kıyaslandığında kendi paylarına düşeni bile kıskandıran çalışkanlık huyuna da sahiptirler. Örneğin, Moskova mahallelerinde, kış aylarında türlü malların taşınmasında çalıştırılarak günde 2 ruble kazanabilirler ve genellikle evde iplik eğirmekle meşgul olan eşlerinin ve kızlarının yardımıyla yıllık gelirlerini kolayca 600 rubleye kadar çıkarabilirler. Ukrayna'nın ve Orel vilayetinin buğdayı, şiddetli donlarda köylüler tarafından kızaklarda getirilir. Twer ve Vizney Volochof'taki dükkânlarda saklanır. Buradan da ilkbaharda su taşımacılığı yoluyla Petersburg'a ve imparatorluğun diğer bölgelerine dağıtılır. Çünkü güneyde bulunan bu ülkelerden muazzam tahıl kaynakları temin edilmektedir. Çavdar ve yulaf, Rusların toprak yüzeyini çizmekten daha fazlasını içeren sürme yöntemi için oldukça zengin olan Moskova* dolaylarının başlıca mahsulleridir.

Rusya mevzumuzun konu başlığını bir kenara bırakmadan önce din konusunda *Rascolnitz'in*, daha alışılmıştın dışında olarak adlandırdığı vizyonerler hariç tüm mezheplerin hükümet politikası tarafından hoş görüldüğü gözlemlenebilir. İlkeleri, imparatorluğun bunca muhtaç olduğu yaptırım gücünün nüfus ilkesine özellikle muhalif olduğundan bu kandırılmış sefillerin fanatizmine bir son vermek için her türlü çaba sarf edilmektedir. Fakat en ağır kanunlara rağmen Moskova'da kaldığımız süre boyunca bir babanın küçük oğluna karşı en acımasızca işlemi gerçekleştirdiği bu ölçsüz ve akla hayale sığmaz bağnazlığın etkilerinin en melankolik örneği vuku buldu. Çocuğun çok küçük yaşta olması deneyin tamamen başarılı olmasını engelledi ve sonucunda iyileşme olasılığı vardı. Rusya yasaları artık ölüm cezasına izin vermediği için baba, "Vahiyler" deki bir ayeti harfi harfine ve anlamsız yorumlamasına dayanılarak Sibiry'a da sürgüne mahkûm edildi.

Moskova'daki kısa süreli ikametimizin bize yapma fırsatını verdiği ve ülke dili hakkındaki cehaletim yüzünden birçok açıdan ziyadesiyle eksik kalan birkaç gözlem bunlardır. Ancak Ruslar tarafından konuşulan Slav lehçesini idrak etmek çok zordur ve

* Moskova civarı esas olarak, çok sayıda yanardöner amonit ve diğer fosilleri içeren ve Londra kiline benzeyen killi bir yataktan, muhtemelen Kent kırıntılarına veya yeşil kum oluşumuna karşılık gelen bir kum veya kumtaşı yatağı ve Portland taşı karakterine yaklaşan oolittik kireçtaşından oluşur. Toprak yüzeyinde büyük granit blokları serbest halde bulunur.

uygar Avrupa'nın yaygın olarak konuşulan dillerinden hiçbirine benzememesi, hayatını bu kuzey bölgelerinin sakinleri arasında geçirmeye mahkûm olmayan hiç kimseye onu öğrenme zahmetinin karşılığını kesinlikle vermeyecektir. Bununla birlikte, bir seyyahın unutmaması mümkün olmayan iki kelime vardır: Karaschos ve Cichass. Bir Rus'un sürekli dilinde bulunan bu terimlerin ilki "çok iyi" anlamına gelir. İkincisi Fransızca ifade edilen "tout à l'heure" kelimesinin tam karşılığıyla bir, iki, üç, dört saat anlamında kullanılır. Kısacası belirsiz bir süreyi ifade eder. Örneğin seyyah bir posta müdürünün ahşap kulübesine ulaşmışsa (şanslı olup kendisine bir ulak pasaportu verilmedikçe, hızlıca yola koyulduğunda) at talebine cevaben onları "cichass" alacağına dair bir söz alır. Yarım saat geçtikten sonra yine talepte bulunur ve yine aynı teselli edici cevabı duyar "cichass". Bu gibi durumlarda rezil bir istasyonda birkaç saat tutulmaya boyun eğmediği sürece, belki de atlarla dolu olan ahırın kapıları düpedüz rüşvet yiyen posta müdürünün avucuna para sıkıştırana kadar açılmayacaktır. Petersburg'a giden büyük yollarda posta gönderme oranı verst¹³⁹ başına her at için beş kopek ve daha az işlek yollarda yalnızca üç kopektir ancak rüşvet bazen beş ruble değerindeki fahiş mavi kâğıt banknot meblağında olmalıdır. 16 Aralık - *Podoroshnaja* yani atlar için sipariş verdikten sonra Moskova'yı sabah saat onbir civarında havanın nispeten ılıman olduğu, termometrenin birkaç derece soğuğu gösterdiği bir durumda kibitkalarımızda terk ettik. Sınırdaki görevli pasaportlarımızı denetlerken, biçimlerinin uygun olmadığını ve düzeltilmeleri için geri gönderilmesi gerektiğini ileri sürdü ama bu ödememiz üzerine devam etmemize izin verilecek olan bir rublelik aşağılık rüşveti zorla koparmak için bir bahane olduğunu keşfettik. Reddettik ve sonunda amacımıza ulaştık. Otuz beş verst'lik bir mesafe kat ederek beş saat seyahat ettikten sonra Fransızların seferi sırasında yakılmış ancak şimdi tamamen onarılmış, önemsiz bir kasaba olan Podol'a ulaştık. Aşırı derecede ısınmış küçük bir odada çay içen birkaç köylü vardı. Moskova'nın öbür yakasındaki postanelerde denk geldiğimiz bu olağan lüks, kahvenin yerini aldığını keşfettiğimiz bir içecekti. Bu günkü seyahatimiz boyunca kenevir, iç yağı, brendi, tahıl gibi her türlü malla dolu birkaç kızak kervanıyla karşılaştık. Bütün gece seyahat ettik ama bir kızağın donmuş yüzey üzerindeki çalkantısının kabul edilebilir olması ve uyumaya izin verecek şekilde tasarlanması gerektiği düşünülmediğinden yoldaki aralıksız engebelerden ve zaman zaman kar eksikliklerinden, bazen de üzerinden

¹³⁹ 1067 km. uzunluğunda Rus ölçüsü (ç.n.)

geçerken sarsıldığımız kar yığıntılarından ve bayırlardan dolayı korkunç sarsıntılara maruz kalıyorduk. Ve bu bizi sabah Toula'dan otuz verst uzakta durarak kibitkalarımızın pencerelerini çıkarmaya mecbur kıldı. Karanlığa mahkûm olmadan rüzgârın ve karla karışık yağmurun şiddetinden korunmayı umarak Moskova'da temin ettiğimiz bu kolaylıklara rağmen her an maruz kaldığımız ani darbeler cam gibi kırılğan bir maddeyle çevrili olmamızı tehlikeli kılıyordu ve sökülmüş bir paspası cam kenarlarına sıkıştırarak aracımızın önüne asmak zorunda kaldık. Rusya'nın Sheffield veya Birmingham'ı olan Toula, geniş caddeleriyle ve gelişen nüfusuyla iyi yapılandırılmıştır. Alman mekaniklerle ve son zamanlarda Rus hükümetinin buraya yerleştirme vaatleriyle teşvik ettiği birkaç İngiliz, büyük Petro günlerinde kurulan çelik ve ateşli silah üreticilerinin beceri ve faaliyetlerinin artmasına büyük katkı sağlıyor. Aralarında bar-demir, süngüler, kılıçlar ve tüfeklerin bulunduğu başlıca eşyalar civarda çıkarılan bir demir cevherinden imal edilmekte. Ülke şimdilerde daha engebeli ve daha az ağaçla kaplı hale geldi. Kısacası Moskova'nın kuzeyindeki yolu oluşturan ölü düzlükten çıkıyorduk. Sonuç olarak köylülerin evlerinin yapımında da israf ve kereste bolluğu söz konusu değildir. Evlerin yanları büyük ağaç gövdelerinden inşa edilmek yerine hasır işçiliği ile veya dallarla örülerek yapılır. Yolun her iki tarafında uzanan köylerin kulübeleri, görünüşleri bakımından Petersburg'dan Moskova'ya yolculuğumuzda gördüklerimizden daha basittir ve aşağıdaki tanımı eşit oranda yansıtırlar. Genellikle yan duvarları yola gelecek şekilde dururlar ve her birinin önünde ekseriyetle bir kuyu bulunur. Son derece muntazam oyma işler cephelerini süsler ve pencere kepenkleri çoğunlukla çiçek tasvirleriyle boyanır. Evin arkasındaki ahırdan ahşap bir merdiven, arkasındaki kapalı bir delikte yanan bir ateşle ısıtılan bir sobanın bulunduğu ve mutfak işlevi gören küçük bir odaya çıkar. Kulübenin tavanından birkaç metre uzaktaki sobanın başında anne ve çocuklar günün büyük bölümünü geçirir. Rus köylüsü geceleri uyur. Bir tahta üzerine boyanmış ve odanın bir köşesine yerleştirilmiş Meryem Ana heykelinin önünde içeri giren herkes şapkasını çıkararak derin bir saygı gösterisinde bulunur. Küçük bir ışık yakar ve Ortodoks ayinlerinden dikkatle anımsadığı gibi önce sağ sonra sol göğsüne dokunarak üç kez içten bir şekilde ıstavroz çıkarır. Çok sayıda kilisesiyle büyük bir kasaba ve ayın 18'inde mola verdiğimiz ve katran ticaretinde önemli bir yeri olan Metzinsky'de, Rusya'nın koruyucu azizi Aziz Nikolas onuruna verilen ziyafet nedeniyle tüm dükkânları kapalı bulduk. Prens Kurakin'in bizim

gittiğimiz hana beklenen gelişi bizi posta atlarından mahrum bıraksa da bize ekselansları için pişirilenlerin bir kısmından oluşan güzel bir akşam yemeği ısmarladı. Prens otuz altı at emretmişti. Bu nedenle bizimkileri köylülerden kiralamak zorunda kaldık.

Akşam saat dokuzda geldiğimiz, kendisiyle aynı adı taşıyan hükümetin başkenti Orel, burada gemi ile geçilebilir hale gelen ve böylece onu geniş bir ticaret alanı kılan Oka Nehri üzerinde kuruludur. İhracatı esas olarak buğday ve undur. İlki Kazan ve Astrahan'a ikincisi Moskova ve Petersburg'a gönderilir. At bulma zorluğu yine ilerlememizi engelledi ve bu gece boyunca sadece altmış verst yol kat ettik.

19'unda kahvaltı yaptığımız Tohowardno'dan ayrılırken Sewsk'e varana kadar süren en şiddetli kar fırtınası ile karşılaştık. Gece boyunca yavaş yavaş ilerlerken sabah küçük Rusya'da uyandık ve sakinlerin görünüşünde gözlemlenebilen büyük bir incelik ve uygarlık havasına hoş bir şekilde şaşırdık. Gloukhow'daki posta müdürü birkaç kelime Latince konuşabiliyordu, üstelik burada seçkin bir Tractierer ile tanıştık. Rusya'nın dört bir yanındaki hancılar genellikle bu isimle anılır. Evinin duvarları ve tavanı ağaç gövdelerinden oluşuyordu. Yine de saksılarda çalıkların bulunduğu son derece temiz odalardan müteşekkil mükemmel bir hanı vardı ve daha da önemlisi şampanyaya benzemeyen Don'dan gelmiş çok iyi bir köpüklü kırmızı şarap olmasıydı. Son beş gün ve gece boyunca kızakla yolculuğumuz aşırı derecede kaba ve sarsıcı olsa da süratliydi ve ara sıra at temin etme zorluğu dışında başka bir engel hızımızı yavaşlatmadı ancak güneşe yaklaştıkça bu seyahat yöntemi her saat daha can sıkıcı ve elverişsiz hale geldi. 21. gece yağmur yağdı, çamur ve suların içinde bata çıka ilerleyerek Borzna'ya ulaştık. Atları beklerken uzun süre alıkonduğumuz postanede benzer bir durumda kendi ifadesiyle halka açık bir tahıl dükkânını satmakla ve parayı kumarda kaybetmekle suçlanan bir hükümet subayını yargılamak için Soudja'ya giden bir Rus albayı gördük. Onun ifade ettiği gibi bir devlet memurunu yargılamak için halka bir Mısır dergisi satmasıyla suçlandı ve parasını kumarda kaybetti. Soğuk -20⁰ R'a kadar ulaşmış olmasına rağmen sadece son üç gündür kar görülmüştü. Bu olağandışı durum daha fazla ilerlememizi neredeyse tamamen engelledi ve sonunda atları tedarik ettiğimizde akşam saat sekizde Niezin'e ulaşabildik. Yol üzerinde sık sık büyük bir dikkatle yürümek zorunda kaldığımız ince bir buz yüzeyiyle kaplı olan derin bataklıklarla doluydu. Kibitkalarımızı, Mujik'in becerisine ve atların gücüne bıraktık.

22 Aralık – Niezin’de geçirdiğimiz gece boyunca hatırı sayılır miktardaki kar yağışı, sabah birkaç verst mesafesi kadar bir nebze sorunsuz ilerlememizi sağladı ama çok geçmeden yine çamur, su ve derin çukurlarla uğraşmak zorunda kaldık. Bu çukurlardan büyük bir emekle kurtulduk ve sonuç olarak akşamın geç saatlerine kadar Kosoletz’e ulaşamadık. Bu nedenle Dinyeper kıyılarına uzanan çam ağaçlarından oluşan derin bir ormandan büyük bir hızla geçtik ve sabah saat beşte Moskova’dan ayrıldığımızdan beri genellikle mola verdiğimiz kulübelerin sefilliğinin çok üstünde konfor, rahatlık ve göreceli bir zenginlik havasıyla ayırt edilen bir Malo-Rus kulübesine girdik. Ki bu üstünlük yalnızca yerleşim yerleriyle sınırlı değildi ayrıca görünüş olarak Tatarlara benzeyen ve daha kuzeydeki boor köylülerinin gür sakalı yerine sadece bıyık bırakan bu Küçük Rusya sakinleri dikkate değer şekilde ayırt ediliyordu. Gün ortasından biraz önce kibitkalarımız önceki üç veya dört günün birikmiş kalabalığı olan en az 100 köylünün ortasında, Borysthenes’in sol yakasında durdu. Son yirmi dört saatte buzların çözülmesi nehrin yüzeyini daha önce kaplamış olan ince buz kabuğunu parçalayarak nehirden geçişi yeniden mümkün hale getirdi.

Bizi karşıya geçirecek olan gemi nehrin diğer tarafında görüldü, yavaşça bize doğru ilerliyordu. Kıyıya ulaşma beklentimiz etrafımızdaki diğer taliplere baktığımızda ve bir milin en az üçte birine denk gelen akıntının genişliğini gözümüzle ölçtüğümüzde pek de iç açıcı değildi. Olayın umutsuz doğası ve köylülerin daha öncesinde tecrübe ettikleri sabır onları durumlarıyla uzlaştırmış gibiydi. Atları kızaklarından alınmıştı ve bir tür geçici kamp kurmuşlardı. En acayip türde çok çeşitli kıyafetler giymiş erkekler, kadınlar ve çocuklar kalabalığı oluşturuyor, iklimin şiddetine direnmek için türlü yolları hesaba katıyorlardı. Köylülerden bazıları bir yargıcın mat renkli peruğundan farkı olmayan uzun sarkık kulaklı peruk takmıştı. Diğerleri yine pek çok kapusen gibi yüzlerine sıkıca örttükleri başlıklara sahipti. Uzun kuyruklu saçlarını ören kızlar ise çok sayıdaki keten kıvrımıyla başlarını türban şeklinde sarmışlardı. Parmakları olmayan kocaman eldivenler, son derece ağır botlar ve içine kamçılarını sokup arkadan bellerine astıkları kuşaklar, sakallarının beyaz ve sertleşmiş kıllarıyla görünüşleri daha da resimsi hale gelen erkeklerin donanımlarını tamamlıyordu. Sonunda gemi geldi ve gemiye binme hakkı talep önceliğine ilişkin müphem kavramlardan ziyade beklenen ücret miktarıyla düzenlenmiş gibi görüldüğü için binmemize izin verilecek kadar şanslıydık. Gemi büyük değildi fakat onlar üç kibitkas on iki at ve aynı sayıda adamı

onun küçük kapasitesine sıkıştırmayı başardılar. O anın karmaşası içinde bir Yahudi bizimle birlikte gemiye binmeyi başarmış ve arabalardan birinin arkasına saklanmıştı ama saklandığı yerde tespit edildi ve şu ya da bu nedenle hiçbir şekilde belli etmeden, en ufak bir nezaket gösterilmeden tekneden atıldı. Direnmedi, onun bu uysal teslimiyeti ya alışkanlık gereği muhtemelen uzak olmadığı bu muameleyi hak ettiğini düşündüğünü ya da kötü muameleye kızmaya cesaret edemediğini gösterdi. Belki de Dinyeper'in bu tarafında hiçbir işi yoktu, Çünkü Kiev'de önemli oranda Yahudi nüfusu olsa da Rusya'da çok az Yahudi var ve eğer onlara genellikle bu şekilde davranılıyorsa Polonya'da ikamet etmeyi yeğlemelerini sağlamak için yerli Rusların üstün sağduyusu ve kurnazlığından daha güçlü bir nedenleri var demektir. Bu gemiden atma olayı gerçekleştiğinde ve tekneyi gasp eden taraf sessiz sedasız terk edildiğinde kıyıya çıkmaya ve çekip gitmeye çalıştık. Ama bu bir anlık mesele değildi. Çünkü elimiz kolumuz bağlıydı. Aşağı doğru sürüklenen nehrin kenarında biriken büyük buz kütlelerine yakalandık. Kıyıda ki hoşnutsuz köylülerin çılgınlıklarıyla karşılaşan uzun direklerle donmuş engelleri iterek uzaklaştırmaya çalışan sandalcılarımızın çabaları (bu amaçla bazen çözülen buzun yüzeyinde birkaç metre ilerlemeye bile cesaret ettiler) uzun süre boşunaydı. Ama güçleri ve sabırları nihayetinde başarılı oldu ve daha sonra oldukça temiz olan suya girdik. Akıntının ortasında sürekli yüzen büyük buz kütleleri tarafından kuşatılmış şekilde hatırı sayılır bir mesafe boyunca kürek çektik ve Kiev şehrinin üzerine inşa edildiği yüksek kıyıların altına buzda açılan deliklerin kenarlarında yarı donmuş ve mosmor çıplak ayaklarıyla çarşafı döverek yıkayan kadınların arasına indik.

Ortodoks inancının dindar takipçileri tarafından uzun mesafelerden hac ziyaretinin yapıldığı Rus imparatorluğunun Mekke'si olan Kutsal Kiev şehri, Dinyeper'in güneybatı kıyısında, yüksek bir kum sırtında, gözün ulaşabildiği kadar nehrin diğer tarafına uzanan muazzam ormanlık düzlüğe kuruludur. Şehir bu ülkedeki kölelerin en eski yerleşimlerinden biriydi ve dokuzuncu yüzyılda devletlerinin başkenti oldu. 1156'da bu payesini kaybetti. Ancak bugünkü şehir hala muazzam ölçüde kiliseyle doludur ve sayıları 30.000 olan Yahudilerden, Polonyalılarından ve küçük Ruslardan oluşan bir çeşitlilikte nüfusa sahiptir. Bu sakinlerden ikincisi, ülkede sergileyebilecekleri erdemler ne olursa olsun tarım işlerinde çalıştırıldıklarında aşırı tembellikleriyle dikkat çekerler. Bu kusurları tüm sıradan mekanik sanatların

Moskova'dan ve imparatorluğun kuzeyindeki diğer bölgelerden gelen Mujikler tarafından yerine getirilmesine izin verecek derecede sahiplenmişlerdir. Yılda birkaç ay daha girişimci ve çalışkan zanaatkârlar Kiev'e seyahat etmeye teşvik edilir, buradan belirli bir miktar para kazandıktan sonra kendi eyaletlerine geri dönerler. Podol ya da Aşağı Şehir İsraililerin başlıca beldesidir. Eski Kiev, Rus imparatorluğunun ilk Hristiyan tapınağı olan Aziz Sofya Kilisesi ile ünlüdür. Ancak şehrin üçüncü bölümü olan Pechask, en iyi ve en hoş yerleşim yeridir. İçinde imparatorluk sarayı ve yürüyüş yollarında Dinyeper dönemeçlerinin en görkemli manzarasını sunan halka açık bahçeleri bulunur. Aynı zamanda kumlu kayadan kesilmiş yeraltı geçitleri veya galerileri ve Kiev'i kendine özgü kutsal saygı nesnesi kılan kalenin çevresi içine alınmış Aziz Anthony Manastırı da buradadır. Bu yeraltı geçitlerinde yetmiş üç muteber ve aziz şahsiyetin kurutulmuş cesetleri saklanmaktadır. Rehberimiz bölücü olmasına rağmen Ortodoks tapınaklarla hala bir tür dostluk duygusuna sahip olduğumuza ikna etmek için bunlardan birinin çarmihında oluşan oyuktan içtik ve başı ayaklarımızın dibinde, bedeni ise omuzlarına kadar toprağa gömülü olan bu kurutulmuş keşişlerden bir diğerinin başlığını taktık. Ama yılın bu mevsimi bu kutsal yerleri merakla incelemek için elverişli değildi ve belki de kutsiyetlerinin baskılaması gereken bir dereceye kadar aceleci davrandık.

Ocak ayında Kiev'in muazzam bir şenlik ve ihtişama sahne olacağı Polonya Sözleşmesinin gerçekleşeceği konusunda bilgilendirildik. Bu tür özel durumlarda komşu illerin ileri gelenleri toplanır, mülk alır ve satar, borç para alır, sonraki on iki ay boyunca çeşitli mal alımları ve yılın işlerini yaparlar. Ancak bu dönemde bir araya gelecek olan canlılık ve keyif beklentisi daha güney iklimlerine ulaşma arzumuzu dizginlemek için don ve kar, kızak ve kürk pelerin bölgelerini terk etmek için yeterli değildi.

Kiev'de kaldığımız beş gün boyunca yer birkaç santim karla kaplıydı. Ama bu mevsimsel yağışın derecesi çok belirsizdi ve Dinyeper'in diğer tarafındaki kaba kızaklardan o kadar çok şikâyet duymuştuk ki, ekipmanlarımızı değiştirmemiz tavsiye edildi. Tekerlekleri arabaların gövdeleri altına sabitlenmiş Polonya'ya özgü iki bridgka uzun tahta kızakların üzerine yerleştirildi ve yolda meydana gelebilecek her türlü değişikliğe hazırlıklı olarak 28 Aralık'ta yola çıktık. Kar izin verdiği ölçüde kızıağı tercih edecek bu sonuç vermediğinde, kendimizi tekerleklerimize atacaktık. Ara sıra

tepeler olarak adlandırılabilir inişler ve yüksekliklerle biçimlenen engebesiz ülke, bizi çoğunlukla Petersburg kentinden Dinyeper kıyılarına seyahat ettiğimiz uçsuz bucaksız düzlüğün donuk monotonluğundan bir nebze kurtardı. Yol zaman zaman bodur meşelerin serpiştirildiği küçük ormanlardan huş ve köknar ağaçlarından oluşan koruluklardan geçerek birkaç saat sonra bizi Yahudi Tractierer'in evinde yemek yemek için mola verdiğimiz küçük Wassilkow kasabasına getirdi. Rusya'ya girişimizde, Conyn'de Prusya sınırından Varşova'ya ve Varşova'dan Riga'ya kadar kötü muamele gördüğümüz, ellerine düştüğümüz aynı ulustan kişilerin işlettiği kirli hanların aksine şimdi girdiğimiz ev son derece temiz ve iyi döşenmişti. Bununla birlikte bu görünüşler bir hayli aldatici olduğunu kanıtladı. Çünkü öğünümüzün ana yemeklerinden biri burst adını verdikleri bir tür ekşi çorbaydı. Bu çorbanın yavan tadı, insanın keyfini kaçıran adıyla birleşince, bizi idareli yemeye sevk etti. Kafasında evli bir kadının ayırt edici işareti olan bol miktarda inciyle süslenmiş tuhaf bir şapkalı ev sahibemizin elbisesi dikkatimizi çekti. Bu kocanın karısına verdiği düğün hediyesidir ve bir bakıma beyefendisinin zenginliğinin dışsal göstergesi olarak sıradan bir kibir duygusu olmaksızın sergilenir. 4.000 duka olarak tahmin edilen bazılarını gördüm. Ama burası en zengin nüfusla dolu bir Yahudi kasabası Galiçya'nın sınırlarındaki Brody'deydi.

29'un sabahında, gecenin karanlığına aldanıp Yahudi Hanında durduğumuzda Lipowitz yolunda olmak yerine Ross Nehri üzerindeki Bogouslaw'a ulaştığımızı öğrendik ve adımlarımızı geri çekmeyi düşünemeyecek kadar ileri gittiğimiz için mevcut rotada devam etmeye karar verdik. Ki bu oldukça dolambaçlı olsa da bizi Nov. Doubosari'ye amaçladığımız noktaya, Rusya'nın eski sınır kasabasına götürecekti. Ama artık kızak için tüm umutları terk etmenin zamanı gelmişti ve çılgın arabalarımızın mütemadiyen parçalanmasından sonra bir dizi felaket başlayacaktı. Aslına uygun bir anlatım onları onarmaya yönelik sürekli ve yarım yamalak girişimlerden dolayı uğradığımız gecikmeler kadar donuk ve sıkıcı olacağı gibi üzücü ve sinir bozucuydu. Bir etabı kazasız belasız tamamlamanın mucize olduğunu söylemek yeterli olabilir ve meseleyi daha da aşağılayıcı kılan Kiev'de 600 ruble ödeyip kendi kullanımımız için satın aldığımız arabalarımızın en iyi ve en gösterişlisinin hakiki maliyeti yalnızca 355 ruble olan ev sahiplerimizin arabalarıyla kıyaslanamayacak kadar kötü olmasıydı. Kızaklar çıkarılıp araçlarımız tekerlekleri üzerine yerleştirilirken kurnaz ve zeki bir adam olan Yahudi ev sahibimizle uzunca sohbet ettik. Onun menfur fikirleri,

esas olarak bizi hasta etmeye ve fahiş ücretler istemeye yönelik entrikalara dayalı kardeşlerinin çoğundan ayıran merak duygusuyla hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Yolculuğumuzun amacını öğrenme merakı aşırıydı. Ne var ki bu kadar uzun ve konfordan yoksun bir girişimin tek gerekçesinin keyif dürtüleri olduğuna ikna edilmesi zordu. Kendi adına çok konuşkandı ve tüm sorularımıza cevap vermeye hevesliydi. Ondan Yahudiler arasında, bu insanların yaşadığı farklı köy ve kasabalarda dikkatimi çeken bir teamülün açıklamasını aldım. Yüksek direklere bağlı ve sokaklar boyunca farklı yönlere uzanan bir evi diğerine uzaktan bağlayan birçok kablo gözlemlemiştik. “Bu iplerin farklı direkler arasında uzandığı görüldüğü sürece” dedi ev sahibimiz, “komşularımızla serbestçe iletişim kurmamıza izin verilir. Ama örneğin Sebt günü indirildiğinde bir Yahudi’nin kendi evinden çıkarken kişisel ve uygunsuz bir şey taşıması yasaktır. Cebinde ne enfiye kutusu ne de mendil bulunmalıdır.” Bana bu garip gelenek hükmünün Talmud’dan geldiğini söyledi. İklimle ilgili bir soruya, bugünkü kış mevsiminin ılıman geçtiğini bunun sonucu olarak işlerinin başlıca kolunu oluşturan Odessa’yla ticaret yapmalarına zarar verdiğini söyledi. Yine de kışın şiddeti ara sıra muazzam olabilir. Termometre bazen -20 Reaumura eşit bir soğuk derecesini gösterir. Bogouslaw’un nüfusu esas olarak Yahudi’dir ve tüccarları Brody, Krakow ve Polonya’nın diğer şehirlerindeki kadar zengin olmasa da, aralarında 10.000 duka değerinde serveti olanlarla tanışmak ender görülen bir şey değildir. Toprak sahibi olmalarına izin verilmez. Başta buğday olmak üzere toprak ürünlerini mülk sahiplerinden satın alırlar ve ufak öküzlerin çektiği kızaklarla Karadeniz limanlarına taşırlar. Yolculuğumuzun ilk bölümünde, ticaret ruhunun bu çalışkan insanların elinde İngiltere’nin lükslerini Avrupa’nın tüm yüzeyine yaymadaki etkilerini gözleme fırsatımız olmuştu. Polonya’nın Varşova ve Riga arasındaki elde edilebilecek tek yiyeceğin birkaç yumurta olduğu en sefil köylerinde malt likörü sormaya bile gerek duymadık. Fakat mükemmel kahverengi sert bira ya da şişelenmiş Londra birası ürettiriyorlardı. Bu lezzetli fiçı için bize gümüş bir ruble ödettikleri doğrudur. Burada Bogouslaw’da, pud başına 40 sterline eşit olan 17 gümüş rublelik fiyatıyla en iyi rafine İngiliz şekerinden bazılarını da gördük. Moskova’da bu ürünün üretimi için büyük kuruluşlar var ve ticareti kaçak yapıyor ama İngiliz malının üstün niteliği öyle bir şeydir ki, Yahudi tüccarların ustalığı ve teşebbüsü, Rus hükümetinin fermanlarını yenilgiye uğratar. Ross nehri Bogouslaw’u eşit olmayan iki kısma ayırır ve kasabadan

ayrılırken sürdüğümüz doğu kısmı birçok evi yakıp yıkan yakın zamandaki kaza eseri bir yangının sebep olduğu harap bir görüntü sergiliyordu. Kıyılarda ve derenin yatağında büyük granit kaya kütleleri doğal hallerinde görülecekti bu da bize jeolojik bir gözlem yapmak için uzun zamandır sahip olduğumuz tek fırsatı sağladı. Şimdi tekerlekli arabalarımızla geçmekte olduğumuz engebeli yolun toprağı zengin bir balçıktı ve yoldaki köylerin muazzam buğday yığınları ile çevrili çiftlik evleri, Rus imparatorluğunun tahıl ambarını oluşturan verimli tahıl arazilerine yaklaştığımızı haber verdi. Olchanla'ya varmadan önce birkaç verst mesafeyi kırık araçlarla kat ettikten sonra, akşam geç saatlerde o köye yürüyerek girdik ve Yahudi Hancının evinden Santorini adasından gelen şarapla sarhoş olmuş üç Rus rahip çıktı. Ev sahibemizin mahzenleri, şişesini iki rubleye sattığı bu içeceklerle doluydu. Aynı zamanda Ege Denizi Takımadaları ile arasında büyük bir şarap ticaretinin sürdürüldüğü Odessa Limanı'ndan temin ettiğini belirtti. Yunanlılar karşılığında tahıl, havyar ve demir alıyorlardı. Olchanla sulh hâkimi ve köyün ait olduğu M. Englehardt'ın kâhyası bu amaçla ona başvurmamız üzerine işverenin serflerinden altısını bütün gece arabalarımızın onarımında çalışmaya gönderme nezaketinde bulundu ve ertesi gün erkenden seyahatimize kaldığımız yerden devam etmemiz sağlandı.

30 Aralıkta ilk aşamayı kazasız atlattık ama her zamanki gecikme nedenimiz olan atların yokluğu bizi birkaç saat boyunca postanede alıkoydu. Burada benzer durumdaki bir süvari subayıyla karşılaştık. Bize Almanca olarak şu anda Rus hizmetinde olmasına rağmen doğuştan Sırp olduğunu ve uzun bir süredir yaveri olarak genellikle Zerni veya Kara George adıyla bilinen ünlü George Petrovitch'e bağlı olduğunu söyledi. Eski komutanından on yıl boyunca tüm Türk devleti kuvvetlerine karşı durmaya cesaret eden ve isyancı Sırp ordusu tarafından hayranlık duyulan aktif ve girişimci bir gerilla olarak büyük övgüyle bahsetti. Fakat ölümüyle ilgili olarak bir suikast olabileceği düşünülse de bunun gerçekte gece yarısı yakalanmasına ve başının kesilmesine sebep olan ve kesik başını Konstantinopolis'e gönderen Belgrad Voyvodasının bir intikam ve gizli kırgınlık eylemi olduğunu içtenlikle kabul etti. Yine de Zerni George'nin Türk topraklarına gizlice girdiği şüpheli koşullar, Bâbîâli'den gelen açık bir emirle, onun bir hain olarak idamını tamamen haklı çıkaracaktı. Ölümü sırasında Rusya hizmetinde bir Korgeneral rütbesine sahip olduğu söylenebilir. Ancak sınırı geçmeyi ve daha önce böylesine çetin bir isyanı kışkırttığı ülkeye gizlice girmeyi

seçtiğinde, bir yabancı olarak korunma haklarını tamamen kaybetmişti ve eğer bu keşfedilirse, genellikle çok sınırlı bir karaktere sahip olan Türklerin adaletinden kaderinin başka türlü olmasını beklemeye hakkı yoktu. Cinayetin işlendiği Belgrad yakınlarındaki köyün aralarında eski sadık yandaşlarının da bulunduğu sakinlerinin çoğu silahlı halde toplandı, gömüldüğü tabutu kazıp çıkardı ve bir süre başkaldırı haline devam etti. Bu ayrıntıları bize anlatan subaydan, Rus hükümetinin kendisini Zerni George'un şahsında bu öfkeyle hakarete uğramış olarak görüp görmediğini tespit etmek mümkün değildi ama daha sonra Bükreş'te İmparator Alexander'ın onu tamamen reddettiğini duyduk. Postanedeki muhbirimiz meselenin hala Konstantinopolis'te müzakere konusu olduğunu düşünüyor gibiydi. Rusların tazminat talepleri arasında bir tanesi vardı ki, filolarının Çanakkale Boğazlarından geçmesine izin verilmesiydi.* Yeniden yola çıktığımızda ülkenin çehresi bütünüyle ağaçlardan yoksun mükemmel bir bozkırın ya da yabani otların görünümüne bürünmüştü ama son derece bereketli, orada burada bulunan köylüler tarafından yetiştirildiği her yerde yüzeyden çıkıyordu. 31 Aralıkta Pestchanoi Brod'da yaklaşık elli küçük sefil beyaz kulübenin ortasında çamurdan inşa edilmiş ve sazla kaplı ancak etrafı büyük buğday yığınlarıyla çevrili ve kelimenin tam anlamıyla gizlenmiş bir Yahudi'nin evinde kahvaltı yaptık.

Düşüncesiz serfin sağlığı pahasına kötülüklerden bir gelir elde etme yönündeki aşağılık politika burada tanık olma fırsatına sahip olduğumuz iğrenç sahnede çok açıktı. Alçak Yahudi bize coşkulu bir ses tonuyla kulübesinin farklı köşelerinde habis içkilerini yudumlayan birkaç köylü öbeğini işaret etti. "İyi bir müşteri," dedi, "hafta boyunca 6 ruble değerinde içki içer." Şimdi bir bardağı (içki daha az bir ölçüde satılmadığı için) sadece yirmi kuruşa mal oluyor, yaklaşık 4d.; bu miktarı telafi etmek için tüketilmesi gereken aşırı miktar ise akla hayale sığmaz. Bu köyün serfleri yılda sadece on ruble ödedikleri imparatora tabidir ve bu önemsiz vergi karşılığında her birine bir ev verilir ve bozkırın işleyebildikleri veya işlemeye istekli oldukları kadarı onlara tahsis edilir. Yetiştirdikleri tahıl Odessa'ya taşınır, buradan da büyük sığır sürülerine sahip olmalarının yanı sıra nispi bir zenginlik içinde geri dönerler ve gerçekten de yalnızca yakıt hariç yaşamın tüm gereksinmelerine bol miktarda sahiptirler. Bunun için çevrelerindeki ülkelerde odun bulunmadığından gübre ve saman kullanmak zorunda

* Bu, Bâbü'lî'nin kabul etme eğiliminde olmayacağı bir izindir ve zorla teşebbüs edilmesi halinde son zamanlarda Sestos ve Abydos yakınlarındaki Türkler tarafından inşa edilen ekstra güçlü kaleler, teşebbüsün tehlikesini ve zorluğunu büyük ölçüde artıracaktır.

kalırlar. Ancak içki fabrikaları hükümetin elindedir ve Yahudi, likörün basiretsiz serflere dağıtıldığı ve böylece kazancı devletin kasasına geri dönen bir aracıdır. Bununla birlikte, Milton'un Moskova'nın tanımında bulunabilecek aşağıdaki açıklamalardan çıkarılabileceği gibi bu ziyankâr politikanın köklü bir geleneğin yaptırımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. “İmparatorun gelirleri” diyor, “onun listelediği ve tebaasının ödeyebileceği şeylerdir” ve onları artırmak için en kaba araçları atlamaz. Çünkü “her iyi kasabada imparatorun ya kiraya verdiği ya da hizmetinin karşılığında bir dükkân ya da beyefendiye bahşettiği Cursemay adında ayyaş bir meyhane vardır .” (s. 314.) Toprağın veriminin o kadar fazla olmasına ve çiftliklerini bu kadar kolay ve serbest koşullarla ellerinde tutmalarına rağmen servetlerini biriktirecek kadar ihtiyatlı olan köylülerden ayartılmaya karşı koyamayan çok azı vardır ki bu kötülük inine sık sık yaptığı ziyaretlere rağmen 20.000 rubleden az olmayan bir meblağ biriktirmeyi başarmış olan içlerinden biri bize gösterildi. Genel olarak Pestchanoi Brod* Rusya'nın en zengin tahıl bölgesinde bir tarım köyünün en adil örneklerinden biri olarak kabul edilebilir ve köylü sınıfı serflerine tek tip bir serbestlik ve nezaketle davranan imparatorun tebaası olarak belki de bugünkü hükümet biçimiyle uyumlu olduğu kadar, bu derece bir rahatlık ve bağımsızlığın tadını çıkarır. Durumlarından pişmanlık duyulacak tek koşul kendi ihtiyatsızlıklarından kaynaklanan işe yaramaz sonuçlar ve gelir departmanının dar ve yanlış yönlendiren görüşleridir. Handa kaldığımız süre boyunca otuzdan fazla adam eve girdi ve sarhoş bir halde dışarı çıktı. Ancak bu aşağılayıcı tabloya bir tür zıtlık olarak kulübeden dışarı baktığımızda, etrafımızdaki birçok erkek ve kadın daha faydalı işlerle meşguldü. Bazıları tahılları dövüyor diğerleri ise yere yayılmış demetlerin üzerinde hızla bir çember içinde sürüyorlardı. Bozkırdan geçerken bizi Lyfsaia Gora postanesine götüren yolun her iki tarafında büyük bir yüksekliğe sahip olmayan ve şekilleriyle düzleştirilmiş konileri andıran çok sayıda höyük görecektik. Köy vardiya tutulan yerden iki verst uzaktaydı ama postane müdürünün kulübesi bir seyyah için konaklama imkânı sunmuyordu ve uğursuz arabamız yine bir tekerleğin tamirini gerektirdiğinden, komşu bir köylünün evine kabul edilmekten memnuniyet duyduk. Bu ev sahibimizin ait olduğu kabile olan Ouman Kazaklarının ülkesidir. Kendisi o kadar medeni ve yardımsever bir

* Köyün yakınında akan küçük nehrin kıyıları ten rengi feldspat, beyaz kuvars ve çok az mika parçacığı içeren ancak kırmızı garnetlerde bol miktarda bulunan az pürüzlü granit kayalıklardan oluşur. Akarsu yatağı geçilirken, kuvarsın grafik granitte gözlemlenene benzer şekilde oluşum gösterdiği bazı örneklerde aynı kayanın büyük kütleleri de vardır.

karakterdeydi ki onun sakin ev hayatıyla tanışmamıza vesile olan kazadan hoşnut kaldık. Bol miktarda sahip olmadıkları tek şey yakıtı ama kışlar uzun sürmez, soğuk da çok şiddetli değildir. Girdiğimiz odanın bir tarafını kaplayan büyük bir sobanın başında karısı ve üç çocuğu otururken, köylü bize bir tür küçük sarımsı beyaz tohumla kıvam verilmiş mükemmel bir tavuk çorbası pişirdi. Ateş bitişikteki bozkırdan temin edilen sazlık, anız ve ot ile sürekli harlandı. Ağır lanmamız her bakımdan en misafirperver olanıydı. Bize şans eseri kulübesine girebileceğimiz herhangi bir köylü tarafından da aynı şekilde muamele görmemiz gerektiği söylendi. Hepsi de benzer rahatlık koşullarındaydı ve yakın tarihli bir hükümet düzeninden kaynaklanan tek bir hoşnutsuzluk konusu vardı. Görünüşe göre bölge tarafından teçhiz edilmiş beş Kazak alayı, şimdiye kadar askeri görevlerini bir tür milis görevi üstlenerek ülkelerinde yerine getirmişlerdi ancak şimdi mızraklı süvarilere dönüştürülecek ve hizmet etmek üzere imparatorluğun herhangi bir uzak yerine gönderileceklerdi. Bu yeniliğe mırıldanmaya çok meyilliydiler ve bazı baskı araçları kullanılmadan değişime boyun eğmeleri beklenmiyordu. Gün ışımadan önce aile yıkanmış ve hepimizin uyuduğu dairenin bir köşesinde sıralanmış olarak Meryem Ana ve çeşitli azizlerin resimlerinin önünde dua ediyorlardı; arabalarımız tekrar devam edecek hale geldiğinde ev sahibimize üstünkörü teşekkür ettik ve fundalık boyunca güzergâhımıza devam ettik.

1 Ocak 1818 - Yola koyulurken geceki konaklamamız için kendisine teşekkür ettikten sonra misafirperverliğine karşılık verme çabasıyla onu İngiltere'ye davet ettik, başını salladı ve çok uzak olduğunu ima etti. "Ama" dedi, "ekmeğimi orada ye." Buğday hasadıyla her yıl seyahat ettiği Odessa'da yıllık tahıl yüklerini alan çok sayıda İngiliz gemisi, doğal olarak onda İngiltere'nin en gerekli geçim maddeleri için büyük ölçüde Karadeniz'den gelen ithal mallarına bağımlı olduğu izlenimini uyandırıyor.* Sinukha'nın doğu kıyısında, bozkırın kenarında yer alan, bir süredir gördüğümüz en kayda değer kasaba olan Olwiopol'da sabrımızı denemek için şimdiye kadar tecrübe ettiğimiz kazaların neden olduğu olağan denemelerden daha büyük bir fırsatımız oldu. Tekerleklerimizden biri için tamamen yeni bir demir çember yapılacaktı ve pud başına on beş ruble karşılığında satın aldığımız kaba malzeme gerekli şekle

* 1818 baharında Karadeniz'den Marsilya'ya tahıl ithalatı belki de daha önce hiç olmadığı kadar büyüktü. Fransız hükümeti tarafından teklif edilen ücret başına bir çeyrekliğin yaklaşık üçte ikisine eşit olan altı Frank tutarındaki prim, navlun masraflarını ödemek için yeterliydi. Ancak bu ikramiye 15 Mayıs'ta sona erdi ve o zaman Akdeniz'in herhangi bir limanında büyük buğday arzı için bir pazar bulmak zordu.

sokulacaktı. Sürecin gözümüzü korkuttuğu kadar uzun olmasının yanında hemen başlanmayacaktı çünkü demircinin elinde hâlihazırda başka bir seyyahın arabası vardı. Talihsiz yoldaşımız Bükreş'e giden Rus konsolos yardımcısıydı. Ülkeyi Moskova'dan bizim izlediğimizden farklı bir yoldan geçmiş, yolda karşıladığı çeşitli felaketlerden bahsetmişti. Bazı yerlerde yarı donmuş nehirlerde mahsur kaldığını, kızak sürmeye yetecek kar yokluğunu ve talihsiz arabasının sefil görünüşü ilişkilendirebileceği bu aksilikleri doğruluyordu. En mükemmel haliyle de asla çok saygıdeğer bir dış görünüm sergileyemezdi; ama bugünkü paramparça halinde, gerçekten acınası bir görünüme bürünmüştü. Dört tekerleğinin hiçbirinden söz bile edilemezdi, sınıksız düğüm atılmış ipler ve sayısız mandal tarafından bile bir arada tutulamıyordu. Kısacası bir konsolosluk personelinin daha önce hiç bu kadar acınası bir ekipmanla seyahat ettiği görülmemiştir. Olwiopol'da şimdiden birkaç saat geçirmişti ve çürüyen aracını tamir etmeye çalışan tamircinin yavaşlığından acı bir şekilde yakınırken biz de demirci onarılamaz arabasında neredeyse yeteneğini tüketene kadar sabırla bakmak zorunda kaldık. Dinlenmek için götürüldüğümüz bir Yahudi'nin evinde omlet, biraz vasat Macar ve Moldova şarabı edindik ve aynı odada bridgkamızı beklerken hikâyesi oyalanmak zorunda olduğumuz zamanı bir dereceye kadar geçirmeye yarayan yaralı bir Rus subayla uzaktan sohbete girdik. Son sefer sırasında cesurca savaşmış ve ona göre annesinin bağışlanmasıyla cesaretini ödüllendiren imparatorun dikkatini çekme ayrıcalığına sahip olmuştu. Doğuştan İngiliz olan bu kadın, şu ya da bu nedenle birkaç yıldır Sibiry'a da sürgündeydi ve mutlu oğul şimdi annesiyle tanışmak için sınırlara doğru seyahat ediyordu. Kolayca tahmin edilebileceği gibi bu vesileyle keyfi yerindeydi ve iyi, cömert, İmparator Büyük Alexander'e yüksek sesle övgüler diziyordu.

Yahudilerden postaneye döndük ve konsolosun başlangıç noktasında bulduk. Artık öğlen olmuştu ve kırılan tekerleğimizi beş altı saatten daha kısa sürede onarmak mümkün olmadığından, Olwiopol'u gece olmadan terk etme ihtimalimiz yoktu. Ayrılık tavsiyesi olarak konsolos bizi böyle bir kararlılıktan vazgeçirmeye çalıştı. Çünkü hayal gücü (yoldaki olağan kazaların ve arabasının aciz durumunun onu maruz bıraktığı sayısız küçük ıstıraptan yeterince çekmemiş gibi) kurt sürülerinin korkusuyla zapt edilmişti. Kendinden emin bir şekilde onayladığı gibi bozkırlarda dolaşırlar ve karanlıkta karşılarına çıkabilecek maceracılar için son derece tehlikelidirler. Olwiopol,

Kiev'den geçtiğimiz kasabaların çoğu gibi birçok Yahudi'yi barındırıyor ancak başlıca nüfusu tarımda çalışan köylülerden oluşuyor. Sınırsız bozkır önlerinde uzanıyor ve ekim yapmayı seçebilecekleri noktalarda kısıtlanmıyorlar. Her yıl taze toprağı sürdüklerinde emekleri nispeten ehemmiyetsizdir. Çünkü toprağın yüzeyini çizmek yeterlidir ve tohumu ektikten sonra yılın geri kalanının büyük bir kısmı tembellikle ve içki içerek geçirilir. Gecenin karanlığında sallanan bir köprü üzerinden Sinyukha Nehri'ni geçtik. Beş verst daha uzakta Boug üzerinden de feribotla geçildi. Düz bozkır boyunca uzanan yol metropol düzenindeydi ve evleri genellikle etraflarını saran sayısız tahıl yığını görüntüsüyle gizlenmiş olan birçok köyden geçtikten sonra ertesi sabah Balta'da durduk.

2 Ocak. Ağaçlar, özellikle söğüt ağaçları ve karaağaçlar yolun her iki tarafında gözlemlenebiliyordu. Ülke bozkır karakterini kaybetmeye başlamıştı, güneşin ısıısı o denli hissediliyordu ki bizi kürk botlarımızı bir kenara bırakmaya mecbur kıldık. Burada kar tamamen yok olmuştu. Yahudi ev sahibimizin verdiği bilgiye göre Balta kasabasını ikiye bölen küçük nehir Polonya ile Türkiye'nin eski sınırıydı ve tepede, derenin kuzeybatısında, Lubomirski ailesine ait bir şato vardır. Otchakow'un alındığı dönemde Balta, Katerina'nın hükümdarlığında Kont Romanzoff tarafından Rus İmparatorluğu'na dâhil edildi. Burası tahıl karşılığında (ülkenin büyük malı) bacaliau ve Ege Denizi Takımadalarının şarabını veren Yunanlıların uğrak yeri olan bir ticaret yeridir. Arabamızla geçirdiğimiz bir başka ciddi kazadan, sefil yemeklerden ve postanedeki ağır dayatmalardan sonra, sabah saat beşe kadar seyahat ettik ve ardından Dinyester nehrinin sol kıyısındaki son Rus kasabası olan Nov. Doubosari'deki bir Alman şarap evine girdik. Herson hükümetinde ve dolayısıyla Odessa'ya uzanan ülke sahasında toprak sahibimizden aşağıdaki ayrıntıları edindiğimiz birçok Alman yerleşimi vardır. Rus idaresinin bu bölümünde nüfus eksikliğini bir dereceye kadar gidermek için imparator tarafından, özellikle Avusturya devletlerinde kendini gösteren göç ruhunu teşvik etmek için bir ödül teklif edilmişti. Her yerleşimci bu yeni sömürgeleştirilmiş köylerden birine vardığında herhangi bir faiz ödemedi, on yıllık bir süre için borç olarak verilen toplam 355 ruble alır. Bu mevsimlik tedarike ek olarak üç yıl daha, Nahrungsgeld adı altında geçimini sağlayacak maddi yardım almasına izin verilir. Bununla birlikte hükümetin serbestliğini kötüye kullanmaya meyilli olabilecek yeni koloninin herhangi bir üyesinin tembelliği, savurganlığı veya tutarsızlığı üzerine bir

kontrol olarak, tüm topluluk her bir bireyden kaynaklanan borcun ödenmesine tabidir. Yerleşimlerin durumunun çok geliştiği ileri sürülmüyordu ve imparatorun aldatıcı cömertliğine rağmen göçmenlerin çoğu (muhibimizin hikâyesine atıfta bulunacak olursak) kendi ülkelerine dönmeyi arzuluyorlardı ancak gönüllü olarak sözleşmeye bağladıkları yükümlülükleri sadece bir kez yerine getirebilirlerdi. Fakat görünüşe göre göç ruhu şimdi büyük ölçüde yatışmıştı. Bu kısmen sanrıdan muztarip olanların ülkelerine aktardığı hayal kırıklığı hikâyelerine atfedildi, kısmen de yakın zamanda Viyana Kongresi'nde üzerinde anlaşmaya varılan bazı yasaklayıcı şartlara. Nov. Doubosari, özgür bir ticaret kasabası olarak bazı ayrıcalıklara sahip olsa da sefil bir yerdir ve sakinlerin Dinyester 'in diğer tarafından getirmek zorunda oldukları yeterli yakıt arzı ihtiyacından büyük ölçüde muztariptir. Soğuktan donan insanlar - okka başına bir ruble kırk kopek karşılığında- imparatorluk birliklerinden toptan satın alınan dörtte bir şarap galonundan az biraz fazla ve hafifliği tek kalitesi olan hükümet konyağının konforuna sığınır. Şehrin eteklerindeki nehrin doğu yakasını oluşturan yüksek kum kıyılarında, güneyden gelen ve karantina yasalarına tabi tutulan kişilerin ve mallarının barınması için kulübeler inşa edilmiştir. Çünkü 1812 barışından bu yana Rusya'nın egemenliği Prut'a kadar genişlemiş olsa da ikinci ya da iç sınır hâlâ Dinyester hattı ile çizilidir. Bu nedenle Rusya'ya Moldova tarafından giren bir seyyah, ilki Prut'ta diğeri Nov. Doubosari'de olmak üzere iki kez karantinaya girmek zorunda kalacaktı. Bu yaptırım ve gözaltı sürelerinin uzunluğu Konstantinopolis'te değişken ve genellikle yanlış sağlık raporlarına göre düzenlenir. Dinyester'i geçtiğimiz sırada bu süre yalnızca üç gündü fakat önceki ay boyunca geçerli bir neden olmaksızın on sekiz güne uzatıldı. Dik kıyılardan nehrin kenarına giden iki yol vardır: biri -temiz yol olarak ayırt edilir- işi veya merakından dolayı Rusya'nın sağlıklı bölgelerini bırakmaya özendirebileceği seyyahı, veba ülkesine götürür diğeri ise karantinaya girecek olanları bir fakir hastanesinin amacına hizmet eden kulübelere çıkaran yoldur. Dinyester'in genişliği burada yaklaşık yüz yardadır. Biz geçerken nehir kısmen donmuştu ve sonuç olarak bir tekneyle geçişimiz oldukça zordu. Bizi karşıya geçiren kayıkçılar tarafından bırakıldığımız sazlıklarla çevrili yüksek bir alanda, tarlalarda bulduğumuz ve arabalarımız için at sipariş etmek üzere bir verst mesafesindeki komşu köye gönderdiğimiz bir köylünün geri dönüşünü bekliyorduk. Kesin adım atılmıştı, karantinanın zorunlu arındırmasından geçmeden geri dönüş yoktu. Hizmetçilerimizden

biri Moldova'ya daha önce gitmişti ve talihsiz bridgkalarımızın durumuna korku dolu bir gözle bakmamızı sağlayan sözlerle o ülkenin postilyonlarının sürme hızından bahsetti. Köylüler, sonunda vardıklarında koşum takımının kayışları yere serildi ve içine giren beş at her bir araca bağlandı ancak ikisi de fazlasıyla yeterli olacaktı. Şimdi olabildiğinde içtenlikle ve pek de sonuç vermeyen şekilde sanki bir Sakson postilyonuna yalvarıyormuşuz gibi *surugeemizin* (ülkede Moldovalı sürücülerden bahsederken kullanılan terim) makul bir hızla ilerlemesi için Schwager* kelimesini sevecen bir şekilde telaffuz ederek hızını düzeltmesi için yalvarıyorduk. Ama hepsi boşunaydı çünkü son durumda olduğu gibi ne fırtınanın ne de rüşvetin faydası oluyordu. Bu yüzden burada rehberimiz-kafasının etrafında sarığı andıran kıvrılmış mendil ile alışılmadık derecede iyi görünümlü bir adam- nazik bir eşkin sürüş için bizimle uzlaşmaya güç bela zorlanabilirdi. Tam bir dörtlü olan olağan sürüş hızı araçlarımızı bin parçaya bölmeye yeterdi. Hız oranı ve uzaklığı hesaplama yöntemi artık değiştirildi. Öncelikle Rus tarifesine kıyasla yarı yarıya daha ucuzdu ve Türklerin saate göre hesaplama yöntemi benimsenmeye başlandı. Bizi almaya mecbur bıraktıkları on at için Dinyester'deki köyden Kichénau kasabasına otuz üç ruble ödeyecektik. Her Moldova saati karşılığında beş verst hızındaki mesafeye sekiz saat denir ancak biz bu sürenin yarısından daha kısa sürede kat ettik. Bu ifadeden bizim Rusya'dakiyle hemen hemen aynı ücreti yani her verst için yaklaşık beş kopek ödediğimiz anlaşılacaktır ama bunun nedeni, Moldova'nın bu bölümünde geçerli para birimi olan Türk parasına sahip olmamamızdı. Hesaplama para cinsinden (her at için saatte on iki para) ve Konstantinopolis'te kaldığımız süre boyunca bu başkentteki döviz kuru dikkate alınarak yapıldığında (bir pound sterline karşı otuz kuruş) Rusya'daki sürat oranının sadece yarısı civarında olduğu tespit edilecektir. Gece Ruslar tarafından nispeten önemsiz bir köyden bir hükümet kasabası rütbesine yükseltilen, artan büyüklüğüne ve bugünkü önemine rağmen konaklama temin etmekte zorlandığımız Kichénau'dan birkaç verst uzaktaki vahşi ve çorak bir fundalıkta bizi ele geçirdi.

4 Ocak. Sonraki gün pazardı, Kichénau'nun başlıca dükkânlarının işgal ettiği dar caddeye verilen isimle *Pazardaki* yürüyüşümüz sırasında tamamen yeni bir sahneye taşındığımızı hissettik. Yukarıya kadar çekilip çatılardan sallanan ahşap panjurların

* Bu kelime kayınbirader anlamına gelir. İmparator Joseph zamanından beri özellikle seyyah iyi bir ruh halinde ise genellikle Alman postilyonlarına bu şekilde hitap eder.

yerini alan çatı padavralarıyla kaplı penceresiz alçak binalar özetle, bir Yunan veya Türk kasabasının eski püskü evleri her çeşit eşyayla doluydu. Çıkıntılı sundurmaların altında bal, tütü, biber, her türlü tohum, erik, portakal, kükürt, güherçile sergileniyordu; bu yerde fiyatı 14 para okka olan Eflak'taki Okna madenlerinden gelmiş büyük kaya tuzu blokları yatıyordu. Başka bir bölümde ise sazan, mersin balığı ve Bender'den diğer dondurulmuş balık vb. türleri vardı. Meraklı halk topluluğunun arasında hafif at arabasıyla hızla geçen Rus subayı Kalmuk özellikleriyle imparatorun askeriyle tezat oluşturan ince ve kuvvetli Moldova köylüsü en düşük rütbeli birkaç Türk ve bütün bir caddeyi işgal edecek kadar kalabalık olan Ermeniler dikkate değerdi. Kalabalığın ortasında sarraflık yapan Yahudiler oturuyordu. Önlerindeki küçük masaların üzerine Venedik sikkeleri, Hollanda dükaları, fonduçiler, damgalar ve ağır bakır Rus kopek parçalarıyla karışmış Türk altınından diğer parçalar serilmişti. Ermeni piskoposunun kızı olan akıllı ve güzel genç bir kadının arabası dar ve pis caddede yavaşça ilerliyordu, arabanın arkasında muhteşem bir Arnavut kostümü giymiş bir hizmetçi duruyordu. Pazarın ortalama bir mahallesinin resmedilmeye değer grubunu oluşturan tekil nesnelere bunlardı ancak kentin diğer kısımları daha iyi bir tarzda inşa edilmişti, sokaklar daha geniştir ve taştan yapılmış güzel evler vardı.

Ortodoks takvimine göre Ruslar tarafından Noel günü olarak kutlanan 6 Ocak'ta kiliseler doldu. Moldovalı boyarlar kendilerini en gösterişli ekipmanlarıyla sokaklarda sergiliyorlardı. Kendi payımıza uzun boylu, esmer adamlardan oluşan bir grup çingene bize serenat yaptı, beş kemanla çaldıkları dokunaklı Moldova havalarına uyumsuz bir şekilde eşlik ettiler. Bu olağanüstü insan ırkı, Moldova ve Eflak nüfusunun çok önemli bir bölümünü oluşturduğundan ve daha sonra onları sık sık gözlemlene fırsatımız olduğundan bugünkü durumlarının, dillerinin ve tuhaf geleneklerinin incelenmesiyle ileri sürülen akla yatkın duymalara dair en ufak bir bildirim tamamen yersiz olmayabilir. Çingenelerin sayıca Moldova'nın yerli köylülerine eşit olduğu belirtiliyor ve şu anda onların Hint kökenli olduğu oldukça yaygın şekilde kabul edilmiş görünüyor. Bu görüş esas olarak dilin benzerliğine ve Hinduların alt sınıfının alışkanlıkları ile başıboş çingene kabilelerinin alışkanlıkları arasında var olduğu düşünülen, belki de oldukça hayali bazı benzetmelere dayanmaktadır. Bu benzerliklerden başlıcaları kırmızı elbiselere düşkünlükleri, gözde meslekleri olan demircilikte kullandıkları taş örs, kadınlarının şehvetli dansları ve falcılık meslekleridir. Tüm bu gelenek ve eğilimlerin,

Hindistan'ın Paryaları arasında da eşit derecede hâkim olduğu söylenir. İlk olarak 1417 yılında Almanya'da ortaya çıktılar, oradan tüm Avrupa kıtasına yayıldılar. Aslında Amerika hariç dünyanın her yerinde bulunuyorlar. Moldova'da alçaltıcı *Bojaresk* adı altındaki Slav boyları, toprak ekip biçmede çalıştırılmaz ancak Rusya'daki bazı serfler gibi yıllık katkı payı veya *obrok* ödeyerek ülkeyi dolaşmak ve farklı mekanik sanatlar icra etmek için efendilerinden izin alırlar. Bu yıllık verginin tutarı her ailenin şefi için 18 kuruştur. 50 veya 60 çadırılık birlikler halinde seyahat ederler. Sahip oldukları her şeyi yanlarında taşırlar, kamp kurarlar, sığırları etraflarında otlanır ve esas olarak tamircilik zanaatıyla uğraşırlar. Çingenelerin büyük bir kısmının yaşam tarzı budur fakat marangoz, mason, terzi, ayakkabıcı ve müzisyen olarak kentlerde yerleşik başka bir sınıf daha vardır. Daimi ikametgâhları olan bu ikinci grubun, ülkenin yerlileri gibi sadece “Walakça” konuştukları söylenir ama başıboş dolaşan diğerlerinin kendilerine özgü bir lehçeleri vardır ve bu jargondaki çeşitli kelimelerin Hindistan'daki bir halk tarafından konuşulan dille özenli bir şekilde karşılaştırılması sonucu ortaya atılan temel sav, bu ortak kökenleri dikkate almaktadır. Zengin bir Moldovalı soylu çok sayıda sığır olarak gördüğü yüz kadar çingeneye sahip olur, onları bir yabancıya satmayı inatla reddeder ancak zaman zaman birkaçını komşu bir boyarla değiş tokuş eder. İngiltere'de, onların aralarında gözlemlenebilen hırsızlık ve sahtekârlık eğilimleri, Moldova'da da ayırt edici özellikleridir. Ne var ki yamyam oldukları, etine düşkün oldukları çocukları daha sonra yemek üzere çaldıkları ve bu nedenle Macaristan'da suçlanarak sonucunda Maria Theresa döneminde idam edildikleri gibi korkunç hikâyeler boş ve tamamen asılsızdır. Bir yanda açık ve ekilmemiş bir arazi, diğer yanda ara ara küçük çalılıklarla kaplı alçak tepeler postilyonlarımızın yönetilemez hızından kaynaklanan bazı aksiliklerden sonra Kichénau'dan* yola çıkışımızın ikinci aşamasında bizi bir kulübeye getirdi. Posta müdürünün pencereleleri lastikten olan meskeni için söylenecek pek bir şey yoktu yine de medeni görünüyordu ve odasının iki kenarını kaplayan yükseltilmiş ahşaptan sedirinin yarısını vermeyi teklif etti. Ayrıca ötedeki yolun çok kötü. Çukurlarla dolu olduğunu ve sık sık küçük ama tehlikeli köprülerle geçildiğine dair anlattıklarına Yunan uşağımızın bitişik ormana sığınarak ülkeyi istila eden ve sabah yaklaşırken orada

* Kichénau kasabası alçak tepelerle çevrilidir. Kuzeydoğuya akan küçük nehrinin kıyılarında, kasabanın inşasında kullanılan taşın çıkarıldığı taş ocakları bulunur. Bu, Fransız çapağı veya çürümüş kuvars görünümüne sahip, küçük yumuşakça ve sarmal kabuklu kümelerinden oluşan kireçtaşı bir kayadır. Katmanlar hemen hemen düzdür fakat batıya doğru birazcık eğimlidir.

bizi beklemeye karar veren Sırp ve Arnavut kaçakların işlediği soygun ve cinayet hikâyelerine ek olarak, bol miktarda yakacak odun kaynağı vardı. Akşam saatlerinde tercümanımız ve posta müdürü arasında gerçekleşen konuşmada aşağıdakilerden birkaçının örnek teşkil edebileceği bozuk Latince kelimelerin sürekli telaffuz edilmesi dikkatimizi çekmeyi başardı:

Limba	Lingua
Puini	Panis
Cap	Caput
Apa	Aqua
Homo	Homo
Femea	Femina

“İyi günler” anlamındaki sıradan selamlama, Buena deminaza ile ifade ediliyor ve ağızlarında sürekli dolaşan “neredensin” anlamındaki “Unde est” bu çarpıcı benzerlikleri açıklıyor. Eflak sakinleri (ve dillerine atıfta bulunarak bu terimin sadece bu ismi taşıyan bölgeyi değil aynı zamanda komşu Moldova Prenslığı vilayetini de kapsadığını gözlemleyebiliriz), kendilerini başka bir ülkenin halkından ve eski Roma sömürgecilerinin soyundan gelenlerden daha özel olarak görüyorlar.

Tuna kıyılarından Avrupa Sarmatya sınırlarına kadar uzanan Getæ ve Daci adları altında birbirine bağlanmış iki ulusun yaşadığı, imparatorluğun ordularına teslim olan ve Trajan’ın Dacia’sı olarak tanınan vilayeti oluşturan büyük ülke toprakları, Kuzey sınırı Tyras ya da Dinyester nehriyle ayrılır. Jassiorum Municipium, Porata ya da Poretus’un eski isimleri, açıkça Prut’a ve bugünkü Moldova’nın başkentine işaret eder. Trajan’ın fethedilen toprakları 270 yılında imparator Aurelian tarafından Gotlara ve Vandallara verilmiştir. Eski Romalı sömürgecilerin pek çoğu geride kalmış olsa da, ana dillerinin izlerini korur ve hâlâ Roma kökenleriyle övünürler. Modern zamanlarda Dacia’ın bu bölümü Temeswar ve Transylvania adlarıyla algılandı, pek çok devrimden sonra Macaristan hükümdarlığına katıldı. Çok yakın zamanlara kadar da Moldova ve Eflak prenslikleri, Osmanlı İmparatorluğunun üstünlüğünü kabul etti. Slav kökenli olan ve bir milletin önderlerini ifade ettiği söylenen “Walak” kelimesi, bu iki vilayetin yerlileri tarafından konuşulan lehçede de kullanılır; bunların bir yarısı Latince

kökenlidir, diğeri ise Yunanca, Almanca ve Türkçe'nin yozlaşmış bir karışımıdır. Bu ülkenin eski Roma kolonisinin, İskitlerin bir istilasını ile taşındığı ve daha sonra ilkel konutlarını işgal etmek için geri döndükleri Hazar denizinin ötesine zorla nakledildiği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ancak dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Roma İmparatorluğunu alt eden kuzeydeki çeşitli Asyalı orduların ve barbarların bu bölgeyi geçtiği düşünüldüğünde, sakinlerinin konuştuğu dillerin karışıklığını açıklamak için başka bir neden aranmayacaktır.

7 Ocak. Meşe ağaçları, karaağaçlar ve çınar ağaçlarıyla kaplı yüksek dik kıyılar postaneden ayrıldıktan sonra bir süre yolumuzun kenarlarını oluşturdu. Tepe ve vadilerle bölünen ülke iyi işlenmişti ve buğday anızlarıyla doluydu, etrafta gri kül rengi öküzler otliyordu ve önümüzdeki yolun cephesi sayısız saman yığınıyla kaplıydı. Bu ve komşu Besarabya vilayeti, zengin otlaklarıyla ünlüdür. Avusturya vilayetlerine, Mohilef ve Kamenetz tarafından her yıl büyük sığır sürüleri gönderilir, sınırı geçmeleri esnasında imparatora sığır başına yedi ruble otuz kopek vergi öderler.

3.2. II. BÖLÜM

İÇİNDEKİLER

RUSYA SINIRI - MOLDOVA'NIN BAŞKENTİ ROMANYA - BOYARLAR -
ORTODOKS CENAZESİ - VOYVODA - OXFORD ÜNİVERSİTESİ'NE EDEBİ
TAKDİM- ROMANYA MAHKEMESİ - MOLDOVA POSTASI - ROMANYA'DAN
ÇIKIŞ - EFLAK SINIRINDAKİ FOKSCHANI KASABASI - BÜKREŞ - EFLAK
VOYVODASI- KÖYLÜNÜN EZİLEN DURUMU - BÜKREŞ KULÜBÜ - EFLAK'IN
YAŞAM ALANLARI- TUNA NEHRİ- TÜRKİYE'NİN SINIRLARI

BÖLÜM II

Son kartal, Prut'un sol kıyısında Büyük Petro'nun Livonyalı bir köylü olan Katerina'nın cesur ve kararlı karakteri sayesinde yakın tehlikeden kurtarıldığı unutulmaz yere Rusya İmparatoriçesinin onuruna dikilir. Ünlü Pultawa savaşının başarısına sevinen Çar, ordusu kıtlık ve hastalıkla zayıflatıldığında aniden Sadrazam'ın birlikleri tarafından kuşatılarak tamamen imha edilme tehdidiyle karşı karşıya kaldığında Moldova'nın içlerine girmişti. Bu kritik anda İmparatoriçenin cesareti ve soğukkanlılığı Çar'ın kişisel güvenliğini ve ordusunun taciz edilmeden geri çekilmesini sağlayan bir müzakereyi beraberinde getirdi. Ancak barış şartları son derece sert ve aşağılayıcıydı. Palus Mæotis'te yakın zamanda inşa edilen kaleleri yıkmak ve Petro'nun tebaasını akladığı Tatarlara yıllık 40.000 sikkelik utanç verici haracı yenilemek için verilen bir taahhütten daha azı değildi. Bu küçük düşürücü anlaşmanın mizansenini artık devasa Rusya İmparatorluğunun kazanımlarının geçici sınırıydı ve burada pasaportlarımızı çıkaracak ve Alexander'in topraklarını terk edecektik. Bu mevkiinin komutasına sahip olan Rus albayı, Noel şenliklerinde subaylarıyla ve bir grup hanımefendiyle sohbete dalmış olarak bulduk. Tanıtım formalitelerinden ve pasaportlarımızın incelenmesinden sonra kibarca onlara katılmaya davet edildik. Akşam yemeği bitti, kahve ve içki servis edildi ve ısrarla dansa eşlik etmeye zorlandık ancak önemli işlerimiz olduğu bahanesiyle nehri geçip hava kararmadan Romanya'ya ulaşma mazeretine sığındığımızda ayrılmamıza izin verildi. Bununla birlikte bu izin daha öncesinde ev sahibimizin ruh halini uzlaşmacıdan çok daha samimi kılan bir Rus kucaklaşmasının şerefine nail olmak zorunda kalmadan elde edilemezdi. Burada yaklaşık otuz yarda genişliğinde olan Prut donmuştu. Postilyonlarımızın talepleri yola çıkmadan önce yerine getirilmeliydi. Arabalarımız daha sonra karşıya geçti, atlar bir anda arabalardan alındı ve veba bulaşmasından korunmak isteyen rehberlerimiz tarafından aceleyle geri götürüldü. Moldova Prensinin subayları tarafından bir köyün yakınındaki küçük bir kumlu ovada karşılandık, nehirden geçmek için bizden altı kuruş istendi. Yaz aylarında kullanılan feribot artık işe yaramıyor olsa da hala ücretliydi ve ayrıca Voyvodanın gümrük memurlarına da üç kuruşluk bir bahşiş bıraktık. Köy kahvehanelerinde oyalanan Ortodokslar ve Yahudilerle ve çoğu yerde oturarak kumar oynayan Moldovalı köylülerle tikiş tikişti. Sokaklar şarap fiçileri, at arabaları, öküzler ve atlarla doluydu.

Prut'un Rus tarafına baktığımızda şimdi on sekiz gün olarak belirlenen karantina amacıyla inşa edilmiş ahşap kulübeleri gördük ve buz yüzeyinde nehrin ortasına yakın yerleştirilmiş çeşitli eşkâllerden gruplar vardı. Bunlar karantinadan gelen kişilerdi. Moldova tarafındaki arkadaşlarıyla sohbet etmelerine izin verilmişti ve Rus nöbetçileri yakın mesafeden onları sıkı bir şekilde gözlemlemek üzere görevlendirilmişti. Türk sınırında herhangi bir askeri otorite görünmüyordu fakat pasaportlar için evine götürüldüğümüz kâtibin kibar ve rahat tavırları sayesinde Konstantinopolis'in güneyli ve ilgi çekici Yunanını tanımak kolay oldu. Bize kahve, pipo ve şarap ikram etti. Karşılığında on dört kuruşluk bir mükâfatı kabul etmeye ikna etmek zor olmadı. Prut kıyılarından Romanya'ya giden yolun üç saat sürdüğü söylenir. Aralarında Moldovalı boyarların kır evlerinin de görülebildiği, ağaçlarla kaplı çok tepelik bir arazinin üzerinde uzanır. Akşam Moskova parlak bir gün batımıyla son derece güzel bir hale geldi ve başkente şehrin kuzey girişinde inşa edilmiş büyük tuğla evlerden oluşan uzun bir caddeden geçerek, hava kararır kararmaz girdik. Romanya'da han bulunmadığı için İngiliz konsolos yardımcısının evine gittik ve kendisi orada olmadığından Korfu adasından genç bir Yunan olan tercümanı tarafından kibarca karşılandık. Akşam yemeği esnasındaki gelişigüzel konuşmamızda girdiğimiz ülkenin devleti ve siyasi durumu hakkında bazı genel bilgiler topladık.

Rusların, Osmanlı İmparatorluğunun bu bölümünü işgal ettiği altı yıllık süre boyunca ordunun karargâhı Bükreş'teydi. Romanya'da bir senatör veya resmi yönetici görevlendirildi. 1812 barışında, nehrin doğusunda uzanan Moldova'nın en verimli yarısının mülkiyetini koruyarak Prut'un ötesine çekildiler. Ancak birlikleri artık bölgeyi işgal etmese de, Rusların kendisine vergi veren Moldova ve Eflak devletlerinin iç politikası üzerinde hâlâ önemli bir etkiye sahip oldukları söylenmektedir. Bâbiâli'nin Hıristiyan uyrukları lehine, barış için eskiden prenslerinin sık sık görevden alınırken, (her yeni atama büyük ve can sıkıcı dayatmalara yol açtı) gelecekte her Voyvodanın yedi yıl boyunca makamında kalmasına devam etmesi gerektiğini şart koştu. Prens halktan topladığı çok ağır vergiler vesilesiyle sakinler tazmin için Rus konsolosuna ve bu ulusun Konstantinopolis'teki büyükelçisi aracılığıyla Osmanlı Padişahının bakanlarına bel bağlamışlardır. Adalet duyguları ve din benzerliğinden kaynaklanan sempati belki de daha az yansız mahiyetteki düşüncelerden daha hazır ve basit bir çözümü kabul eden bir müdahalenin nedenleri olarak savunulabilir.

Moldova'nın boyarları ve soyluları, genelde varlıklı koşullarda yaşarlar. Hatta bazıları yıllık 30.000 duka gelire sahiptir. Zamanlarının çoğunu şehirde geçirirler ve paralarının büyük kısmını kumarda harcarlar. Ülke 1812'de savaşın sona ermesinin hemen ardından, sakinleri arasında korkunç bir tahribat yaratan vebadan kurtuldu. Belki de bu son örnek zihinlerinde o kadar büyük bir etki bırakmıştır ki Moldovalılar diğerlerinden ayrı tuttıkları bir olgudan genel bir sonuca varmışlardır ama hepsi de, Avrupa'daki Türkiye'nin, insanlığın başına gelen en örseleyici iki musibetten, savaştan veya salgın hastalıktan sürekli çekmeye mahkûm olduğunu belirtmekte ısrar ediyorlar. Biri sona erdiğinde diğeri ortaya çıkar ama nadiren, belki de hiç, birlikte ve aynı anda var oldukları bilinir.

Sabahları komşu kilisenin çan kulesinde gevşek bir şekilde asılı duran bir tahtaya iki sopanın hızla çarpmasıyla ortaya çıkan tuhaf ve sağır edici bir çınlamanın eşlik ettiği yüksek sesli ve sürekli çan çalmasıyla uyandık. Ortodoks mezhebinin inananları, Türk İmparatorluğunun bu kısmında hoşgörüden en iyi şekilde yararlanırlar ve dini törenlerini, kendileri için ne kadar heyecan verici olursa olsun daha az şevkli olan bir yabancıyı Türk efendileri* tarafından başka yerlerde dayatılan kısıtlamaların yokluğuna hayıflanmaya sevk eden bir yaygara ile gerçekleştirirler. Rusya'da olduğu gibi Romanya'da da Ortodoks kiliseleri, kulelerinin olağan bitişlerini oluşturan kubbelerin tepesindeki hilal üzerine dikilmiş tekdüze bir haça sahiptir. Bu durum, bu tuhaf süslemenin kökenine dair genellikle aşağıdaki gibi kabul edilen rivayetin doğruluğundan şüphelenmeme yol açtı. Tatarlar Rusya'yı fethettiklerinde Hristiyan tapınaklarının tepelerine hilal sabitleyerek saygısızlık ettiler. Daha sonra işgalcileri yenen ve onları ülkeden süren Büyük Çar Ivan Vasiloviç bu hilallere dokunmadı ancak zafer simgesi olarak haçı Muhammed'in sembolü üzerine çıkarmakla yetindi ama eğer böyle bir rivayet doğru olsaydı Bâbıâli'nin Hıristiyan tebaası bu kadar aşağılayıcı bir zafer sergileyerek Müslüman tiranlarını teşvik etmeye pek cesaret edemezlerdi.

* Konstantinopolis'te Ortodokslara çan ayrıcalığı tanınmaz ki ülkenin yerleşik dini olan Ortodoks inancının tüm törenlerinin büyük bir debdebe ve ihtişamla gerçekleştirildiği Rusya'da bunların uygulanışına ve itibarına verilen önem göz önüne alındığında, hatırı sayılır bir mahrumiyet olduğu düşünülebilir. Öyle görünüyor ki muazzam boyutlardaki çanlara düşkünlük hâlâ hüküm sürüyor. Duyduğuma göre geçen yaz boyunca Moskova'dan ayrıldıktan birkaç ay sonra yaklaşık 66 tona eşit 4.100 pud ağırlığında bir tanesi döküldü. Bu Kremlin'de, Büyük John Kulesinin eteğinde gömülü olanlar hariç dünyadaki diğer tüm çanları geçer.

Romanya'daki sayısız Ortodoks kilisesi arasında üç aziz olan George, Basil ve John'a adanmış çok eski olanlar özellikle dikkatimizi çekti. Dış cephelerinin tamamı sıva ile kaplıdır. Bazen duvar kâğıtlarında veya halılarda görülen düzensiz desenlerden pek farklı olmayan en garip ve karmaşık biçimlerde kalıplanmıştır. Rivayete göre ziyadesiyle süslemeli bu yüzeyin tamamı eskiden altınla kaplıydı ve Tatarların bir girişi sırasında fatihler tarafından kilisenin etrafında ateş yakıldı ve muhteşem yaldızı eritilerek yağmalandı. Moldova'nın başkenti bir tepenin yamacında yer almaktadır. Batıda ve kuzeybatıda içinde küçük bir nehrin aktığı, ilkbaharda taşan ve bütün ovayı sular altında bırakan bataklık bir düzlük vardır. Kasabanın güneyinde dağlar yüksektir. Yukarıda belirtilen ova, batıda yanlarında üzüm bağları bulunan küçük bir tepeyle sınır komşusudur. Zirvede bir manastır* bulunur. Şehrin kendisi tahta kiremitlerle kaplı, içler acısı, kulübelerin ve tuğladan yapılmış sıva ile beyazlatılmış geniş evlerin bir karışımından oluşur. Bunların çoğu, ülkenin Ruslar tarafından işgali sırasında inşa edildi. Sokaklar çürüyen ve nadiren onarılan düz ahşap tahtalarla döşelidir. Dışarı çıkıldığında bir yabancıya gözüne çarpan ilk ve en şaşırtıcı nesne, böylesine ezici bir yük altında hareket etme cesaretine sahip kişiyi yok etmeye hazırmış gibi gözükken balon şeklindeki devasa Moldova şapkası yani kalpaktır. Aslında o kadar da ürkütücü değil, gerçekte çok hafif mukavvadan yapılmıştır ve genellikle Kırım'dan gelen kuzu derisi olduğuna inandığım gri kürkle kaplıdır. Bol ve dökümlü cübbeler giymiş, kimi sakallı kimi sadece bıyıklı boyarlar, sokaklarda yürürken veya Tatar semerleri ve üzengileriyle Türk tarzında ata binerken görülürler veya daha sıklıkla Viyana'da inşa edilmiş perişan faytonlarda tembelce uzanırken terk edilmiş izlenimi sergilerler. Bu araçlar, süvari üniforması giymiş faytoncular tarafından sürülür. Arkalarında doğu tarzına göre giydirilmiş, başlarında sarıklar, bellerinin etrafındaki kuşakta tabancalar ve yatağanlar bulunan ve ellerinde genellikle efendilerinin uzun kehribar ağızlı Türk pipolarını tutan uşaklar vardır. Doğu ve Avrupa örf ve adetlerinin ve kostümlerinin birleşimi karşı konulmaz derecede gülünçtür. Boyar, ağırbaşlı bir Müslümana benzer ama onunla konuştuğunuzda Türk dillinin ağdalı ve etkileyici sesleri yerine size orta seviye Fransızcası ile romanlardan ve iskambil oyunlarından bahsedecektir. Öğleden sonra saat dört ve beş arasında Romanya'nın sarsıntılı sokakları boyunca resmi alayda ilerleyen uzun fayton dizisinin görüleceği büyük bir gezi düzenlenir. Faytonlar, genellikle büyük

* Civarda sarı kumtaşı ve beyaz kabuklu kireç taşı çıkarılan taş ocakları vardır.

tüylü mavi örtülerle kaplı ve neredeyse caddeyi tamamıyla işgal edecek kadar geniş koşumlar takılmış iki at tarafından çekilir. Boyarların eşleri ve kızları zaman zaman yukarıda tarif edilen ciddi figürlerle karışıp, halka açık olan tek eğlencelerinin tadını çıkararak iki tekerlekli arabaları yakından görürler. Gezinti bittiğinde Moldovalı soylu oturduğu yerden 500 duka kaybedeceği vist veya faro oynamak için bir köşeye çekilir. Kumar oynamaya bağımlıdırlar ve kamu ahlâkı kavramlarında o kadar gevşektir ki Romanya şehrinde Ağa unvanına ve polis vekili görevlerini haiz olan memur sık sık Faro kasasını elinde tutarken görülür. Sonuç olarak bu yer bize gösterilen en ünlülerinden biri buraya geldiğinde tüm serveti pek de kıymetli olmayan bir yüzükten ibaret olan Polonyalı bir Sanayi Şövalyesinin şahsında maceracılarla dolup taşıyor. Bunun üzerine önemsiz bir miktar biriktirmiş, yaver giden şanssı sayesinde büyük bir mülk edinmişti ve şimdi her gün en görkemli at arabalarının birinde görülüyordu ama eğer boyarlar uygar Avrupa'nın ahlâksızlıklarını benimsemişlerse gösterişli toplumun ıslahatlarında çok az ilerleme kaydetmiş ya da hiç kaydedememişlerdir. Son derece cahillerdir. Tek kazanımları Fransızca konuşma becerileri gibi görünüyor. Bu da buraya yerleşen ve bu dilde ders vererek geçinen bu ulusun birkaç mültecisine istihdam sağlıyor. Aralarında iki Hannoverli doktorun olduğu bazı Almanlarla ve Girit adasından iki ya da üç Yunanlıyla da karşılaştık. Bunların mesleği, Eflak sarayında konuşulan dil olan modern Yunancayı öğretmektir. Giritlilerden birinin Romanya'da bir matbaası vardı ve sadece Yunanca dua kitapları basıyordu fakat ticaretinin pek başarılı olmadığı anlaşıldı çünkü bize doğduğu adayı yeniden ziyaret etmek zorunda bırakan güçlü arzusundan bahsetti. Dediğine göre eğer Girit'e geri dönecek kadar şanslı olursa oradaki zengin bir İngiliz gezginin maiyetinde antik çağlara ait bazı ilginç kalıntıların yerini gösterebileceğinden ve birçok değerli el yazmasını uygun fiyata satın alabileceğinden emin olduğunu söyledi. Bu küçük şehirde dünyanın bu kadar çeşitli yerinden insanların bir araya gelmesi merak uyandırıcıydı ancak en ilginç olanı hâlâ Moldova Voyvodasının şahsında ve sarayında tanımlanmaya devam ediyor. Yunanistan'daki seyyahlar olarak antik çağın ünlü kahramanlarının soyundan gelenlerinin, en kaba Türklerin en ağır hakaretlerine korkakça boyun eğerek Müslüman despotuna karşı bir *raca'nın* indirilmiş elini kaldırmaya cesaret edememesini görmeye alışmıştık. Bu nedenle egemenlik haklarını kullanan bir Yunanın gösterisi, merakımızı büyük ölçüde cezbetmekten başka bir şey yapamazdı. Voyvodanın sarayındaki görüşmemiz, varışımızdan bir gün sonra

torununun ölümüyle kısa bir süre için ertelendi. En sevdiği kızının çocuğuydu ve Majestelerinin kaybı ile büyük ölçüde sarsıldığı bildirildi. Hır ne kadar melankolik olay sarayı kedere boğmamasına veya uzun bir yasa sürüklememesine rağmen bize resmi görüşmeye iki gün içinde alınacağımız belirtildi. Bu ülkede ölümü hemen arkasından defin törenleri izler. Ertesi sabah Romanya sokakları, cenaze töreninin ihtişamına tanık olmak isteyenlerle dolup taşıyordu. Ellerinde ince mumlar tutan çok sayıda Ortodoks rahip, yeşil ipekle kaplı açık bir tabutta yüzü açık olarak yatan cenazeyi takip ediyordu. Onları en şatafatlı kıyafetleriyle prensin Arnavut muhafızları izliyordu. En arkada ise bazıları boş, bazıları da prensesin baş nedimleri olduğunu tahmin ettiğim kişileri taşıyan birkaç miskin fayton vardı. Kalabalık muazzamdı ve geçit töreniyle* birlikte kiliseye girmek için faydasız bir çaba gösterdik. Aynı günün akşamı Hetman'ın, bir başka ifadeyle, başkomutanın – çünkü onun şatafatlı unvanı böyleydi- evinin avlusunda muhafızların toplanışını görmeye gittik. Düşünün ki yerde yanan bir ateşin parıltısıyla görülebilecek olan ikinci sınıf bir hanın sıradan avlusunun ortasında, birinde yatağan, diğerinde tabanca ve aralarında üç tüfek bulunan yarım düzine sarıklı figür var. Kollarını kavuşturmuş ve suikastçıya yakışır edalarıyla ayakta duruyorlardı. Kapının yakınında çeşitli aralıklarla iki sıra halinde dizilmiş sandaletsiz, çorapsız yirmi kadar yarı giyinik sefil görülüyordu. Hatta bazıları, giysilerinin daha önemli parçaları olmadığı bir halde. Bu hat boyunca bir davul ve yan flütten oluşan Ekselansları Hetman'ın grubu yavaşça ilerledi, en uç noktaya ulaşp ateşin başına geri döndüğünde tören sona erdi ve muhafızlar kendi görevlerine gittiler. Bütün gece, geçitlerin yakını ve şehrin eteklerini korumak ya da çok daha uygun göründükleri cinayetleri ve soygunları önlemek için gözlemek zorundaydılar.

12 Ocak Pazartesi günü, Voyvodaya ziyaretimiz için belirlenen gündü. Aynı zamanda, Romanya sarayının tüm törenleri arasında en görkemli olanını görme şerefine

* İlk kez, 1812 yılının baharında Livadia'da (eski adıyla Lebadea, Boeotia'da) bir Yunan cenazesinde bulundum ve Konstantinapol'den Egrido adasındaki yönetimine giden bir Paşa'nın gelişiyle birkaç gün boyunca gözaltında tutulduk. Bu vesileyle yapılan aşağıdaki gözlemleri günlüğümden aktarıyorum.

“2 Nisan. Bulduğumuz evin bitişiğindeki bir evde beş dakika devam eden yüksek sesle çığlıklar ve ağıtlar duyuldu ve sormam üzerine birisinin öldüğünü öğrendim, üç saat sonra cenazeye katıldım. Cenaze, kilisenin ortasındaki bir tabut sehpasının üzerine yerleştirilmişti. Etrafında yakılmış mumlar vardı, katılan herkes de elinde bir mum tutuyordu ve kalabalık dağıldığında, kilisedekilerin çoğu ilerleyerek cenazenin yüzünü öptü. Cenazenin gömüldüğü mezar yalnızca 60 santim derinliğindeydi, cenaze yerleştirildi. Yardımcı rahiplerden biri biraz toprak ve daha sonra buhurdanlığın küllerini attı. Cenaze keten bezle sarıldı ve başı toprakla dolu bir yastıkla desteklendi. Törenden sonra ekmek ve zeytin orada bulunanlar arasında dağıtıldı.”

nail olacaktık. Hükümetin yüksek memurlarının aday gösterilmeleri, sarayın seyirci odasında gerçekleşecekti. Burada bir İngiliz temsilci niteliğindeki tek kişi olan konsolos yardımcısının tercümanı eşliğinde, sabah saat dokuz civarında açık bir faytonla saraya vardık. Saray, hatırı sayılır bir tuğla yapıdır ve çeşitli yerlerde dökülen sıvaların neden olduğu bakımsız havasına rağmen bütün olarak heybetli bir görünüme sahiptir. Kısacası, umumi bir konut gibi görünür ve vilayetin hanedan armaları,* ana girişin üzerine sabitlenmiştir. Bizden önce gelenlerin arabaları, atanmak üzere olan resmi isimleri taşımaya mahkûm olan, şatafatlı bir şekilde süslenmiş birkaç atla birlikte sarayda bekliyordu. İndiğimizde elinde bir asa taşıyan, tuhafıkları ve yüz ifadeleriyle saray soytarısı veya şaklaban olduğunu kanıtlayan tuhaf giyimli bir kişi tarafından karşılandık. Kürklerimizi aldı ve büyük seyirci odasında önümüzde dans etti. Büyük kalpaklı Moldovalı boyarlar, üniformalı Rus ve Avusturya konsülleri, Arnavut ve Sırp askerleri, pipolu herifler, kahve içen adamlar ve Voyvodanın diğer yerli memurları, prensin gelişinin gecikmesiyle incelemeye vakit bulduğumuz geniş bir salonda aylakça vakit geçiriyorlardı. Duvarlardan birine yaslanmış yüksek bir sandalye olan tahtın yanında bir yay ve sadak asılıydı. Salonun kenarları boyunca, Moldova'nın bölündüğü yirmi iki farklı vilayetin armaları resmedilmişti; çok sayıdaki dairesel bölmeler içine boyanan bu freskler, farklı vilayetlerin karakteristik özelliklerini sergiliyordu. Örneğin, birinde asmanın, diğerinde farklı balık türlerinin, üçüncüsünde ise çeşitli oyun türlerinin temsili vardı. Sayı tastamamdı. Ruslar, ülkenin en verimli yarısına sahip olsa da, Moldova'nın tamamı bu armalar ile duvarda tasvir edilmiştir. En nihayetinde kabul salonuna giden koridorda bir uğultu, Prens yaklaşmışını duyurdu. Büyük Postelnik ve başkomutanlarından biri tarafından desteklenerek geldi. Yaklaşık kırk yaşındaydı, sakallıydı ve son zamanlardaki kaybının etkilerini hâlâ taşıyor gibiydi; aksi takdirde sağlığı kötü görünüyordu ve yüzünde büyük bir endişe ifadesi vardı. Tahtına oturduğunda Yunanca bir konuşma yaptı ve başlamak üzere olduğu, kendisini çevreleyen Moldovalı boyarlara en layık olanı (elbette) seçeceği yüksek resmi mevkilerin sorumluluğu üzerinde durarak görevi duyurdu. Konstantinopolisli bir Yunan, başbakanı olan Grand Postelnik unvanıyla tahtın solunda duruyordu. Birdenbire

* Üzerinde bir yıldız ve taç olan bir öküz başından ve her iki tarafta güneş ve ayın temsillerinden oluşurlar. En belirgin olanı boğa başıydı. Moldovalılar deyişler bakımından kalın kafalı olduklarından, komşuları onlar için boğa kelimesinden türetilen ve vilayetin yerlisi anlamına gelen "Cap di bov" yakıştırmasını kullanırlar.

bir boyar kalabalığın arasından ilerledi ve bir kaftan (sarımsı-kahverengi bir cübbe) giydirilerek tahtın basamaklarını tırmandı ve Voyvodadan gelen vazifeyle aday gösterildiği mevkie tayin edildi. Prens'in elini, eteğini öptü, birkaç adım geri çekildikten sonra eğildi ve modern Yunanca olarak uzun bir konuşma yaptı. Majestelerinin bilge yönetimini övüyor ve şimdi kendisine devredilen yetkinin adil bir şekilde kullanılacağını vaat ediyordu. Bitirdiğinde Büyük Postelnik kalabalığın arasından geçerek sarayın dış kapısına doğru yol aldı ve burada bir tellal sarayda toplanan halka, aşağıdaki makamlara yeni gelenlerin üslubunu ve unvanını ilan etti. "Hepsi Moldova soylularınca imrenilen, Prens'in altındaki baş atamalardır. Hepsi çaba karşılığında bu makamları edindiler ve söylemeye cüret ediyorum ki, aynı genel tarafsız ve verimli yönetim* karakterine sahipler."

Sakal bırakma ayrıcalığına sahip olan Moldova'nın mahkeme başkanları.**

Moldova'nın alt veya güney kesiminin.

Üst veya kuzey kesimin.

Vornik d'Opstia veya Sivil işler Hâkimi ve Büyük Hasenat Emini.

Büyük Postelnik ile birlikte yukarıda sayılanlar haraç almaksızın seksen köylüye veya İskoç'a sahip olma ayrıcalığı sahiptir.

Hükümetin düşük rütbeli memurları aşağıdaki tuhaf unvanlara, kırk İskoçyalıya sahip olma ayrıcalığına ve sakal hakkına sahiptir.

Vornik des Approds - Bir tür şerif.

Ağa - Romanya şehrinin polis amiri.

Spathar - Prens'in ordusunun hamili ve polis genel başkanı.

Hetman – Başkomutan.

Bano - Divan üyesi.

* Bize, Büyük Postelnik'in muhtemelen o sabah, görünüşte farklı yerlerde verilen toplam 100.000 kuruş aldığı söylendi.

**Prut'un diğer tarafında sadece birkaç saat uzakta, sakal serflerin ve aşağı tabakadan Rusların karakteristik uzantısıdır fakat burada işler değişir ve hiç kimsenin sakal bırakma hakkı yoktur, soyluluk iddialarına ek olarak devletin büyük onurunu fiilen kullananlar ya da uygulayanlar hariç.

Voyvodanın kendisi üç kuyruklu bir Paşa rütbesine sahiptir. Konstantinopolis'teki önemli Bâbiâli Tercümanlığı makamını doldurmuş olmalı ve ana diline ek olarak Türkçe, Fransızca ve İtalyanca konuşabilmelidir. Şu an hüküm süren Prens'in, adı Σκαρλατος Ακεξανδρ Καλλιμης olan büyükbabası, dil edinme yeteneğiyle Bâbiâl Tercümanı vazifesine ve ardından kısıkanılacak Voyvoda rütbesine terfi eden Moldovalı bir köylüydü. Bu atamalarda, aynı entrika ve akıcı konuşma yeteneklerine sahip olan oğlu ve torunu da onun ardından geldi. Voyvodaya genellikle yabancılar tarafından Majesteleri unvanı ile hitap edilir ancak doğru hitap tarzı, aşağıdaki yetkiliden öğrendiğimiz gibi, "Voyvoda Efendisi" ve "Tüm Moldova'nın Düküdür".

Bükreş'e vardığımızda, eski İngiliz Başkonsolosu Bay Wilkinson'ın elinde Moldova Voyvodasından Oxford Üniversitesi'ne edebi bir hediye olarak sunulan zarif şekilde ciltlenmiş bir kitap gördük. Bu, Prens tarafından derlenmiş ve Romanya'da basılmış olan eyaletin devlet tüzüğüydü. Dili modern Yunancaydı ve bana söylendiği kadarıyla ktitaba, Voyvodanın kendi eliyle, bu ünlü Üniversiteye hitaben Fanal'ın* en saf Helencesinde yazılmış bir mektup eşlik ediyordu.

Halka açık tören sona erdiğinde, Voyvoda, ilk girişinde olduğu gibi omuzları altında desteklenerek çekildi, biz de kısa bir süre içinde bir dinleyiciye resmen takdim edildik. Görüşme tamamen Türkçeydi, sedirlere oturduk ve bize kahve, şekerlemeler ve pipolar ikram edildi. Bu ve sıradan bir Türk ziyareti arasındaki tek fark, konuşmamızı sürdürmek için bir tercümandan yararlanmak zorunda kalmak yerine konuşmamızı paşa ile Fransızca olarak hemencecik devam ettirebilmektir. Diyalog biraz da ilginçti çünkü bir Türkün soruları genellikle o kadar boş ve anlamsızdır ki, görüşme sonunda konuşulan konuları hatırlamak zordur. Ama Voyvoda, İngiltere Prenslerinin ölümünü duymuş ve yasını tutmuştu. Rusya'dan geldiğimiz için İmparatorluk Sarayının Moskova'daki ikametgâhı, ordunun durumu ve imparatorun bu kadar çok sayıda askeri muhafaza etme konusundaki muhtemel hedefi hakkında birçok soru sordu. Soruların bazıları oldukça inceydi ve çok kolay bir cevap kabul etmezdi. Görüşmemizin sonunda rotamız hakkında bilgilendirilmiş olan Majesteleri sekreterinden, Romanya'dan Moldova sınırlarına kadar bize karşılıksız olarak at emrinde bulunmasını istedi. Kendisine teşekkür ettik, önünde eğildik ve köşemize çekildik. Romanya'da sürgündeki Polonya Kralı ile Moldova Voyvodası arasında Voltaire'in anlattığı ilginç diyalog

* Konstantinopolis'teki Yunan Mahallesi.

gerçekleşti. İyi bilinen bir hikâye olsa da, belki de hazırcevaplığın zarifliğinden okuyucunun hafızasına geri çağrılmayı hak ediyor.

Cömert fakat talihsiz Stanislaus, Polonya (o zamanlar Avrupa'nın genel asayişinin önündeki en büyük engel) tahtından kendi rızasıyla çekilmeye ikna etmek amacıyla XII. Charles'ı aramak için Bender'e doğru yola çıktığında kılık değiştirerek seyahat etti. Çeşitli tehlikelerle karşılaştıktan sonra sonunda Büyük Derebeyine haraç vererek uzun zamandır korunan ve böylesine asil bir misafirperverlikle muamele gören ülke yoluyla Moldova sınırlarına ulaştı. Cesur ama hevesli müttefiki İsveç Kralı, Stanislaus'un durdurulmaksızın ilerlemesine izin verilmesini bekliyordu. Ama Charles'ın kaprisleri Türklerin sabrını tüketmişti. Ona karşı daha az dostane bir tutum takınmışlar, her halükârda böyle sıkıntılı bir dosttan kurtulmaya karar vermişlerdi. Bu kararlılığın sonucunda Voyvoda, Polonya Kralı'nın şahsı ve gizli yolculuğu hakkında talimatlar almıştı. Böylece Stanislaus, Romanya'ya girdiğinde İsveç hizmetinde uzun süredir görev yapan bir Fransız Binbaşı, Haran adı altında tutuklanarak Prensin huzuruna getirildi. Bu şahsiyetlerin aralarındaki konuşma Latince olarak devam etti ve yabancı (İsveç ordusunda bulunduğu rütbe hakkında) sorgulandığında, "Büyük Binbaşı" diye cevap verdi. Voyvoda ayağa kalktı ve Kralı saygılı bir biçimde selamlayarak şöyle söyledi, "Imo maximus es." Akabinde Romanya'daki bir manastırda esir olarak tutuldu. Ta ki daha sonraki davranışlarına göre Bender Paşasından emir alınana kadar.

Mevcut Voyvodanın kamu görevlerini yerine getirmenin son derece zahmetli olduğunu kendi eliyle Konstantinopolis'teki Sadrazam'a gönderdiği mektupta yazdığı söylenir. Özel hayatında Doğu adabını benimsemiştir ve hükümdar eşlerinin oturduğu, Türklerin harem ismini verdiği ek binada yaşayanlardan ayrılır. Ancak Voyvodalığın saygınlığının hırslı Yunanları büyüleyecek birçok cazibesi bulunuyorsa da görev süresi çok belirsizdir ve sıradan bir büyüklükte olmayan tehlikelerle çevrili bir makamdır. Muhtemelen Ruslarla yapılan son barış antlaşmasının şartlarının sonucu olarak şimdilerde çok daha az tehlikeli olduğu söylenebilir fakat Türkler arasındaki* vaatler ve yeminler aşağıdaki önerilere karşı işe yaramaz teminatlardan başka bir şey değildir.

* Bu öngörü, Avusturya egemenliğine ani kaçıışı aşağıdaki şekilde açıkça ilan edilen Eflak Voyvodasının son fiiliyle tamamen haklı çıkmıştır.

Konstantinopolis, 26 Ekim 1818.

Bâbiâli, Eflak Voyvodasının kaçıışı hakkında aşağıdaki bilgiyi edindi. Ona eşleri, oğlu, iki damadı Argizopulo ve Blakuzky ve bir Boyar olan Manto Cordata eşlik etmişti. Birkaç ay içinde kambiyo

Bir Voyvodanın kısa ömürlü haysiyetinin olağan sonu aldatici olduğu kadar anide olur. Eğer baskıyla boyun eğdirerek tebaasından zorla aldığı meblağları Büyük Derebeyinin hazinesine aktarmada başarısız olursa komşu bir ulusla entrika çevirdiğinden ya da tahttan indiğinde selefi olma hırsındaki daha zengin bir Yunanın, Konstantinopol'de daha fazla fiyat teklif etmiş olduğundan şüphelenilir. Bâbîâli'nin gizli görevleri Kapıcı Başî veya Mabeyinci olarak adlandırılan memurlara tevdi edilir. Bu elçilerden birinin uzaktaki bir paşanın sarayına varmasında nadir görülen bir şey yoktur. Sonuçta bir Türk ve hükümet tarafından resmi bir iletişimin taşıyıcısı olarak büyük bir saygı ile muamele görür ve Voyvodanın ilk dinleyicilerine takdim edilir. Ancak mesele son derece hassastır. Bir Paşa'nın etrafını çevreleyen çok sayıdaki görevli azledilmelidir. Kapıcı Başî'nin en önemli kapsamı iletişim kurmak olan bir görevi vardır. Kısacası konuşmalarını gizli tutmak zorundadır. Eğer Voyvoda Konstantinopolis'teki dostlarından planlanan komploya dair herhangi bir bilgi almışsa muhafızını görevden almayı kararlılıkla reddeder ve boş ofisi yeniden doldurma gereğini belirterek Türk'ün görevini ilan etmeye davet eder. Ne yazık ki tuzaktan habersiz görevlilerinin geri çekilmesini isterse Kapıcı Başî fırsatı değerlendirir, darbe vuruluyor ve gafil prensin başî celladın ayaklarına yuvarlanır. Bâbîâli'nin fermanı Kapıcı Başî'ni, Muhammed'in halifesinin kutsal otoritesine boyun eğen muhafızların ani öfkesinden korumak üzere anında sergilenir. Bununla birlikte, Türkler arasında doğuştan gelen ikiyüzlülük ve ihanet sevgisi öyle görünüyor ki eylem yapıncaya kadar ödeme emiri verilmemesini gerektiriyor. Bu konuda başarısız olan bir elçi ihtiyatsızlığının kurbanı olur ve kendi başî, beceri arzusunun bir kanıtı ve bilgisizliğinin bir cezası olarak Konstantinopolis'e gönderilir. Romanya'dan dinleyicilerimizle bulduğumuz gün, öğleden sonrasında ayrıldık ve şimdi dördüncü kez seyahat ekipmanımızı değiştirecektik. Petersburg'a vardığımız gün o kadar çok kar yağdı ki, birkaç saat sonra yola çıksaydık tekerlekli bir araba ile ilerlemek imkânsız olurdu. Rusya'nın başkentinden Dinyeper'in kıyılarına kadar kızaklara yerleştirilmiş kibitkalarda yolculuk etmiştik ama Kiev'de kar bizi sekteye uğrattı. Bu seyahat tarzından vazgeçmek ve sayısız kazaya neden olan talihsiz bridgkaları satın almak zorunda kaldık. Moldovalı bir postilyonun tehlikeli hızıyla ilgili

senetleriyle İsviçre, İngiltere ve Rusya'ya büyük meblağlar havale etmesine bakılırsa uzun süredir bu firara hazırlanmış gibi görünüyor. Bâbîâli, Rus büyükelçisine Voyvoda'nın uçuşunu dostane bir şekilde bildirdi. Baron Strogonoff, Bâbîâli ile aynı fikirdedir ancak antlaşmanın öngördüğü yedi yılın sonuna kadar Voyvodanın yerinin ancak bir "Kaymakam" tarafından geçici olarak doldurulabileceğini gözlemlemiştir.

yaptığımız kısa deney bizi bir fındık faresi gibi uzanarak yatmanın rahatlığına dair tüm fikirleri bir kenara bırakmamız ve nihayetinde kendimizi ülkenin sıradan arabalarının sarsılmasına alıştırmamız gerektiğine ikna etti. Bu araçlar tek bir demir parçası olmaksızın tamamen ahşaptan yapılmıştır. Sonuç olarak çok hafiflerdir, kolayca bozulabilir ve kolayca düzeltilebilirler. Yaklaşık doksan santim yüksekliğinde ve yüz yirmi santim uzunluğundadırlar ve sadece az miktarda samanın yerleştirilerek yolcunun üzerine oturabildiği bir bavulu sığdırabilirler. Yapılarının kabalığı tamir edilmelerini kolaylaştırır. Her postanede değiştirilebilirler ve her birine daima dörtnala koşturan dört at koşumlanır. Eğer araçlarımız olağandışı bir yapıdaysa, postilyonlarımızın görünimleri de daha az dikkat çekici değildi. Ya en iğrenç görünüme sahip keçi derisinden kaba bir başlık takıyorlardı ya da saçları kafataslarına yakın bir şekilde tıraş edilmişti. Öyle ki sadece başlarının tepesinde köklerine bağlı olan geniş bir tutam bırakılıyor fakat kabarık bukleleri kulaklarına, gözlerine ve boyunlarına doğru iniyordu. Romanya'dan kısa bir mesafede, güneye gidildikçe yol büyük bir tepeye çıkar. Geriye dönüp bakıldığında Voyvodanın sarayı ile kentin çok sayıda kilisesi ve beyaz evleri son derece resmedilmeye değer ve dikkat çekici bir manzara oluşturur. Akşam için durduğumuzda, tepelik ve ormanlık bir ülkede üç aşama boyunca seyahat etmeye devam ettik. Sabah erkenden kalktık ve postaneden ayrıldıktan kısa bir süre sonra öküzlerini saman ve şarap fıçısı yüklü arabalara bağlamakla meşgul olan ve gece için kamp kurdukları yeri terk etmeye hazırlanan küçük bir köylü kampının sönen ateşlerinin yanından geçtik. Hava aydınlanır aydınlanmaz kendimizi orta yükseklikte tepelerle çevrili, sol tarafı ağaçlarla kaplı, sağ tarafı kapatılmış, saman tınazları ile kaplı bir arazi olan yüksek bir vadinin (Romanya'nın güneyindeki dağların zirvesine ulaştıktan sonra buna benzer bir iniş görmemiştik) içerisinden geçerken bulduk. Vadi kısa süre sonra toprağı kum ve kilden oluşan ve ne büyüklükte olursa olsun herhangi bir taşın gözlemlenmediği mükemmel alüvyonlu küçük ovalar silsilesine açıldı. Otlaklarla dolu ülkenin yüzeyinde büyük sığır sürüleri ve sayısız at sürüsü her tarafta otluyordu. Küçük ovalara eğimli olan tepelerin yamacı son derece iyi işlenmiş ve zengin siyah gübre gibi gözükken toprakla çevrelenmişti. Dörtnala devam ettik. Tekerleğin dingil çivisinin çıkmasından kaynaklanan bir aksilikte postilyon indi ve yandaki ağaçtan bir mih keserek tekerleği değiştirdi. Hızımız yangın tehlikesine işaret ettiğinde yağ kullanımına başvurulmadı, sürtünmenin etkilerini ortadan kaldırmak için daha doğal araçlar

kullanıldı. Vücudumuzu bavullarımızın üzerine yerleştirilen saman demetinin üstünde dik tutmak için gereken daimi çaba bu seyahat tarzına kabul edilebilir denmesine müsaade etmeyecektir ama yine de akşamın sonunda güzel bir gün batımıyla yolun bir kıvrımının vadinin virajlarından dönerken çevremize etraflıca bakış atma fırsatı vermesiyle, iki Tatar kuryenin sürdüğü minibüsün yanımızdan geçmesiyle, Moldovalı *surugeeler*in uzaktan duyulan yüksek bir bağırsa benzer çığlıklarıyla atların en yüksek hızlarında koşmalarıyla birlikte Postilyonların kaba havasında ve ülkeyi geçişimizde o kadar güzel bir şey vardı ki bir an için sefil aracın kaba sarsıntısını unuttum.

Ülke kısmen karla kaplı, ince bir yerleşim alanı gibi görünüyordu ama Birlat kasabasından kısa bir mesafede, mezranın içinde bulunduğu Boyar şatosu olan düz, büyük, beyaz bir binanın etrafına serpiştirilmiş yaklaşık elli adet alçak sazdan çamur kulübesinden müteşekkil bir köy gördük. Niyetimiz geceleyin vardığımız Pereskiff'te yatmaktı. Ancak burada bulunan postanenin tek odası yanımızdan geçen iki kurye tarafından kapılmıştı ve odalarını bırakmaya ya da bölmeye istekli görünmüyorlardı biz de Tekuten'e gitmek zorunda kaldık. İstirahatimiz bir kurdun sebebiyet verdiği bir alarm ile gece yarısında bozuldu. Aç hayvan yakalanana kadar ordan oraya koşturan ailenin çığlıklarında Lupa (kurt) ve porca (domuz) kelimelerini kolaylıkla seçebiliyorduk. Sabahleyin boşa arayışlarından ve domuzlarından birinin kaybından yakındılar, komşu ormanlarda çok sayıda bulunan bu hayvanların saldırılarının sık sık verdiği zarara hayıflandılar. Bir gün önce hızlı bir şekilde ilerlerken, arabamıza kısa mesafede yaklaşan birine ateş ettiğimiz için bu tür gözü pek çapulcu hikâyelerine kolayca inanırdık.

14 Ocak. Sabahın erken saatlerinde postaneden ayrıldık ve bir mil uzaktaki Seret nehrinin kıyılarına ulaştık. Nehir yatağının görünüşüne göre (en az çeyrek mil genişliğinde) ilkbaharda karın erimesiyle dolduğunda zorlu bir sel olmalı. Şu an nispeten küçük bir akarsuya dönmüştü ve bize batı ve güneybatıdaki dağlardan taşıdığı çeşitli çakıl taşlarını inceleme fırsatı verdi. Romanya'dan o kadar alüvyonlu bir ülkeye seyahat ediyorduk ki bir taş oldukça ender görünüyordu ama bunların hepsi ikincil kayalardı ve esas olarak kalkerliydi. Seret geçitti tehlikeye davetiye çıkarıyordu. Sadece kısmen donmuştu ve postilyonlarımız izlemeleri gereken virajlı rotadan bihaberdi. Karşı taraftaki köylülerden bazıları, içinde bulunduğumuz çıkmazı görerek yardımımıza geldiler. Uzun direklerle bize kaçınılması gereken deliklerin durumunu işaret ederek

atları teker teker yönlendirdiler ve daha sonra arabaları ayrı ayrı çektiler. Saat on ikide Moldova Voyvodalığı bölgesinin sınırı olan tablomsu Fokschani kasabasına ulaştığ. Fokschani kasabası ve mahallesindeki İngiliz tebaasının koruyucusu ve bir bakıma İngiltere Majestelerinin temsilcisi olan Zante adasının yerlisi unvanına sahip Starosta için Romanya'dan bir mektubumuz vardı. Kralın armaları evinin kapısına asılmıştı, son derece temiz ve rahat bir sedir bulunan küçük bir odaya girdik ki bu postanelerin olağan konaklamalarıyla karşılaştırıldığında bize iki kat lüks hissettirdi. Starosta'nın (bu göreve yaklaşık iki yıl önce Bükreş'teki İngiliz Başkonsolosu * tarafından atanmıştı) koruması altındakilerin hepsi eski Septinsular Cumhuriyeti'nin yerlileriydi ve makamının kazancı her birey için yılda on kuruş olmak üzere bir tür baş vergisinden geliyordu.

Bu yardıma karşılık olarak elde ettikleri karşılıklı menfaat, yerli sulh hakemi veya İspravnik tarafından tanınan ve baskı durumunda başvurabilecekleri bir temsilcinin iyi niyetidir. Starosta'nın atanması az sayıdaki tebaasından da anlaşılacağı gibi çok kazançlı bir atanma değildir ama onu çok rahat koşullarda yaşarken bulduk. Bize şehrin batısındaki dağların yamaçlarındaki bazı arazilerini kiraladığını söyleyerek durumu açıkladı. Bu çiftlik ülkenin aşırı tembel olan tüm yerlileri gibi temsil ettiği 400 köylüyü çalıştırmaya yeterliydi. Burada çok sayıda kümes hayvanı yetiştirilir ama bu mahallenin başlıca ticaret ürünü olan şarap, toprağının başlıca ürünü oluşturur. En iyi şarap üç saat uzaklıktaki Odobezd köyünde üretilir. Okkası on paraya satılır ve büyük kısmı Rusya'ya ihraç edilir. Hoşça tatlandırılmış beyaz bir şaraptır ancak seyrek ve düşük kalitededir. Fokschani, küçük olmasına rağmen kırk Ortodoks kilisesi içerir. Küçük bir akarsu tarafından biri Moldova diğer Eflak olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

Starosta, son zamanlarda gereksiz olduğu için ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki, artık Majesteleri Moldova ve Eflak Voyvodalarının saraylarında hiçbir temsilcimiz kalmadı. Starosta'nın evi Eflak tarafındaydı. Kasabanın sakinleri ve Rusya'dan geçen çok sayıda kurye arasında çıkabilecek kavgaları önlemek için iki astsubayın emri altında yirmi dört Türk askeri kasabaya yerleştirildi. Fokschani ve komşu köylerin nüfusu iki yıl önce 5000 kişiyi öldüren veba nedeniyle çok azaldı. Bize büyük bir misafirperverlikle muamele eden ve kasabanın Eflak bölümündeki İšprovnik'den at** siparişimizin

* Bu atama, tüm asları olan Konsolos Yardımcısı, Tercüman, yirmi dört Yunan kilisesi ile birlikte.

** Komşu Voyvodalar arasında öyle bir nezaket vardır ki bir prensliğin sınırlarından geçen ve kendisi için at emri verilen bir seyyah diğer tarafından da aynı şekilde karşılıksız olarak gönderilir.

yenilenmesini sağlayan Starosta'nın rahat evinde birkaç saat boyunca dinlenerek tekrar arabamıza bindik ve Bükreş'e doğru yola koyulduk.

Fokschani'den bir mil ötede, kıyıları son derece dik ve dokuz metreden daha yüksek olan Sicilya'da gördüğüm herhangi Fiumara'dan daha geniş muazzam bir kış seli yatağını geçtik. Toprağın bölümleri kalın kum ve kil yataklarını sergiliyordu. Karşı yakanın tepesini aştıktan sonra Bükreş'e uzanan muhteşem ova önümüze serildi. Batıya doğru hayli uzakta, yamaçları iyi işlenmiş ve aralarına arasında çok sayıda köy serpiştirilmiş bir sıradağ vardı. Doğuda, göz alabildiğine uzanan düzlük sadece ufukla sınırlıydı. Ovanın yüzeyi üzerinde tek tük mısır arazisi görülebiliyordu ancak yol bitmez tükenmez bir bodur meşe ormanından geçiyordu. Bouzes nehrine ulaşana kadar gevşek toprak kış sağanakları ile kolayca yarıldığı için ara sıra küçük *Fiumaraları* geçerek düz arazide dörtnala koşturmaya devam ettik. Ay ışığında bir geceydi ve nehrin sadece yarısı buz tutmuştu, ilk kısımda buzun üzerinden, ikincide sudan geçtik. Dördüncü etabın sonunda akşam için durduk ve ikimizin de tanık olduğu en perişan kulübedeki yerimizi aldık. Bu bir ilkel insan mağarasıydı. Kümes hayvanlarıyla dolu neredeyse çatısız bir ev, güney arazisine açılan girişi oluşturuyordu. İçeriye doğru üç adım attık ve bir ocakta yanan mumların etrafında çömelmiş iki kadın ve üç çocuk bulduk. Fırınlanmış çamurdan yapılmış bir baca, ateşin üzerine çıkıntı oluşturuyordu. Aleve o kadar yakındı ki, başlarını kısmen bacadan yükselen dumanın üzerine uzatarak kendilerini bu şekilde ısıtan insanlara neredeyse hiç yer bırakmıyordu. Ama esas olarak bizi içine alan inin etrafına dağılmak, dik durmak mümkün değildi, bu şekilde dumana ve boğulma tehlikesine meydan okuyarak dairenin iki tarafında uzanan tahta banka uzanmak zorunda kaldık.

Yol arkadaşım, Nubya ve Mısır kulübelerinde kalmıştı, ben de ara sıra Finlandiya, Sicilya ve Yunanistan'da vasat bir şekilde konaklamıştım ama ikimiz de bunun geceyi geçirmek zorunda kaldığımız en sefil delik olduğu konusunda hemfikirdik. Ancak bütün günün sarsıntısı bizi dinlenmeye hazırlamıştı ve birkaç saat uyuduk. Sabah yeraltındaki meskenimizden çıktığımızda havayı aşırı soğuk bulduk ve ağaçlarla dolu aslında mükemmel bir bozkır olan bir ülkedeki rotamıza devam ettik. Genişliği boyunca sayısız tümsek dağılıyordu, kuzeybatıya doğru sağımızda bir dizi alçak tepe görölüyordu ve sahne, samanlıklarla çevrili ve neredeyse gizlenmiş, alçak kahverengi görünümlü sazdan çamur kulübelerinden oluşan köylerle ara ara

çeşitleniyordu. Bükreş'ten üç menzil mesafede zemin o kadar çok karla kaplıydı ki tekerlekli arabalarımızdan vazgeçerek ve bavul ve samanlarımızı çok hafif kızaklarla taşımamız tavsiye edildi. Pürüzsüz donmuş yüzey boyunca şaşırtıcı bir hızla süzıldük (çünkü her zaman dört atla seyahat ederdik) ama zemindeki engebeler ve zaman zaman kar eksikliği bu değişimden fayda sağlayıp sağlamadığımızdan şüphe ettirdi.

Eflak'ın başkentine gece saat on birde girdik.

Kendisi de aynı zamanda sefil bir köle olan Yunan Prensi tarafından uygulanan olağanüstü saf despotizm olgusu, Bükreş'te yeniden kendini gösterir. Bu kadar sıra dışı bir manzaraya merakı daha da artıran bu sert yönetim şeklinin herhangi bir askeri gücün yardımı olmadan sürdürüldüğünün hatırlanmasıdır. Voyvodanın şahsına bağlı olan ve esas olarak devlet törenlerinde kullanılan yaklaşık yirmi Sırp ve Arnavut muhafız dışında hiçbir yerde en ufak bir ordu görünümü yoktur. Prensin otoritesi entrikalar, Türk egemenliğinden ilham alan alışılmış terör, komşu ulusların hoşgörüsü ve sakinlerin kendileri için mutlak enerji isteği ile sürdürülmektedir. Vergilerden muaf tutulan ve ahlaksızlığa terk edilen Boyar, kendi yozlaşmış rüşvetçiliğini tatmin edebilmesi için makam açgözlüsüdür. Köylü her türlü baskı eylemine karşı sabırla dayanmak kadar hiçbir şeyle nitelendirilemez gibi görünür. Devlet yöneticisi ile başlayalım: Voyvoda, muhtemelen kendi adaylığı için Sadrazama, Reis Efendiye ve Konstantinopolis'teki diğer büyük memurlara farklı rüşvetlerle üç veya dört milyon kuruş ödemiştir. Devrettiği yetkiyi kullanırken görüldüğü vilayetinin başkentinden egemen bir prenten çok bir çiftçi generali gibi sarayda kendisini koruyan dostlarına çeşitli aylık hediyelerin yanı sıra Büyük Derebeyinin hazinesine yılda yirmi milyon kuruş göndermesi beklenir. Burada, Romanya'da olduğu gibi prens tarafından verilen farklı makamlar hevesle gıpta edilir ve en yüksek teklifi verene satılır. Çünkü kalıtsal Boyarlar ve kendilerini bir kaftan satın alarak soylular rütbesine yükseltenler bağıştan muafdir. Ne var ki, eğer soylular doğrudan vergi ödemezlerse yine de topraklarını ezilen köylülere bu kadar düşük kiralarla vermek zorunda kalırlarsa dokunulmazlıklarının sadece göstermelik olduğu anlaşılır. Eflaklı boyarların devlet başkanı tarafından komşu Moldova eyaletinin soylularından daha az ayrıcalığa ve baskıya sahip oldukları söylenir. Bu muhtemelen Türk sınırına daha yakın olmalarıyla açıklanabilir. Fakat aynı yolsuzluk* sistemi her iki

* Bükreş'te bir yerin değerine örnek olarak, Ağa'nın veya polis şefinin değeri yıllık 150.000 kuruştur. Geliri şehre getirilen tedarik maddelerinden alınan keyfi ücret ödemelerine dayanır.

prensliğin yönetiminde de mevcuttur ve daha önemli makamlarla sınırlı değildir ancak hükümetin tüm organlarına yayılır ve en alt temsilcisine kadar uzanır. İspravnik yani bir köyün sulh hâkimi, kendi yerini ve dolayısıyla otoritesine tabi olan ve durumu tahayyül edilebilecek kadar umutsuz ve acınası olan talihsiz köylüyü ezme hakkını da satın almıştır. Eğer küçük tiranın ellerinde gördüğü adaletsizlikten paranın her şeye gücü yeten etkisinden şikâyet ederse, “kötünün daha iyi bir şeye vesile olmasına” neden olur, mesele onun aleyhine sonuçlanır ve açgözlü talibi acılarıyla cezalandırılır. Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde haraç ya da baş vergisi, hâlâ bazı değişiklikler görüyor olmasına rağmen Müslüman inancından olmayan her erkek tarafından ödenecek şekilde genellikle on iki kuruş tutarında sabitlenir. Ama burada Moldova ve Eflak’ın vergi veren vilayetlerinde bağışın kapsamı için bir sınır yoktur. Hükümetin talepleri sınırsızdır ve bir köylü yıl içinde çeşitli zamanlarda iki ya da üç yüz kuruş ödemeye çağrılabilir. Vergi toplayıcılarının yaklaşımını bildiği için ağır vergilerden kaçmanın boş ümidiyle sık sık evini terk eder. Fakat karısı ve çocukları geride kalmıştır ve hiçbir şey insanlığın ortak duygularına, onları gizli hazinelerini sermeye zorlamak amacıyla bu çaresiz zavallılara karşı uygulanan zulümler hakkında duyduğumuz hikâyelerden daha isyankâr olamaz. Kırbaçlanırlar ya da kulübelerinin kapıları kapatılarak boğulana kadar yanan odun dumanına maruz bırakılırlar. Kısacası kocasının ya da paranın saklandığı yeri itiraf etmeye zorlamak için akla gelebilecek her türlü vahşilikle işkence görürler. Sonunda yıkım ve çaresizliğe uğratılmış, sığırları sürülmüş ve tüm varlığı ondan alınmış köylü kendisini koruması altına sokabileceği daha az paralı İspravnik arayışında yerli kulübesinden ayrılır. Farklı köylerin despotlarıyla pazarlık yaparak seyahat etmeye devam eder, ta ki sonunda bir tür katkı yöntemi olarak ılımlı bir yıllık meblağ almaya razı olan biriyle karşılaşana kadar. Sermayesi olmayan kaçak, hükümetin taleplerini karşılamak ve kendi ailesini geçindirmek için el emeğinden başka bir kaynağa sahip değildir. Bununla birlikte, İspravnik’in kendisini antlaşmanın şartlarına uymaya zorunlu tutacağı düşünülmemelidir. Köylü kesimi üzerinde artan zenginliğinin en ufak görünümü ve hatta ahlaksızlığın salt acımasız kaprisi yeni ve beklenmedik vergiler getirebilir. Toprağın yüksek verimliliğine ve mal sahibine ödenen toprak mahsulünün ancak onda biri kadar olan düşük yıllık kiraya rağmen aşağılık hükümet yönetimi nüfusa o denli düşmandır ki, sıradan emeğin fiyatı günde elli paradır. Şimdi bu karşılığın ucuzluğu göz önüne alındığında fahiş bir

meblağdır. Fakat ülke hem seyrek bir şekilde iskân edilmiştir hem de hiçbir önlem Transilvanya ve Avusturya İmparatorluğuna bitişik eyaletlerine göç ruhunu kontrol edemez. Köylü birkaç yıllık yokluğun ardından anavatanına dönmeye teşvik edilirse önceden vatandaşlığa alınma tedbirini alır daha sonra Bükreş'teki Avusturya Konsolosluğunun korumasını talep eder ve tüm katkılardan muaf tutulur. Bu nedenle, Moldova ve Eflak prenslikleri sadece sınırlı bir nüfusu ihtiva eden yeni yerleşilmiş bir ülkeye benzer. Toprak bol ve verimlidir ama onu ekip biçecek işçi sınırlıdır. Bu nedenle erzak fiyatıyla karşılaştırıldığında ücretler çok yüksektir. Çünkü ücretler, ekonomi politiğin yerleşik bir aksiyomuna göre belirlendiği için daima sermayenin toplumun emekçi kısmınca taşınan oranına bağlıdır.

Bir Voyvodanın kısa ömürlü yönetimini diğerlerinden ayıran açgözlülük kaynaklı kötülükler bunlardır: daha yumuşak, istikrarlı ve aydınlanmış bir yönetim biçimi altında köylü rahat ve hatta varlıklı koşullarda yaşayacaktı. Çünkü hiçbir şey Konstantinopolis'in tahıl ambarı olan ve bu sermayeye her türlü erzakı sağlayan Eflak'ın verimliliğini geçemez. Bükreş sakinleri de yaşam lükslerinin yanı sıra ihtiyaç malzemelerine de bol miktarda sahiptir. Özellikle av hayvanlarının bolluğundan oldukça etkilendik.

Sığır eti pazarda okkası 16 paradır, Okka = $2\frac{1}{4}$ Ibs.

Kesilmeye uygun bir öküz 50 ila 60 kuruş getirirdi.

Aşağıda ilgili ürünlerin fiyatları verilmiştir.

Bir çift keklik70 para.

Aynı şekilde Siyah horoz70, yukarıda belirtildiği gibi.

Bir yaban ördeği.....45, yukarıda belirtildiği gibi.

Derisi ile bir karaca, 22 kuruş, yaklaşık 14s. 8d.

Ülkenin şarabı iyi değildir. Yaz boyunca sıcak olsa da üzümlerin olgunlaşması için süre çok kısadır. Ayrıca şehre her gün küçük arabalarla uzak mesafeden getirilen ve genç ormanlardan kesilen yeşil, yakıt amaçlı kullanılamayan odunlar da yeterli oranda değildir.

Bükreş şehri bir boşlukta yer alır. Etrafı bataklıktır ve sakinleri düşük ateş ve sıtmanın yaygınlığından önemli ölçüde muztarıptır. Caddeler boyunca uzanan ahşap traversler altında bir bataklık halindeki kasabanın sıvı pisliği, asla temizlenmeyen ve neredeyse boşaltılması imkânsız olan kanalizasyonlarda birikir. Kiliselerin yanı sıra daha büyük evlerin ve manastırların hepsi tekdüze tuğladan yapılmış ve sıva ile beyazlatılmıştır. Roma inşaatının kalıntılarında gözlemlendiği gibi yassı tuğlalardan oluşan yüksek duvarlarla çevrilidir. Hospodar, Romanya'daki komşusu kadar iyi bir yerleşime sahip değildi çünkü sarayı, iki yıl önce, 100.000 kuruş tutarında bir kayıp yaşadığı bildirilen bir olayda kazara yakıldı. Şu an ahşap bir koridorla birbirine bağlanmış, oldukça perişan bir görünüme sahip iki evi işgal ediyor.

Epifani günü olan 19 Ocak Pazartesi, Prens, başlıca Eflak soylularının ve yabancı konsolosların ziyaretlerini kabul etti ve o gün biz de Majestelerinin dinleyicilerine takdim edildik. Prens eş ve kızları, Voyvodaya yakın sedirlerin üzerinde bağdaş kurmuş oturuyorlar, ziyaretçiler de onlara saygılarını sunuyorlardı. Her zamanki selamlara erkeklerin yanı sıra tüm kadınlarda da gözlemlediğim, Voyvodanın avuç içini öpme sıra dışı seremonisi eklendi. Kabul edildiğimiz salonda Doğulu bir yerlinin evinde oldukça tuhaf gözükten ve zemini kaplayan bir İngiliz halısı dışında kayda değer hiçbir şey yoktu. Avrupa hükümetlerinin çoğu burada ve Romanya'da, Voyvodanın konukları olarak görülen ve muamele edilen konsüller bulundurur. Her biri sofrası için dört okka et ve sekiz somun ekmekten oluşan Tayeen adında günlük bir ödenek alır. Ayrıca yakıt için odun ile ve atları için zaman zaman bir parça satmalarına izin verilen bollukta yem ile desteklenirler.

Eflak Prensinin, Romanya'daki Voyvoda komşusundan daha fazla Türk'ü etkilediği ve otoritesinin yönetiminde aynı oranda yetenekli olduğu söylenir. Her ne kadar dünyada diğer sarayların siyasi işlerinden yüce Bâbîâli kadar derin bir cehalet içinde tutulan diplomatik temsilcilerce temsil edildiğini iddia eden hiçbir hükümetin olmadığı sık sık gözlemlense de yine de bize Bükreş'teki Voyvodanın Viyana'daki Kongre sırasında etkili kişilerden birinin sekreteri ile gizli bir şekilde yazışmayı sürdürdüğü bilgisi verildi. Bu ayda 1.000 dukadan az olmayan hatırı sayılır bir rüşvet idi. Ancak bu sayede dönemin önemli işlemlerinin en erken istihbaratını elde etti. Büyük Derebeyinin bakanlarıyla olan menfaatini güçlendirmesi açısından bu istihbaratın Konstantinopolis'e derhal iletilmesinin Voyvoda için önemi azımsanamazdı.

Voyvodaya ziyaretimiz bahsetmeye değer bir şey sunmadı. Her zamanki soru cevap rutininden sonra bir Paşanın görevlileri arasında dağıtması alışılmış olan bahşişi kapmak için münasebetsizce yarışan hizmetkârların oluşturduğu kalabalığın arasından çekildik. Uzaklaşırken, bir duka şanssızlık eseri yere düştü ve bir parça parayı sarayın pisinden ve çamurundan kurtarmak için yurttaşlar arasında çıkan kavga, asil bir dinleyiciler arasındaki en alçak görevliler tarafından bile genellikle gözlemlenen bu onurlu tavır ile tutarlı olmaktan uzaktı. Başka bir gün, eskiden Craiova Piskoposu olan ancak son zamanlarda Bükreş Başpiskoposluğuna aday gösterilen Eflak Başpiskoposunu ziyaret ettik. Kendisi prensliği boyunca Ortodoks kilisesinin başındadır ve her papadan ya da papazdan yılda on beş kuruş alır. Gelirinin yaklaşık 400.000 kuruş olduğu belirtilir ancak zaman zaman bu önemli gelirin bir kısmını ani talebi üzerine Voyvodaya vermek zorunda kalır. Başkent kilisesi ve saray, kasabaya bakan bir kum seddinin üzerinde yükselir. Saraya yaklaştığımızda Eflak'ın armalarını taşıyan yani ağzında haç tutan boyanmış ve hala duvarda kalmasına izin verilen bir saksığan gibi gözükken Rus çift başlı kartalını bulmak bizi oldukça şaşırttı. İleri yaşta olmasına rağmen yaşamayı seven al yanaklı Başpiskoposu, hakkını fazlasıyla verdiği gözükken erken bir akşam yemeğinden sonra sedire uzanmış halde bulduk. Başka bir dil konuşmadığı için Yunanca süren tüm sohbeti gurme yemek konularına döndü. Oldukça zayıf olmasına rağmen son zamanlarda gut belasından kurtulmuştu ve son derece canlıydı, sürekli konuştu ve kırsalda bir tanıdığına yaptığı ve kötü ağırlandığı bir ziyaretin çok uzun bir hikâyesi ile bizi eğlendirmeye çalıştı. Masaya sadece üç tabak servis edilmişti ve o kadar idareli bir şekilde şarap sunulmuştu ki, el çabukluğuyla çok düşük kalitedeki şaraptan üç bardak çıkarılmıştı. Neşeli Başpiskoposun arkadaşının ince misafirperverliğinden duyduğu hayal kırıklığı, dinleyicisinin sabrını biraz tüketmişse de, keyfini büyük ölçüde yerine getirmişti. Görüşmemiz sona erdiğinde çok sayıda kitap içeren sarayın kütüphanesi bize gösterildi ancak bibliyomanyanın Dacia'nın iç kısmını henüz bozmadığını tartışmasız bir şekilde kanıtlayan bir muamele gördük. Yunanca ve Sklavonialı MSS. bir zamanlar ünlü gezgin Sonnini'nin kütüphanesini oluşturan son derece mükemmel modern Fransız eserlerle birlikte karma karışık ve tozla kaplı halde raflara yığılmışlardı. Ve yanılmıyorsam onları satın almış veya kendisine Fransız bir seyyahtan miras kalmış olan Eflaklı bir soylu tarafından saraya bağışlanmıştı. Bir kereste odasını andıran kütüphaneye götürüldük ve o anki kafa karışıklığı ve ihmal

halinde bizden daha meraklı ya da daha az titiz ziyaretçiler en ufak bir zorluk çekmeden nadir ve değerli bir el yazmasını da beraberlerinde götürmüş olabiliyorlardı. Bükreş sakinleri Moldova'nın başkentinde olduğu gibi kumar bağımlılığına ve genel olarak hovardalığa fazlaca düşkündür. Bununla birlikte, açık bir tiyatro yoktu ve halkın başlıca eğlencesi Romanya'da anlatılanlara benzer şekilde sokaklar boyunca sarsıntılı gezinti yolundan ibaretti. Ama karnaval süresince burada olduğumuzdan, başlıca hanlardan birinde haftada iki ya da üç kere halk baloları görmüştük. Bir akşam Astley'deki binicilik becerilerine andıran bir tür abartılı gösteriye katıldık. "The Club" adlı halk binasında bazı gezgin Almanlar tarafından düzenlenen eğlence cambaz ayaklığı ile sergilenen bir dansla başladı ve popüler "Brentford'a giden terzi" şakamızı taklit eden komik bir sahneyle sona erdi. Diyalog, burada çok konuşulan bir dil olan Almanca idi. Voyvodanın, oyuncuların gülünç konuşmalarının olduğu bölümleri modern Yunancaya çeviren kalpaklı saray mensubunu dinlemesi, temsile tuhaf bir asalet havası veriyordu. Örneğin, tecrübesiz binici, komedideki hancıya kendisine önerebileceği sabit bir atı olup olmadığını sorduğunda Eflaklı seçkin, Bükreş'teki postanenin başında bulunan Prens'in subayını kuşatmanın çok iyi bir şaka olduğunu düşünerek ona "İyi atlarımız var mı" sorusuyla takıldı. Sanatçıların muzikliklerinin çoğu son derece kaba olarak tanımlanabilirdi ancak eğlencede hazır bulunan salonun üst kısmındaki sedirlerde oturan ve bol miktarda mücevher takıştırmış Prens ve kızları oldukça memnun görünüyorlardı ve iyi bir terbiyeyle pek ayırt edilmeyen jestlere ölçüsüzce gülüyorlardı. Başkentte ahlâk durumunun bir kanıtı olarak Voyvodanın oğlu (bir Türk gibi giyinmiş ve Konstantinopolis'te görülmeye cesaret edemeyeceği bir sarık takmıştı) kulübe girdi. Annesi ve kız kardeşleri de buradaydı; kolunda metresi olan, kocasını ve altı çocuğunu terk etmiş güzel bir Eflaklı hanımefendi vardı; davranışlarında olağanüstü ya da uygunsuz görülen hiçbir şey yoktu. Prens'in kendisi kulüpte değildi ama sarayındaki subayların çoğu ve Eflak'ın başlıca soyluları odada toplanmıştı. Uzun dökümlü cüppeleriyle devasa kalpaklar içinde tekdüze giyinmişlerdi ve birçoğu Türk pipoları içiyordu, kısacası sedirlerde bağdaş kurup oturan hanımların Fransız ve Oryantal kıyafetlerin belirgin bir karışımı olan kıyafetlerine tamamen mücevherlerle süslenmiş saç stillerine ve Türk terlikleriyle birlikte Yunan bölgesi ve muhtemelen Viyana'da dikilmiş Fransız ipek elbiseler giymelerine rağmen erkeklerin görünümündeki her şey doğuya özgüydü. Türk hükümetinin güvensiz, şüpheli gözetimi altında, kıyafet konusu

önemsiz olmayan bir konudur ve uygar Avrupa kostümünün kullanılması, modern politikanın en aydınlanmış görüşlerinin benimsenmesi kadar tehlikeli bir yenilik olarak kabul edilecektir.

Ülkenin Ruslar tarafından işgali sırasında boyarlar bol giysilerini hevesle bir kenara bıraktı ve Fransız kıyafetleri giydiler. Fakat Türk otoritesine geri döndüklerinde yeniden cübbe ve kalpak giymek zorunda kaldılar. İsteksizce eski efendilerine geri döndüklerini gördüler ve söylendiğine göre tüm Rusların otokratının korumasından zevk alacak kadar memnun olan Moldova'nın o bölgesinde yaşayanların çoğunu kıskanıyorlar. İmparatorluk genel merkezleri Bükreş'teyken ordu şehirde önemli miktarda para harcanmıştı bu da sakinlerin, onların yokluklarından daha fazla pişmanlık duygusuna neden oldu. Bu yüzden Büyük Petro'nun Türklere karşı yürüttüğü savaşın en kritik döneminde 1711'deki davranışlarından çıkarılabileceği gibi geçen bir asrın, bu ülkenin yerlilerinin siyasi görüşlerinde bir büyük değişiklik getirdiği gözükür. Büyük Timurlenk'ten gelen soyuyla övünmesine ek olarak antik Yunanlılara yaraşan yetenekleriyle ayırt edilen, yazma ve silahlar hakkında eşit bilgiye sahip olan Moldova Prensi Cantemir, Bâbîâli'ye olan bağlılığını yitirmiş ve Prut'un kuzey kıyısında kamp kuran Çar ordusuna katılmıştı. Sadrazam'ın çadırları nehrin karşı kıyısında idi. Savaşın kaderi büyük ölçüde topraklarının merkezinde düşman birliklerin toplandığı halkın kararına bağlıdır. Ancak ne başarılı Moldova Prensi'nin ibretlik örneği ne de yalvarışları tebaasının eski bağlılığını sarsabilirdi. Onlar ve komşuları olan Eflak sakinleri, Sadrazamın tarafını benimsediler ve Türk kampına bol miktarda erzak sağladılar.

23 Ocak. Bükreş'te bir hafta kaldıktan ve bizi vilayetin sınırlarına ve Tuna kıyılarına götürecek olan Eflak pasaportunun yanı sıra Türkçe karakterlerle yazılmış ve Bulgaristan ve Rumeli'deki kasabaların Ağalarına ve Valilerine bir tavsiye içeren bir Buiurldü almış olarak yolumuza devam etmek için hazırlıklarımızı yaptık. Rehberimiz ve tercümanımız olarak görev yapacak olan eski İngiliz başkonsolosunun yeniçerilerinden birini almamız tavsiye edildi. Konsülün hizmetinde çalışan ve hâlâ büyük sarı bir Tatar şapkası takan *Yassakgee*, bize atlar bize at temin etmede ve belki de varlığıyla bizi bir ölçüde Türklerin hakaretine karşı korumada faydalı olacaktı. Çünkü uzak bir sınırdan Türk egemenliğine giren bir yolcunun başkentten yola çıkanla aynı imkânlarla sahip olmadığına dikkat edilmelidir. Konstantinopolis'i Büyük Derebeyinin fermanı üzerine ve İngiliz büyükelçisininin Türk yeniçerisiyle birlikte terk ediyor olsaydık

daha yüksek bir ton benimseyebilirdik. Çünkü gerçeği söylemek gerekirse bu ülkede her şey zorbalıkla yapılır ve bir yabancıya, bunu kesinleştirme hakkına sahip görünmediği sürece saygı duyulmaz. Bir Yunan prensinin pasaportu ve bir Hristiyan kuryenin refakatinde sağlam, ihtiyatlı, ancak alçakgönüllü olmak gerekliydi.

Bükreş'ten Tuna'ya giden yol, Romanya'dan seyahat ettiğimize benzer bir ekipmanla gerçekleştirilecekti ve Eflak başkentini, her biri dört at tarafından çekilen beş küçük arabanın meydana getirdiği büyük bir kervanla terk ettik. Dörtü yola çıktık. Kalkışımızdan önceki gece buzlar çözüldüğü için bu alçak araçlardan birinde tam hızla koşan dört hayvanın topuklarından sadece birkaç santim uzakta oturan bir yolcunun durumu kolayca tasavvur edilebilir. Caddeleri ve kasabaya yakın kumsalın dik kıyılarını epey geride bıraktığımızda grubumuzun bireylerini ayırt etmek imkânsızdı. Çünkü hepimiz çamurla kaplanmıştık. Başta kara dikenden oluşan cüce meşeler, akça ağaçlar ve alt ağaçlarla kaplı çok düz bir kır yolunda ilerledik. Atları değiştirmek için ilk durduğumuz köy, pekâlâ en vahşi kalabalığın ilkel kaba yurdu olarak kabul edilebilir. Evlerin tümü aynı şekilde ve Bükreş'e varışımızdan önceki geceyi geçtiğimiz yeraltı evlerle aynı plana göre inşa edilmişti. Boşlukları kurumuş çamurla doldurulmuş ve sazdan çatılı hasır veya sepet işinden yapılmış kare bir oda, topraktaki bir deliğe bir tür giriş oluşturuyordu ve birkaç adımda içine indik. Dışarıda bacanın (sazlıklardan ya da dallardan yapılmış) deliğin merkezini gösterdiği yer dışında, yerden neredeyse hiç yükselmüyordu. Burası bir insanın* meskeninden daha çok kendisini toprağa gömmüş ve sırtına gevşek bir toprak yığını atmış olan bir köstebeğin saklanma yeri havasına sahipti. İkinci etaba varmadan önce ilkbaharda (karların erimesiyle yükseldiğinde) en zorlu sele yol açan Argis nehrini geçtik. Meşe, kireç ve kayın ağaçlarıyla bezenmiş bazı yüksek kıyılara tırmandıktan sonra uzun otlar ve cüce meşelerle kaplı yüksek bir ovada rotamızı takip ettik. Güzel bir ay ışığı bize Tuna ve Bulgar sınırından yaklaşık bir saatlik sürüş mesafesinde son Eflak postanesine kadar eşlik etti. Burada bize Rusların Türklerle son

* 1688 yılında bu ülkeyi ziyaret eden bir Cizvit olan Peder Avril, yerlileri o zamanlar koruma ve güvenlik için başvurdukları benzer yeraltı yerleşimlerinde yaşıyor olarak tanımlıyor.

“Bu bölge,” diyor, “Türklerin ve Tatarların hakaretlerine daha az maruz kalsaydı, Avrupa'nın en zenginlerinden biri olurdu ama Caminiec'i savunmak için her ikisinin de sürekli olarak gönderdiği güçler, onu o kadar tahrip etti ki, pek çok yerde onu ekip biçecek sakinler olmadığı için, el değmemiş durumda. Özellikle Tataristan sınırındaki doğu kesiminde, sahrada yaşayanların, Hristiyanlığın bu acımasız düşmanlığının öfkesinden kaçınmak için yerin altında kulübe kazmak zorunda bırakıldık.” Çin'e Karadan Yeni bir Yol Keşfetmek için Fransız Kralının Emriyle üstlenilen Avrupa ve Asya'nın Çeşitli Bölgelerine Seyahatler.- Kitap V. s. 94.

savaşları sırasında kamp kurdukları önemli bir yer gösterildi ve bitişik bozkırda bazı sert çatışmalar* olduğu söylendi. 24 Ocak sabahının erken saatlerinde Tuna Nehrinin sol kıyısına ulaşırken etrafımızı saran caminin yüksek minareleri ve Gürcistan sakinlerinin sarıklı sakinleri, Hristiyan âleminin sınırında olduğumuzu bildirdi.

* 1812 barışıyla sona eren savaşta büyük çatışmalar olmadı. Başlıca mücadele, Tuna'da güçlü yerlerin alınmasından ibaretti. Nehri geçtikten sonra Ruslar kuşattıkları Chumla'ya kadar ilerlediler ancak ele geçiremediler ve birkaç kazak Edirne'ye kadar dörtlüye koştu. Bu seferin ayrıntıları hakkında kesin bir bilgi edinmek zor, ancak duydum ki Viyana'da, modern Yunanca olarak "Eflak Tarihi" başlığı altında, bu savaşın bir hesabını içerecek bir çalışma bulunuyor.

3.3. III. BÖLÜM

İÇİNDEKİLER

RUDUSCHUK KALESİ VE KASABASI – BULGARİSTAN’A GİRİŞ – CRESTO VE BIELO KÖYLERİ – JANTRA NEHRİNİ GEÇİŞ – BİR KÖYÜN BAŞINI TOPLAMA METODU – TERNIVA KASABASI – GABLOVA KÖYÜ – HAEMUS DAĞINI GEÇİŞ – ESKİ SAGRA, ANTIENTLY BERAEA – HEBRUS’U GEÇİŞ – SIRP EVLİLİĞİ – DSISR MUSTAFA – EDİRNE- CHAN – SULTAN SELİM CAMİSİ – ALİ PAŞA ÇARŞISI – HAFSA KERVANSARAYI – ESKİ BABA – ÇORLU – MARMARA DENİZİ’NİN ÜZERİNDEKİ SİLİVRİ KASABASI – KONSTANTINOPOLIS

III. BÖLÜM

Nehrin kıyılarına yakın bazı taburlar ve karşıdaki küçük ada üzerinde bir kale bulunmasına rağmen içinde ne silahlı kimse ne de asker görünür. Bagajımızı kıyının üzerine bırakarak Eflaklı at arabamızı ve postilyonumuzu gönderdik ve bizi Tuna nehrinden karşıya geçirecek olan Müslüman kayıkçılarla pazarlık etmeye başladık. İhtiyacımızı ve acelemizi gördükleri için altmış kuruş isteyecek kadar vicdanlıydılar. Bize bir kuryenin daha birkaç gün önce bir tekne için yüz kuruş ödemek zorunda kaldığı için talebin makul olduğunu düşünmemiz gerektiği ima edildi. Nehrin küçük bir kolunu kürek çekerek geçen kayıkçılarımız onu ana nehirden ayıran bir adanın kıyısına atladı ve teknemizi çekerken önlerinde uçmakta olan bir akbabayı canlandırdı. Mürettebatımız yeniden yola çıktı ve ana nehre vardığımızda küreklerimizin yardımıyla, Gürcistan'dan ayrılışımızdan iki saat sonra harap olmuş Rudschuk kalesinin duvarlarının altına indik. Ruslar tarafından tahrip edildiğinden beri el değmeden kalan kale, bir kireç taşı kalesi üzerinde hemen bitişiğinde yirmi fit* yüksekliğinde pek çok yer çok sarp olan ve kum ve kil yataklarını oluşturan Tuna Nehri kıyısına yakın durur. Nehrin genişliğinin bir milin dörtte üçü olduğu tahmin edilebilir, akarsu çok hızlıdır, sular bizim geçişimiz sırasında oldukça çamurluydu. Ruslar tarafından yakılmasından bu yana Rudschuk kasabasını onarmak için çok az şey yapılmıştı. Teknemizden ıslak ve üşümüş olarak Türk postanesindeki yabancının odasına ulaşana kadar çamurlu sokaklarında yıkılmış binalar arasında yürüyerek geçtik. Odamızın tasviri, büyük konfor beklentilerini haklı çıkarmayacak olsa da son zamanlardaki Eflak postanelerinde alışkın olduklarımızla karşılaştırıldığında oldukça avantajlıydı. En azından yüksekliği zemin yüzeyinin üzerindeydi, hatta bir adım atarak ona çıktık. Ayrıca daha temiz, daha geniş ve çok daha aydınlıktı. Maalesef ki bu son avantajı, Rusya'nın çift pencerelerinden çok farklı bir yapıya sahip geniş açıklıklara borçludur. Bir tür demir ızgaranın veya jalûzinin dışında birkaç inç** mesafede, orasında burasında birkaç delik olan yağlanmış kâğıt bölmeleri ile havayı ve ışığı ileten ince bir ahşap çerçeve sabitlenmişti. Bu duruma açık hava ve yakacak odun eksikliği de eklendiğinde övünecek çok şeyimiz olduğu varsayılmaz ama yine de alçak divana oturduktan sonra bize Türk misafirperverliğini her zaman farklı kılan doğal ve zarif bir nezaketle kahve ve pipo ikram edildiğinde, yeni bir ülkeye

* İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. (1 fit=0,3048 m). (ç.n.)

** Uzunluk ölçüsü birimidir. (1 inç= 2,24 cm). (ç.n.)

gelişimiz kutlama konusu oldu. Saat on ikide Tuna'dan getirilen enfes sazan ve turna balığı servis edildi, ardından Türk yemekleri, pilav ve yoğurt ve Rudschuk'tan Konstantinopolis'e at sırtında seyahat edeceğimiz için günün geri kalanını sefer için gerekli olan dizgin ve eyerlerin alımını tamamlamakla geçirdik. Postanede tutulan doksan at vardı. Bize on tanesi gerekiyordu. Beşi kendimiz ve hizmetçilerimiz, üçü bagajımız için ve ikisi de bize eşlik edecek olan *Surugeeler*in onları geri getirmesi için. Buradan Terniva'ya olan mesafe on sekiz saat olarak hesaplanıyor ki bu bir kurye için bile düşük bir tahmin çünkü bagajımızla saatte dört mil hızla seyahat etmenin iki uzun gün gerektirdiğini gördük. Posta atları için belirli bir fiyat olmadığından pazarlığın ılımlılığı her zaman seyyahın fermanının gücüne bağlıdır. Biz sadece Voyvodanın *Buiurldü*'sünü sergileyebildik. En az dört gün boyunca hizmetimizde kullanılmak üzere on at için üç altın para tutan postane müdürünün talebine razı olmak için nedenimiz vardı. 25 Ocak günü güneş doğmadan önce Müezzin minarenin şerefesinden Muhammed'in müminlerini sabah namazına çağırırken postanenin avlusundan dışarı çıktık. Rudschuk'un kirli sefil sokaklarından güney tarafında akan küçük bir derenin kıyısına indik, burada şehri savunmak için Ruslara karşı kullanılan birkaç Türk gambotu demirlemişti. Kısa bir mesafe boyunca mağaralarla dolu olan yol, epey göze çarpan dik doğal kireç taşları kayaların etekleri boyunca devam etti ve bizi arada sırada derin vadilerle kesişen, sağda solda birkaç yabani elma ve karaağacın olduğu güzel, etrafı açık inişli çıkışlı bölgeye getirdi. Yol kenarı boyunca Kuran ayetleriyle süslenmiş çeşmeler sık sık karşımıza çıkıyordu. Arada sırada herhangi bir yerleşim yerinden çok uzak mesafedeki vahşi ve tenha bölgelerde genellikle dikine dikilmiş kaba taşlardan oluşan, bazıları kabaca yontulmuş sarıklarla süslenmiş Türk mezarlıklarının yanından geçtik. Bazı sığır sürülerinin otladığı ve mısırla ekili küçük arazilerde insan emeğinin az da olsa izi görülebiliyordu ancak toprak son derece zengin ve iyi gözükse de altı saat boyunca hemen hemen çölü andıran bir yol üzerinde seyahat ettik. Durduğumuz Bulgar köyü Cresto, bir tepede yer alıyor ve meyve ağaçları, armutlar, elmalar ve cevizlerle çevrili. Girişinde biri Hristiyan, diğeri Müslüman olmak üzere karşılıklı iki mezarlık var. Mezar taşları bu farklı dinleri karakterize eden sembollerle kabaca benzerlik gösteren haç ve sarık ile ayırt ediliyor. Köylülerin alçak ve karanlık evleri, örülmüş dallardan yapılmıştır ve her biri içinde kışlık erzak olan Hint mısırının benzer bir yapıdaki yüksek ve ters konik sepetlere yığıldığı bir çit veya parmaklıkla çevrilidir. Cresto'nun bugünkü

sakinleri Ortodoks dinine mensup olduğundan, bizim Yassakgee'miz bir Türkün tüm küstahlığı ve otoritesiyle Yusuf Ağa adı altında itaatkâr köylülere hükmederek bize kalacak yer temin etti. Hristiyanların yaşadığı bir köye vardığımızda her defasında bu unvanı kullanmayı sürdürdüğünü gözlemledik ve o kadar akıcı bir şekilde Türkçe konuşuyordu ki ara sıra inananların arasından bir Müslüman gibi geçmeye cesaret ediyordu ki bu tehlikeli deneyi keşfedilirse, kuşkusuz cezalandırılacaktı.

Cresto'dan yola çıktıktan sonra yabani elma, kayın, karaağaç ve fındık ağaçlarıyla kaplı bölgeden ve güzel bir vadiden geçerek, en az on beş fit yüksekliğindeki büyük bir tümseğe doğru çıktık. Bu yüksekliğin üzerinden güney ufku boyunca uzandığı görülen Balkan dağlarının eteğine kadar engebeli ve ağaçlık bir bölgenin geniş bir manzarası görülüyordu.

Akşamın erken saatlerinde yıkık bir caminin ve Türk sakinlerinin önemli bir kısmının bulunduğu birkaç tepenin eğimli kenarlarında yer alan büyük Bielo köyüne vardık. İlk durduğumuz kahvehanede girişimiz reddedildi ta ki çeşitli girişimlerden ve köyün en büyük meydanında dolaştıktan sonra (yabancılara havlayan ve uluyan köpek sürüleri tarafından her yerde takip edildik) bir Sırp veya Bulgar köylünün kulübesine girme izni alana kadar. Buradaki evler genellikle kaba taşlardan inşa edilmiş, çamurla sağlamlaştırılmış, kamışlarla örtülmüştür ve her biri alışılmış hasır işi çitle çevrilidir. Kulübemizin iki küçük odası vardı. Birincisinde aile pişirme işleriyle uğraşıyordu, arkadaki iç kısımda ise çamurdan yapılmış, duvardan çıkıntı yapan ve dışarıdan gelen ateşle neredeyse dayanılmaz bir dereceye kadar ısınan bir soba duruyordu. Bu ülkenin yerli Hristiyan sakinleri, eskiden Maesia adıyla bilinen ancak şimdi Sırbistan ve Bulgaristan olarak adlandırılan iki bölgeye dağılır, toplu olarak Sırpça denen Slav dilini konuşur. Çünkü ilk Bulgarlar, beşinci yüzyılda Volga kıyılarından gelen ve eski dillerinin sadece birkaç kelimesini koruyarak yeni yurttaşlarının Slav lehçesini benimseyen bir Tatar halkıydı.

26 Ocak. Gece çok soğuktu ve toprak karla kaplıydı. Sabah kaldığımız yerden ayrıldığımızda iki karasığır bagajımızı köyün güneyindeki dik ve kaygan tepeden aşağı, eskiden Iatrus olarak adlandırılan lantra* nehrinin kıyılarına taşıyan bir kızağa bağlandı. Kuryelerin bu seli geçmek elverişli hale gelene kadar bazen on gün alıkonduğu söylenir.

*Nehrin sol yakası, yatay olarak dizilmiş ince çakmaktaşı plakalar içeren beyaz kompakt tebeşirden duvar çökeltilerinden oluşur.

Şuan birçok yeri geçit verse de grubumuzun karşıya geçmesine yardım etmek için on beş köylüye ihtiyaç duyulmaktadır. Bize gelince, öteki kıyıya kolayca ulaştık. Fakat atlarımızın taşınması oldukça yeni bir manzara sunuyordu ve şu şekilde gerçekleşti: iki uzun ve dar kano yan yana birbirine bağlandı, atlar ön ayakları bir kanoda, arka ayakları diğerinde olacak şekilde dikkatle araçlara alındı ve üçü aynı anda taşındığında köylüler geri kalanı için geri döndüler.

Nehrin sağ kıyısından ayrılırken dağılan sis, artık bizden bodur, meşe, akçağaç ve budanmış karağaçlarla örtülmüş olan güzel vadiyi gizlemiyordu. Karasığırlar, yüzeyinde birçok tepeliğin görüldüğü ekili ülkenin her yerinde kızak çekiyorlardı. Bazı Türkler, lantra tarafında uzak bir mesafede cirit oynayarak eğleniyorlardı. Bütünüyle çok koyu esmer tenli çingenelerin yaşadığı birkaç küçük köyden geçtik çünkü Türkler arasında Çingene adı altında bilinen bu olağanüstü halkın alışlagelmiş göçebe alışkanlıklarının aksine burada tarım işleriyle meşgul oldukları ve sabit yerleşim kurdukları görülüyordu. Sözde Müslüman inancına sahiptirler ama görünen o ki kendilerine özgü belirgin bir din kavramına edinmemişlerdir. Hristiyan ülkelerinde vaftiz edilmelerine izin verdikleri aynı kayıtsızlıkla, Müslümanlar arasında da sünnete boyun eğmeler fakat samimiyetsizlikleri o kadar kötü şöretlidir ki, Türkler onlara Reaya muamelesi yapar ve döneğin muaf tutulduğu Haraç veya baş vergisini ödemeye zorlar.

Ara sıra çoğunlukla pamuk ve pirinç balyalarından oluşan çeşitli malları atlar üzerinde taşıyan küçük bir Sırp köylü kervanı dışında hiç seyyahla karşılaşmadık. Gün ortasında küçük bir köyün merkezinde durduk ve *Surugeelerimizden* biri kendisini küçük bir tepenin üzerine atarak nefesinin izin verdiği kadar yüksek ve keskin bir çığlık attı. Köye girdiğimizde görünürde hiç kimse yoktu ama bu sıra dışı çağrının bir veya iki tekrarından sonra yaşlı bir köylünün tüm hızıyla bize doğru ilerlediği görüldü. yaklaşması üzerine rehberlerimiz, *Schorbatchie*'yi yani kaptanı onurlu bir edayla selamladılar aynı zamanda gecikmesinden dolayı da azarladılar. Öyle anlaşılıyor ki, köyün reisiydi ve yabancılara yiyecek ve konaklama sağlama görevi ona devredilmişti. Eğer seyyah bir Türk ise bu konaklama yerleri kesinlikle mecbur kılınır ve asla karşılık beklenmezdi ve ayrılışımızda ev sahiplerimizi tatmin etmek için daima çaba sarf etsek de bunun karşılığı belirsiz olduğu için bir köye gelişimiz hiçbir zaman güler yüzle karşılanmamıştı. Bu vesileyle *Schorbatchie* bizi, kalitesi çok zayıf olsa da tadı fena

olmayan alışılmış ikramlarımız ekmek, yumurta ve şarap aldığımız bir kulübeye götürdü. Bu yiyecekler, geçtiğimiz hemen hemen her köyde tedarik edilecekti ve eğer cömert olursa Türk lüksü olan *Yoğurt*, genellikle bulunacaktı. Üç saat uzaklıkta, sağında harabe bir kasabanın duvarlarında gözlemlenebilen elliden fazla tepecikle kaplı küçük bir ovayı aşarak buradan doğuya doğru akan Iantra nehrini tekrar geçtik ve önümüzde tabanına yavaş yavaş yaklaştığımız Haemus dağının en muhteşem manzarası vardı. Gün batarken atları değiştireceğimiz ve çoğunlukla Türkler tarafından iskân edilen Terniva kasabası hala çok uzaktaydı. Gece nehri geçtiğimiz yerden yalnızca iki mil uzakta bir Sırp köyünde durmanın ihtiyatlı olduğu düşünülüyordu. Aynı *Schortbatchie* 'yi çağırma töreni bu küçük köye girdiğimizde de uygulamaya kondu ancak çok da başarılı olmadı. Köpekler havladı, çocuklar ağladı. Gelişimiz tüm sakinler arasında şaşkınlık uyandırmış gibiydi ve her kapı yüzümüze karşı kapatıldı ve kilitlendi. Bu dehşet belirtilerine köylülerden birinin evliliğinin şerefine eşlik eden tören alayının ahenksiz notaları da eklendi. Büyük, parlak kırmızı bir duvak örtülü gelinin kulübesinden kısa bir mesafedeki töreni ziyarete gelmiş olan kadın, arkadaşlarının yanına gittiği görüldü. Şimdi içinde dik olarak durdukları bir arabayla geri dönüyorlardı. Aracı iki karasığır çekiyordu, önünde gayda çalan iki adam vardı. Köyün reisi de bu şenliklere katılmıştı ve *Surugeelerimizin* bir hayli bağırıp çağırmasından sonra isteksizce ortaya çıktı ve köylülerden birini konaklamamız için kulübesini açmaya zorladı.

27 Ocak. Gün ışığından birkaç saat öncesine kadar at sırtındaydık ve dik bir yoldan çıkıyorduk, solumuzda derin, dar bir vadide, lantra nehri ve sağımızda, toprağın olduğu her yerde üzüm bağları olan çökeltili kireçtaşı kayaları vardı. Ay ışığında iki saatlik bir yolculuktan sonra yolun keskin bir virajı bizi aniden eski Nicopolis adı Hæmum kentine yerleştiği düşünülen Terniva kasabasının ahşap kapısına getirdi. Sarp kayaların kenarına yakın inşa edilmiş evler, aşağıdaki sınırlı ve zor geçitten geçen nehrin seli üzerinde asılı duruyor. Her tarafı dağlarla çevrili kasaba, aynı anda cesur, tehlikeli ve resmedilmeye değer bir vaziyette. Bozuk taşlarla döşeli sokaklar aşırı kirliydi ve birçok yerde tüm Türk kasabalarında olduğu tepede, birbirine yaklaşacak ve neredeyse degecek şekilde karşı evlerden gelen ahşap uzatmalarla karartılmıştı.

Atları beklerken birkaç saat alıkonduğumuz postanede, beklenmedik şekilde bir Müslüman ibadet faslına şahit olduk. Güneş doğmadan birkaç saat önce *kahveci* bize kahve hazırladıktan sonra odanın bir köşesine çekildi. En ufak çekinmeksizin abdestini

aldı, örtüsünü yere serdi ve namaza başladı. Yönünü doğuya çevirdi, ibadeti sırasında birkaç kişi odaya girip çıksa da, o oldukça dalmış görünüyordu, ayağa kalktı ve diz çöktü sanki kutsal Mekke* mabedinde namaz kılıyormuş gibi dindar bir görünümle yüzükoyun yere kapandı.

Yassakgee'miz atlarımız için postane müdürü ile pazarlık yapar yapmaz sınırlı ve zengin bir vadiden yolculuğumuza devam ettik, lantra'yı birkaç kez geçtik. Şimdi, zirvelerinde asma yetiştirilen dağların eteklerinde akarken yol giderek daralıyor. Bazen sel yatağının yakınında bazen dağların dik yamacındaydı, ara sıra da en yüksek noktalarından geçiyordu çünkü dar geçit, vadiye devam etmemize izin vermeyecek kadar daralmıştı.

Terniva'dan dört saat uzakta bir köyde akşam yemeği yedik, ardından meşe ve kayın ağaçlarıyla kaplı tepelere tırmanmaya devam ettik. Sık sık nehri geçtik, dört saat daha gittikten sonra verimli bir vadinin güney ucunda inşa edilen dut ağaçlarıyla çevrili güzel Gablova kasabasında bize gece boyunca dinlenmek için kalacak yer sağlandı. Nehrin bir şelalesi üzerine inşa edilen romantik bir köprü, düzgünlüğü ile dikkat çeken, ancak kadın sakinlerinin iffetine pek de iltifat etmeyen ünlü bir kasabanın girişini oluşturuyor.

28 Ocak. Dün, Terniva'dan gelen yol bize çeşitli bir tepe ve vadi manzaraları üzerinde yol göstermiş olsa da genellikle tırmanıyorduk ve Balkan'ın yokuşuna başladığımız düşünülebilir. Bugün geçişini tamamlayacak ve lantra'yı kaynağına kadar izleyeceğiz. Kasabadan ayrıldıktan kısa süre sonra nehrin şelalesi üzerine inşa edilmiş cesaret isteyen, resmedilmeye değer bir köprüden geçtik. Tepelerin kenarlarında bazen şist, kireçtaşı ve koyu sarı yatak kesitleri sunan ama genellikle yolun yakınında dalları yakacak odun için kesilerek bozulmuş olsa da uzaktan muhteşem bir büyüme gösteren kayın ağaçlarıyla kaplı dik ve kayalık bir patikanın virajlarını tepelerin yamaçlarına kadar takip ettik. Dağ seli sayısız çağlayanlarla ayaklarımızın dibinde yuvarlandı en sonunda, yolun farklı bir yöne gittiği dar geçitte onu gözden kaybettik. Yukarıda ara sıra, soyguncuların yağmalamasına karşı orada bulunan muhafızların barınmaları için

* Bu yere kapanmalar, yere serilmiş bir halı veya örtünün üzerinde yapılmalı, düzgün bir yüzeyi olmayan her şeyden kaçınmaya özen gösterilmelidir. Namazda birbirini izleyen sekiz hareket vardır, buna rekât denir ve ibadet bu rekâtlardan birkaçının tekrarından oluşabilir. Yüzün Kâbe'ye yani Tanrı'nın Mekke'deki evine çevrilmesi son derece önemlidir.

yol kenarına yakın birkaç taş kulübe vardı. Dağın tepesi çıplaktı ve karla kaplıydı ama sıcaklık rahatsız edecek kadar soğuk değildi.

Haemus Dağının Gablova'dan, güney yamacı etekleri üzerine kurulmuş olan Shipka köyüne geçişi sadece beş saatimizi aldı ve genel olarak güzel manzara beklentimizde oldukça hayal kırıklığına uğradık. Geçtiğimiz noktanın sağında biraz daha yüksek bir nokta vardı ancak genel olarak dağların ana hatları yaklaşıldığında, cesur veya belirgin zirveler sunmayan uysal bir karakterdeydi. Bununla birlikte, iniş çok daha hızlıydı ve atlarımızı düşmüş ve çıkıntılı şist* kütleleri üzerinde büyük tedbir gerektiren bir patikadan aşağı yönlendirmek zorunda kaldık.

Çeşitli şekillerde ve dikkate değer sayıda höyüğün bulunduğu küçük bir ovanın eteklerinde ceviz ve dut ağaçlarıyla kaplı olan Şipka köyünde, etrafında beş küçük höyüğün simetrik olarak dizildiği yüksek konik bir höyüğün yanı sıra bu gruptan biraz uzağa düşen ve diğerleri arasında çok uzun ve kesik bir tepe ile ayırt edileni dikkatimizi çekti.

Şimdi Rumeli'deydik, Balkanlar, burası ile Bulgaristan vilayeti arasında doğal bir sınır oluşturduğu için kendimizi Şipka'da tazeleyerek Kazanlık'a iki saatte geçtik.

29 Ocak. Postanede uyuduk ve erkenden atlarımıza binmeye çağrıldık. Güneşin doğuşuyla tek tük tümsekli ve birinin tepesine bir kulübe inşa edilen bir ova üzerinde ilerliyorduk. Alçak dağların bir sırtını geçerken burada yerin yüzeyinde ortaya çıkan bir dizi granit noktada ilkel arazinin görünümünü ilk defa gözlemledim. Daha ileride kıyıları boynuz taşı şistinden oluşan ve aşağı tarafında genellikle suyla çalışan değirmenleri döndürmede kullanılan pek çok derenin döküldüğü bir nehrin yatağında seyahat ettik. Eski Sagra'ya yaklaştıkça ülke, asmalar ve dut, kiraz, erik, her tür meyve ağacı ile ekili hale geldi. Kasabada Türkler çoğunlukta ve biz sokaklardan geçerken sakinleri bize yabancı bir merak duygusuyla baktılar yine de postanenin avlusuna girdiğimizde, postane müdürü ve görevlileri üzengilerimizi tutarak her zamanki selamlaşmayla inmemize yardımcı oldular.

* Hæmus Dağının kuzey yamacındaki katmanlar genellikle kalkerlidir, tepe noktası mavi ve rengârenk mermerdir ancak inmeye başladığımız anda, kayaların doğası aniden büyük kuvars venslerinde bolca bulunan sert killi şiste dönüşür.

Khosh Galdik - Hoş geldiniz.*

Khosh Boldûk - Hoş bulduk.

Bir yabancı Türk postanesine geldiğinde daima seyyahların kullanımı için ayrılmış, genellikle hasır serili ve duvarların bir ya da iki kenarı boyunca üzerinde oturduğu bir kanepeler veya bağdaş kurarak oturması gereken alçak bir minder bulunan bir oda kendisine gösterilir. Eğlencesi daha doyurucu bir yemek hazırlanana kadar zaman geçirdiği kahve ve pipo ile başlar. Bugünkü akşam yemeğimiz, Türk mutfağının bir örneği olarak gösterdiğim aşağıdaki yemeklerden oluşuyordu. Elbette bıçak ya da çatal yoktu, ama yerden yükseltilmiş yuvarlak metal bir masanın üzerine birkaç tahta kaşık konmuştu. Ellerimizi yıkadıktan sonra ekmeğin parçalarının yardımıyla son derece vasat bir tada sahip olan yağda pişirilmiş birkaç koyun paçasını parmaklamaya başladık. Ardından gayet lezzetli koyun eti yahnisi sonra tepeleme pilav yani sade haşlanmış pirinç geldi. Yemek mükemmel bir yoğurt, daha doğrusu ekşi sütle** bitirildi. Biz kâfirlere, Türklerin kendilerinin içtiği şerbet denilen ve üzümlerin sıcak suda ezilmesi ve demlenmesiyle yapılan hafif bir asitlik kazanmaya başlayana kadar kapalı bir kaptaki tutularak mayalanan şarap tadındaki likörün yanı sıra şarap içmemize izin verildi. Eski Sagra kasabasından çıkarken yerde kısmen uzun otlarla kaplı şekilde, pek de iyi durumda olmayan dört köşeli bir sütun başında Yunan harfleri gördük.

*İtalyan ifadelerle belki daha kelimesi kelimesine ifade edilebilir.

Ben trovato.

Ben incontrato.

** Bu, Türkler arasında çok sevilen bir yemektir ve pişirme sürecinden bir tür sır olarak bahsedilmektedir.

Busbequius bu insanların diyetlerindeki ölçülülüğü överken, aşağıdaki ifadelerle söz eder:

“Quibus si sal sit et panis, alliumque aut cæpa, aut acidi lactis genus, Galeno non ignoti, quod ipse Oxygalam, isti Jugurtham dicunt, nihil requirant præterea.”

Epistol. I. Sayfa. 90.

Bu yazıtın kesin anlamını vermek zordur. İkinci kelime komşu bir kasaba veya köyün ismi olabilir. D’Anville, Trakya, Proper ve Mæsia vilayetlerinin sınırları üzerinde kurulan ve İmparatoriçe Irene tarafından yeniden tesis edilen Beroe veya Beoe’nin, Eski- Zadra veya Sagra olabileceğini öngörür. Ancak bu varsayımın esas olarak old anlamına gelen ve Anadolu’daki İskenderiye Troas’ın modern adı olan Eski İstanbul’un örnek olarak gösterilebileceği diğer antik kentleri belirtmek için sıklıkla kullanılan Türk eki Eski’ye dayandığı anlaşılmaktadır. Kasabayı terk eder etmez üzerine geldiğimiz ovadan geriye dönüp baktığımızda en zarif biçimlerdeki tepelerin güney eğimi üzerine inşa edilmiş sekiz camisi ve en yüksek kültür mertebesindeki Eski Sagra’nın incelikli halinin güzel manzarasının tadını çıkardık. Geçtiğimiz düzlüğün her tarafı Haemus Dağı’nın farklı dalları tarafından kapatılmış gibi görünüyordu ta ki dört saatlik bir yolculuktan sonra ilk kısmı bodur meşe ormanından, ikincisi çok bataklık bir zeminden, bize bir taslağı verilen köye ulaşana kadar.

30 Ocak. Gece boyunca misafir olduğumuz yerden ayrılma merasimimizde oldukça etkileyici bir şey vardı. Saat üç gibi erken saatte kahvemizi içtik. Hıristiyan ve Türk görevlilerimiz de ayırım gözetmeksizin bize katıldı. Daha sonra köyden uzaklaşana kadar birkaç metre sessizce sürdük ta ki bagajın olduğu atı süren ve hızımızı saatte yaklaşık dört mile ayarlamış olan en öndeki Surugee, tırıs gidişine Türkçe söylediği* Uğurlar ola! Nidasına karşılık olarak Allah razı ola! Selamını alana kadar. Bu karşılıklı selamlama, grubumuzun tüm güzergâhı boyunca tekrarlandı ve yolda karşılaşan yolcular arasında daima karşılıklı alınıp verildiğini gözlemledik. Egemenliği altındaki ilkel ülkenin üzerinden geçerken, derinden gelen boğuk bir Türkçe telaffuzla azametli Müslüman’ın ağzından çıkan bu sözlerle, bu sade törende neredeyse yüce olana yaklaşan bir asalet havası vardı. Bazı yerlerde bataklık bazılarında ekili ve hatta ara sıra kapalı bir arazide dört saat boyunca seyahat ettikten sonra kahvaltı yapacağımız Karabona köyündeki bir chân’ın alçak kapısından içeri girmek için eğildik.

*“İyi alametlerin olsun”
“ Tanrı’yı memnun etsin !”

Bu, Rumeli'nin bu bölgesindeki diğer tüm köyler gibi yan duvarlarının birinden bariz bir çıkıntı yapan balkonuyla ve Ağa'nın komşu ülkeyi gözlediği çatısı üzerine inşa edilen kulübesiyle daha iddialı bir görünüme sahip uzun beyaz bir binayı çevreleyen kahverengi samanla örtülmüş kulübelerden oluşur.

Şimdi, efsanede Orfeus'un trajik ölümünün ve mucizevi değişmezliğinin sahnesi olarak anılan Hebrus'a* yaklaşıyorduk. Kıyılarında, ihmal edilmiş Çiçonyalı kadınlarının öfkesiyle parçalara ayrılan sefil aşığın başı, sularını altın kumların üzerine yuvarlayan dereye süzülüyor ve hâlâ uzun zamandır kayıp olan Eurydice'nin adını çağırıyordu. Ancak antik çağın baştan çıkarıcı kurgularını geride bırakarak Mariza adı verilen nehre ulaştığımızda, ülke daha engebeli hale geldi ve pürüzlü granitik kayalara bölündü. Bodur meşelerle karışmış yabancı güller bolluk içinde serpilmişti. İklimin yumuşaklığının bir kanıtı olarak bugün kışın dibi olmasına rağmen günün ortasında pelerinlerimizi giyemiyorduk. Çiğdemlerle kaplı kıyılarından kırlangıçlar uçuyordu ve adanın veya nehrin ortasındaki kumsalda birkaç leylek görülüyordu. Yaklaşık iki yüz yarda genişliğindeki nehri feribotla geçtik ve bu günkü yolculuğu sağ kıyısından yarım mil uzaklıktaki Hevitza köyünde sonlandırdık. Akşam, postaneden köyün daha uzak ucuna doğru yürüyerek bir Sırp köylüsünün nikâhına öncülük eden gösterişsiz şenliklere tanık olduk. Birkaç gün önce yeni evlilerin arkadaşlarının alayını görmüştük. Şimdi düğün gününden önce damadın kesesinden karşılanarak devam eden ziyafet ve dansla meşguldüler. Gelinin kendisi komşu köydeki bir evdeydi, müstakbel kocasının arkadaşlarından bazıları yerde oturmuş yiyip içiyor, diğerleri ise kadınlı erkekli, âlem yapanları ortalarına alarak çağdaş Yunanistan'a ait bir dans sergiliyorlardı. Dansçılar birbirlerinin ellerinden tutuyordu ancak iki cinsiyet zincirin farklı uçlarını oluştururcasına birbirinden ayırıyordu, gaydalarını en sert şekilde çalan iki halk ozanı, her adımlarında onlara eşlik ediyordu. Kızların çoğu esas olarak paralardan oluşan, kaska benzeyen başlıklar takmıştı. Daha çok kaba ayak basma ile özdeşleşen dansın hareketlerinde kibar pek bir şey yoktu yine de bizi içkilerine eşlik etmeye davet ettiler ve karşılığında bize ikramda bulunmaktan çekinmediler. Gelinin sağlığına kadeh kaldırdığımızda, kocası cevap verdi: “Âmin.”

* Hebrus, Hæmus Dağı ve Rodop arasındaki vadilerin arasından doğar ve çeşitli akarsu kollarını kendine kattıktan sonra Semendirek adasının karşısındaki Ege denizine dökülür.

Bu Hristiyan düğününün kaba cümbüşünden ayrılırken, batan güneşin ışınları, uzaktaki bir mezarlıkta toplanarak bir müminin cenaze törenini yerine getiren Müslümanlar üzerine parladı.

31 Ocak Cumartesi. Buradan sonra yol, Mariza'nın sağ yakasında feribotla geçtiğimiz Dsirs Mustafa'ya kadar devam eder. Çünkü padişah tarafından inşa edilen güzel köprü'nün* beş kemeri kırılmış ve son yirmi yılda bu halde çürümeye terk edilmiştir. Edirne'ye ulaşmadan önce kışın** tüm izleri kaybolmuştu. İyi ekilip biçilmiş ve ekseriyetle dut ağaçları dikilmiş olan ülkenin yüzeyinde gözle görülebilen zerre kar yoktu. Şehirden yaklaşık bir mil*** uzakta, soldaki bazı alçak kum tepelerinden geçtik, ünlü Selim camisinin minareleri gözükmeye başladı. Şimdiye kadar görmeye alışık olduğumuz Türk mezarlıklarının kaba mezar taşları yerine sarıkları iyi yontulmuş ve yıldızlı harflerle süslenmiş beyaz mermer anıtlar yol kenarı boyunca bir araya toplanmıştı. Tunca ve Arda'nın Hebrus ile birleştiği yerde ve Tunca'nın doğu kıyısında, antik çağın en eski geleneklerinde ve daha gerçek modern tarihin kayıtlarında aynı şekilde onurlandırılan bir noktada, Türk imparatorluğunun ilk Avrupa başkenti yükselir. Üç nehrin birleştiği yerde öfkeli Orestes'in annesinin cinayetiyle bulaştığı pislikten kendisini arındırdığı ve bu olayın anısına kurulmuş olan ve adını taşıyan kasabadan Bizanslı yazarlar sıkça bahseder. Burada ayrıca Hebrus'un, doğudan güneye inmek için yönünü ilk kez değiştirdiği yerde İmparator Adrian, daha sonraki dönemde Hæmi-montus vilayeti olarak bir metropol saygınlığına kavuşacak şehri inşa etti ve şehir, Romalı kurucusunun verdiği unvanı hâlâ korumakta. Bizans "yıllıklarının" soluk ve sönük ışığıyla, Gibbon şöyle diyor: "I. Amurath'ın direnmeden, Çanakkale Boğazı'ndan Hæmus Dağı'na ve başkentini eşiğine kadar Romanya'nın veya Trakya'nın tüm eyaletini kontrolüne aldığını ve Edirne'nin, hükümetinin ve Avrupa'daki dininin kraliyet koltuğu için seçildiğini görebiliriz." Cilt XI., Bölüm. 64, s. 444.

Burada sözü edilen olay Hicretin 761. Yılında (M.S. 1360) meydana geldi ve böylesine önemli bir fetih yapma erdemine kavuşmuş olan Sultan, övülen Yeniçeri birliklerini

* Biz burada, bu köprü'nün ilk olarak yirmi kemerden oluştuğunu aşağıdaki ifadelerle dile getiren Busbequius'un rotasını takip ettik: —

-----ac demum per præclarum Mustaphæ pontem Hebro transmisso venimus Hadrianopolim.

Epist. i. s. 46.

** Edirne'de, Aralık ayında bazen önemli bir kar yağışı olur ancak sadece iki veya üç gün yerde kalır.

*** Mesafe ölçüm birimidir. (1 mil= 1,609 km). (ç.n.)

kurmamış olsa da mükemmelleştirme şerefine nail oldu. Bununla birlikte, eski Roma İmparatorluğunun bu kısmının boyun eğdirilmesinin balâgatlı Gerileyiş ve Çöküş'ün ünlü yazarının ifadelerinden çıkarılabileceği gibi pek de kolay bir şekilde gerçekleşmediği görülecektir. I. Amurath, sadrazamı Schabin'i Trakya'nın fethini tamamlaması için gönderdi. Fakat Edirne'nin kurnazlıkla ele geçirilmesi ve yağmalanmaktan vazgeçilmesi uzun ve güçlü bir direnişin ardından geldi. Sultan'ın daha sonra silahlarını yönelttiği Sırp despotunun tutumu, Avrupa'daki Osmanlı fetihlerinin ilerlemesinin kesintisiz bir zafer yürüyüşü olmadığını da kanıtlamaktadır. Hikâyeyi Fransa'da görmüş olduğu Ermeni kralının otoritesi ile ilişkilendiren Froissart'a göre Amurath, despota elçileriyle tohum yüklü bir katır gönderdi. Bu şekilde ülkesine saldırmayı hedefleyenlerin darı çuvalındaki taneler kadar sayısız olacağını ima ediyordu. Sırp, mağrur Sultan'ın teklifini düşünmek için üç gün istedi, bu süre zarfında tüm kümes hayvanlarının aç tutulması emrini verdi. Bu sürenin bitiminde Türklerin huzurunda tohumlar aç hayvanların önüne atıldı. Hayvanların tüm yemi yarım saatten daha az sürede yiyip bitirmesi üzerine despot, elçilere dönerek Froissart'ın ilginç diliyle şöyle söyledi: "L'Amorabaquin," (Sultan batıda bu adla anılıyordu) diye devam etti nükteli despot, "beni tehdit ediyor, ülkeme silahlı, sayısız adam gönderecek, onu beklediğimi ilet. Ama gelir gelmez, darının bu kümes hayvanları tarafından yutulduğu gibi silinip süpürülecekler. "Bu boş bir tehdit de değildi çünkü Amurath'ın birlikleri nihayetinde zafer kazanmış olsa da 60.000 kişiden oluşan ilk ordusu başarılı bir şekilde geri püskürtüldü ve büyük kısmı Sırp'ların yiğitliğiyle öldürüldü. Fakat Tuna ve Adriyatik arasındaki bölgede yaşayan savaşçı kabileler Bulgarlar, Sırp'lar, Boşnaklar ve Arnavutlar, Osmanlı birliklerinin kahramanlığı ile bastırıldı ve Yunanlılar hem Asya'da hem de Avrupa'da aynı düşman monarşinin silahlarıyla kuşatıldı. Amurath'ın ihtiyatlılığı veya cömertliği, kolay fethi bir süreliğine erteledi ve yaklaşık bir yüzyıl geçene ve II. Mehmet, Edirne* surları içinde Konstantinopolis'in yok edilmesini planlayana kadar mütevazı imparatorların egemen otoritenin gölgesini korumalarına izin verildi. O dönemden bu yana başkent sıfatını kaybetmesine rağmen Edirne, sık sık sultanlar tarafından devletin merkezi olarak seçildi ve III. Ahmet, IV. Mehmet ve Mustafa'nın favori ikametgâhı oldu. Şimdi ise geniş ve önemli bir Paşalık'ın ana şehridir. Şehre, Mariza'ya dökülen Tunca'nın üzerine inşa edilmiş, güneydeki kasabanın

* Kentin modern Türkçe adı, açıkça eski adının bozulmuş halidir.

biraz altında, uzun ve dar bir köprüden girdik. Karşı evlerden uzanan ahşap çıkıntılarla karartılmış dar sokaklardan geçerek kalenin duvarındaki çok alçak harap bir tuğla kemerin altında durduk ve Paşa'nın Arnavut birlikleriyle dolu bir Chân'a doğru ilerledik. Şimdiye kadar tanıştığımız en medeni Türklerden biri olduğunu kanıtlayan ev sahibimiz, askerlere ait elli atın barındığı bir ahırdan yukarı çıktığımız ve önceden tahilla dolu olan bir odayı bizim için boşaltmıştı. Bize söylendiği üzere, birliklerini genel bir teftiş amacıyla toplayan Paşa, muhtemelen eski Vidin'deki hükümetinden uzaklaştırılmasını ve yaklaşık dokuz ay önce şimdiki Paşalığına terfi ettirilmesini sağlayan aşırı ciddiyetiyle ünlenmişti.

Vidin, Tuna'nın sağ kıyısında, uzun süre ünlü isyancı Passwan-Oğlu'nun elinde tuttuğu önemli bir kaledir ve ölümünden sonra dul eşiyle evlenen halefi Molla Paşa tarafından korunmuştur. Hükümdar Sultan Mahmud, Molla'nın eşleri ve hazineleriyle birlikte rahatsız edilmeden yaşamasına ve emekli olmasına izin verilmesi vaadiyle kasabayı geri almayı başardı. Bu olayı duyan ünlü Yanya Paşası Ali'nin, kendi egemen bağımsızlık ruhundan çok farklı olan vali Vidin'in cüretkâr davranışına karşı haykırdığı söylenir. "O bir hadımdır" dedi, "Yeteneksiz Arnavutluk veziri, her zaman düşündüğüm gibi hayatını ve şehrini kaybederek sonu gelecek." Bununla birlikte, cesur Ali'nin kehaneti gerçekleşmedi çünkü paşanın tahttan indirilmesinin aksine Molla, Üsküdar'daki sarayın önünde rahatsız edilmeden vebadan öldüğü 1812 yılına kadar yaşadı. Fakat Vidin'in eski valisinin karakteri ne olursa olsun merhameti, halefi olan şimdiki Edirne Paşasının hiçbir tasarrufunu teşkil etmez. Her ne kadar Edirne Türklerinin, Egripo veya Girit adalarındakiler kadar kötü bir üne sahip olmasından dolayı onun adına ciddiyet önlemleri almasının yersiz olmadığı ileri sürülebilse de Rus savaşından bu yana daha az cüretkâr ve zorba hale geldikleri gözlemlenmiştir.

Şehrin nüfusunun şu anda 90.000'den az olduğu tahmin edilmektedir. Bunun üçte biri Türkler, geri kalanı Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir ama sakinlerinin sayısı ve ticaretinin kapsamı dört yıl önceki veba salgını ve şimdiki paşanın atanmasından önce soyguncular tarafından işlenen bozgunlar ve yağmalamalar nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır. Civarda tutulan Rusların kürkle, Almanların da kıyafetle katılmaya alışkın oldukları iki yıllık fuar artık mevcut değil yine de Edirne, esas olarak ham ipek ve

genellikle grains d'Avignon* adıyla bilinen sarı bir boya olarak kullanılan renklendirici maddenin ihracatına dayalı olarak önemli bir ticaret alanı olmaya devam ediyor. Ayrıca İngiltere'nin mamul mallarına da öyle büyük bir talep var ki, Edirne'de bir Britanya konsolunun** ataması Levant Şirketi tarafından kararlaştırıldı. Kasabanın kale adı verilen, sağda solda yıkık bir kulesi bulunan harap bir duvarla çevrili kısmı, Avrupalıların ve Yunanlıların baş ikametgâhıdır. Kesin durumu hiç kimse tarafından belirtilmese de varlığından herkesin emin görüldüğü imparator Adrian'ın büstü dışında hiçbir antik çağ kalıntısı işitmedik. Fakat Edirne'nin gururu olan Selim Cami ve Ali Paşa çarşısı her seyyahın dikkatini çeker. Caminin yivli ve çok zarif bir yapıya sahip olan dört minaresinden birinin tepesine çıkmak için bir altın para ödedik. Birbirinin etrafında dolanan üç sarmal merdiven, en yükseğine üç yüz yetmiş yedi basamakla çıkılan üç ayrı balkona açılıyor. İnişimizde ayakkabılarımızı çıkarmak koşuluyla caminin*** içine girmemize izin verildi. Aceleci bir bakış ile (çok kısa bir inceleme yapmamıza izin verildiğinden, acele ediyorduk) yalnızca aşağıdaki ayrıntıları hatırlayabiliyordum. Zemin halılarla kaplıydı, pek çok lamba ve devekuşu yumurtası devasa kubbenin damına asılıydı. Büyük katedrallerde görülecek yan ibadet odalarına benzer birkaç girintide dindar Türkler dua okuyor ya da namaz kılıyorlardı. İçteki duvarların üzerinde Türkçe harflerle yazılmış yazılar vardı. Binanın bir tarafında çok dar ve dik basamakların çıktığı yükseltilmiş bir sandalye yani minber duruyordu. Caminin ortasında etrafı paravanla çevrili bir kemerli kubbe vardı. Fışkırmayan ancak ağzına kadar gelen bu kutsal suyu içmek için ağzımızı mermer çeşmenin üstüne dayamamız söylendi. Etrafımdaki inanılmaz sayıda pencereye hayran kalmış olarak onları saymaya çalışıyordum ki rehberimiz aceleyle çıkma zamanımızın geldiğini söyledi. Bu vesileyle bize eşlik etme nezaketini gösteren Fransız konsolosu, Türkler arasında bir Hristiyan'ın böyle bir sayım yapmasına izin vermenin kötü bir alâmet sayıldığını söyleyerek durumu açıkladı. Kendisi daha önce saymıştı ve dokuz yüz doksan dokuz adetti. Görünüşe göre caminin içini temiz tutmakla görevlendirilen birkaç çocuk etrafımızı sararak ağgözlülükle bir bahşiş veya hediye istedi. Caminin dış avlusu

* Avignon Yemişi, bezelyeden daha küçük, yeşilimsi sarı renkte ve buruk acı bir tada sahip likya cinsinden bir meyvedir.

** Bu göreve aday gösterilen beyefendinin Marsilya'dan Konstantinopolis'e geçişi sırasında öldüğü düşünölmektedir.

*** Artık Türk camilerinin içini görmek eskisinden daha zor hale geldi ve bir görüşmeden sonra sadece bir büyükelçiye ve onun maiyetine verilen bir ayrıcalıktı. Bu nadir görölen bir olay olduğu için Konstantinopolis'te kaldığımız süre boyunca ünlü Ayasofya'ya girecek kadar şanslı değildik.

beyaz mermerden büyük levhalarla kaplıdır ve etrafına inşa edilmiş kemerli yolun antik sütunları farklı düzen ve boyuttadır ancak en pahalı malzemelerin tümü, Verde Antico, Mısır graniti veya Cipollino mermerindedir. Binanın yakınında bir dervişler okulu bulunmaktadır.

Dünyanın en büyük ve en güzel Müslüman tapınaklarından biri olduğu söylenen Selim Camisinden, Ali Paşa'nın ünlü çarşısına doğru yürüdük. Birbirini izleyen kırmızı ve beyaz tuğlalardan oluşan kemerli tonozlu, tuğla bir yapıdır. Her ucunda bir kapı ve dört yan kapı çok sayıdaki girişini oluşturur ve uzunluğu yaklaşık üç yüz* adımdır.

Ali çarşısının tam uzunluğu daha sonraları Konstantinopolis'in Bedestenlerinde tanık olduklarımdan daha çarpıcıdır. Yoldaşım da Kahire'de gördüğü benzer bir tanımlamaya sahip herhangi bir binayı fazlasıyla geçtiği görüşündeydi. Bu bölüm mücevher, başörtüsü, kumaş &c. gibi daha değerli eşyalara ayrılmıştı. Kasabanın bir diğer kısmında tabakçılara tahsis edilmiş başka bir pazarı ziyaret ettik.

Edirne, Bükreş'ten Konstantinopolis'e giden yol üzerinde olmadığı için postanenin hizmeti burada sonlandı ve bu nedenle bizi başkente kadar götürecek on at için Türk ev sahibimizle anlaşmak zorunda kaldık. Yolculuk için dört gün gerekecekti ve her bir at için otuz kuruş ödeyecektik. Bir kurye bu mesafeyi iki buçuk günde tamamlardı ancak bizim zorunlu olarak seyahat ettiğimiz bagajlı atlar, hareket hızımızı düşürüyordu.

2 Şubat Pazartesi. Çoğu aynı malzemeden süslemeli kanopilerle kaplı ve tümü şimdiye kadar gördüklerimizden daha görkemli bir görünüme sahip olan beyaz mermerden** mezar taşları, eski Amurath başkentine sırtımızı dönerek ilerlediğimiz yolda hatırı sayılır bir mesafe boyunca yolun her iki tarafında sıralanmıştı. Önümüzde duran sayısız yağmur kuşları sürüsünün uçtuğu bölge, kahverengi ve çorak bir çalılık görünümüne büründü. Dört saatlik bir yolculuğun ardından, eskiden Muhammet Paşa tarafından inşa edilmiş büyük bir kervansaray olan Hafsa'da durduk. Kapı, dış duvarlar ve bu yapıların daima gerekli bir uzantısını oluşturan cami ayakta durmasına rağmen sarayın içi, orada bulunan alçak kahvehane ve birkaç sefil ahşap kulübe yüzünden

* Laydy Mary Wortley Montagu, yarım mil uzunluğunda olduğunu iddia ettiği incelemesinde bu çarşının boyutlarını büyük ölçüde abartır.

** Hem burada hem de Konstantinopolis'te bolca var olan beyaz mermer, Propontis'te Marmara adasındaki eski adıyla Procannesus ocaklarından getirilmektedir.

biçimsizleşmişti. Uyumamıza izin verilen odanın bacasından ışık, yağmur ve rüzgâr eşit ölçüde içeri sızıyordu ve yakacak odun burada son derece zor bulunduğu için eskiden konuksever chânların rahatlığı düşünülerek imparatorluğun bu kısmında bolca bulundurulmuş bir kömür mangalının başında acınası bir akşam geçirdik. “Bu halka açık yapılarda”, diyor, Viyana’dan Konstantinopolis’e giden rotasında bunlardan birinde konaklamış olan Busbequius, “bir yabancı ister Müslüman olsun ister Hıristiyan, Yahudi, Paşa, Sancak Beyi ya da en fakir gezgin üç gün boyunca ücretsiz olarak ağırlandı”. Nissa’daki Kervansaray ve Hafsa’daki kalıntılarını anlattığı bu binaların hepsinin benzer yapıya sahip olması muhtemeldir. “Biçimleri” diyor, o yüzden “böyledir:” “Genişliğinden daha fazla uzunluğa sahip büyük bir yapıdır. Ortasında arabaların, develerin, katırların ve vagonların yerleştirilmesi için bir tür avlu bulunur. Bu avlu, yaklaşık üç fit yüksekliğinde bir duvarla çevrelenmiştir. Bu duvar binayı çevreleyen dış duvarın içine inşa edilir. Bu iç duvarın üst kısmı düz ve sadedir ve yaklaşık dört fit genişliğindedir. Burada Türkler kalır, yemeklerini yer, sahip oldukları tüm mutfak burasıdır (çünkü daha önce bahsedilen dış duvarda, birkaç ocak bulunur)” * Hafsa’da dış duvardaki ocakların eskiden yakılan ateşlerin dumanı ile karardığı belirgin bir şekilde görülebilir.

3 Şubat. Notia, yani güneybatı rüzgârı üzerimize güçlü bir şekilde eserken geçtiğimiz kahverengi fundalık, bizi dört saatin sonunda zarif bir cami ve oldukça düzgün bir köprünün bulunduğu küçük bir kasaba olan Eski Baba’ya getirdi. Sağda solda hudutlu ama çok uzakta karla kaplı iki dağ silsilesiyle sınır olan tekdüze bir yol buradan, güzel bir taş köprünün** üzerinden girdiğimiz Csatal Borgas’a kadar uzanıyor.

4 Şubat. Buradan Çorlu’ya on altı saat sürer. Rüzgâr ve yağmur bugün aynı kahverengi araziye geçerken bize eşlik etti. Üzerimizde uzaktan toy kuşu sandığımız birkaç yabani ördek sürüsü gördük.

Çorlu’dan iki saat uzaktayken, *Surugees’lerimiz* bize on iki yıl önce iki İngiliz seyyahın ve Tatarlarının soyguncular tarafından öldürüldüğü yeri gösterdi. Yaklaşmamız üzerine mezarlıktan bir kartal havalandı. Hâlihazırda Edirne Paşasının mecburi sertliği bu yolsuz haydut çetesini o kadar korkuttu ki seyahat etmek çok daha az tehlikeli hale

* Busbequius seyahatlerinin Türkçe’ye tercümesi. Ep. i. s. 21.

** Edirne’deki Selim Camisinin minareleri, Hafsa’daki Chân duvarları ve yolumuzun üzerinde geçtiğimiz çeşitli köprülerin hepsi aynı tür hücreli kireçtaşından inşa edilmiştir. jeotlarla dolu, ufak kalsit kristalleriyle kaplıdır.

geldi. Çorlu kasabası yüksek bir kıyıda yer alır, sokakları taş döşelidir ve evleri bazalttan inşa edilmiştir. Atlarımızın bulunduğu ahırın bitişiğinde küçük bir odaya yerleştik. Kâğıttan yapılmış pencerelerinden (bu ülkedeki genel uygulama) loş bir ışık giriyordu. İçerideki kişi herhangi bir dış nesneyi görme fırsatı elde etmek için gözünü çerçevelerden birinin köşesine sıkıştırılmış küçük bir üçgen cam parçasına yerleştirmelidir.

5 Şubat, sabah iki saat yolculuk ettikten sonra ilk önce Marmara Denizini ve Proconnesus adasının * yüksek dağlarını gördük. Bir altı saatlik daha yolculuktan sonra birkaç höyüğün yanından geçerek bataklık sert bir kilin üzerinde tepelik bir çıkıntının batı tarafında inşa edilmiş güzel Silivri kasabasına ulaştık. Yolumuz üzerinde sık sık höyükten bahsettiğim için bu konuyla ilgili gözlemler muhtemelen pek ilgi çekici olmayan konu olarak göz önüne alınmayabilir.

Bu yapay toprak höyükleri Moskova'nın kuzeyinde, Bulgaristan ile Rumeli'de Boug ile Dinyeper arasındaki bozkır boyunca Valdai Dağları çevresinde takip etmiştik. Marmara Denizine yaklaşırken Ajax'ın mezarını ve Çanakkale Boğazı kıyısı üzerindeki Aşil'i, Throsmas ve Truva düzlükleri üzerinde yayılan çeşitli diğer höyükleri ayırt etmek için hayal gücümüzü biraz zorlamak gerekti. Bu tanımlamaya ait anıtlar, Avrupa'nın her ülkesinde, Asya'nın birçok yerinde, Afrika'da ve hatta Amerika'da bulunmaktadır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre genellikle ölülerin küllerini, silahlarını ve süs eşyalarını gömmek amacıyla yapıldıkları görünür. Bu iddianın doğruluğunu kanıtlayan Cornwall tepecikleri, İrlanda ve İskoçya höyükleri, Yunanistan höyükleri ve Mısır Piramitlerin gibi pek çok örnek sayılabilir. İngiltere'de kahramanların höyüklerinde çömler, kılıçlar, mızrak başları, kalkanlar, zırhlar, hançerler, bıçaklar, savaş baltaları bulunmuştur. Değerli taşlarla süslenmiş kadın kalıntılarında ise mücevherlere, bileziklere, boncuklara, altın ve gümüş tokalara ve broşlarla birlikte birkaç fevkalade enstrümana rastlanmıştır. Arkadaşım Bay Dodwell'den (Yunanistan'daki gayretli ve başarılı araştırmalarıyla çok iyi tanınır) birkaç yıl önce Atina'dan Pire'ye giden yolun solunda, zeytinliğin girişinde büyük bir toprak tümülüsü kazıldığını öğrendim, içinde eskilerin Nekrodeipnon'u olan cenaze törenine ait olduğu anlaşılan kırık vazolar, pişmiş topraktan tabaklar ve kuş ve balık kemikleri bulunmuştu. Bu höyüğün genellikle amazon Antiope'un mezarı olduğu

* Marmara Adası(ç.n.)

varsayılır ancak muhteşem çağlara kadar geri gitmeden $\mu\eta\mu\alpha$ κενου veya Euripides'in anıt mezarı olması çok daha olasıdır ve içinde hiçbir insan kemiğinin bulunmaması bu görüşün bir başka kanıtıdır.

Sigæan burnu üzerindeki Aşil'e atfedilen höyükte, aşağıdaki şekilde tanımlanan küçük bir bronz heykele ait kalıntıların yanında pişmiş topraktan vazo parçaları, kömür kırıntıları ve yakılarak toz haline getirilen kemikler bulunmuştu.

M. Belzoni'nin zekâsı ve girişkenliğiyle son zamanlarda açmayı başardığı Cephernes piramidinde bazıları Mısır tanrısı Apis'e ait olduğu kanıtlanan kemikler içeren granit bir lahit keşfedildi. Bundan sonra anıtın farz edilen mimarına ait olanların tespit edilmesi de umulmadık değildir. Ama belki de Moskova'dan Marmara Denizi'ne istikametimiz üzerindeki höyüklerin, Sibiry'a'nın vahşi doğasında var olduğu belirtilenlerle daha fazla benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Archæologia'nın ikinci cildine eklenen bir makalede, Rus hükümetinin emriyle Sibiry'a'da, Obi Nehri'ne dökülen Tom Nehri üzerinde yer alan Tomsy kasabasının yakınlarında Tatar kökenli bazı tümülüslerin açılmasına dair bir açıklama yer almaktadır. Höyüklerden en büyük olanı açıldı. İşçiler çok derin bir toprak ve taş örtüsünü kaldırdıktan sonra kaba taş işçiliğinden inşa edilen mezara ulaştı. Prens, üçü arasında en büyüğünün ortasına gömüldüğü mezar, yanında bulunan kılıç, mızrak, yay, ok ve kılıfla kolayca ayırt edilebiliyordu. Ayaklarının üzerine uzandığı tonozda atı, dizgini, eyeri ve üzengileri vardı. Prens gövdesi, başından ayağına kadar saf altın bir levha üzerinde uzanmış bir pozisyonda yatıyordu. Benzer boyutlardaki başka bir altın levha da onun üzerine serilmişti. Altın bordürleri olan yakut ve zümrütlerle süslenmiş zengin bir örtüye sarılmıştı. Baş, boynu, göğsü ve kolları çıplak ve süssüzdü. Daha küçük mezarda kadın süslemeleriyle ayırt edilen prenses yatıyordu. Boynuna yakutlarla süslü birçok halkadan oluşan altın bir zincir, kollarına altın bilezikler takılmış olarak duvara yaslanmış haldeydi. Baş, göğsü ve kolları çıplaktı. Üzerinde herhangi bir mücevherle süslenmemiş zengin bir kaftan vardı, ince bir altın levhanın üzerindeydi ve bir diğeriyle üzeri örtülmüştü. Dört altın levha kırk pound ağırlığındaydı. Her ikisinin de örtüleri güzel ve eksiksiz görünüyordu ancak dokunur dokunmaz un ufak oldu. Daha birçok tümülüs açıldı fakat bu en dikkate değer olanıydı. Diğerlerinde çok çeşitli ilginç eşyalar bulundu – yüzükler, tılsımlar, putlar, bakır bir sehpa, gümüş aslan ve leopar figürleri fakat hiçbirinde herhangi bir madeni para yoktu.

Arkeoloji, Cilt. II, s.223.

Sokaklarda yerde duran birkaç mermer sütun ve korint tarzı sütun başları, Marmara Denizi'nde henüz yakalanmış mükemmel uskumru ile ziyafet çektiğimiz antik Selymbria* kasabasının tüm kalıntılarıdır. Uzun başıboş bir köprü vasıtasıyla girdiğimiz Büyükçekmece'ye doğru kayalık bir arazi üzerinde altı saat boyunca ilerlerken Avrupa tarafındaki manzara sıkıcı, kahverengi ve çirkindi fakat Marmara denizi üzerinden Asya'nın karşı kıyısına bakıldığında güzel Uludağ'ın sıradağları heybetli bir duruş sergiliyordu.

6 Şubat. Uyuduğumuz kasabanın üzerine sarkan dik bir tepeye tırmanarak ve derin bir vadiden geçtikten sonra orada burada birkaç selvi veya çınar ağacının bulunduğu, donuk taşlı bir yolun üzerinden ilerledik ta ki güçlü İstanbul'un minarelerini keşfedene kadar. Edirnekapı'yı sağımızda bırakarak teknelere bindiğimiz Haliç'in en üst noktasına kadar uçsuz bucaksız bir mezarlık alanından geçtik ve Pera'ya indik.

Konstantinopolis'te iki aylık ikametimiz bize belki de Avrupa'daki diğer başkentlerden daha ayrıntılı ve daha sık tarif edilen bu şehrin tuhaflıklarını incelemek için yeterli fırsat sundu.

Antik çağ kalıntıları, özellikle Yunanistan ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde görülen anıtlarla karşılaştırıldığında ne çok sayıda ne de çok ilgi çekicidir ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin durumu, örneğin Galata Kulesi'nin zirvesinden bakıldığında tüm kavramların ötesinde mükemmeldir. Şehrin kendisi sayısız caminin zarif minareleri,, Marmara Denizi, yüksek Uludağ silsilesi, İstanbul Boğazı kanalı ve yoğun nüfuslu Asya kasabası Üsküdar, panoramik tasvirde pek çoğuna aşina olduğumuz ancak bunun ötesinde bütün tanımlayıcı hükümleri boşa çıkaracak kadar görkemli bir ihtişam oluşturmak üzere bir araya geliyor. Kaldığımız süre boyunca neredeyse her gün önemli yangın felaketlerinin** yanı sıra genellikle yabancıların dikkatini çeken olağanüstü manzaralara tanık olduk. Bunlardan biri çıplak ve kafası kesilmiş bir cesedin kesik başı, bir reyanın bedenini karakterize eden küçültücü bir

* Silivri yakınlarındaki sahil kumtaşı, kil ve yeşil kaya yataklarından oluşur. Ötede, Doğuya doğru kayalar badem şeklinde kumtaşıdır.

** Ayrılışımdan iki gün önce İsveç elçilik sarayı yakıldı ama o milletin bakanına ait madalya dolabının yanı sıra ilginç Mısır antikalarının kurtarıldığını öğrenmek, her antikacı için bir tebrik meselesi olacaktır. Gerçi Kont Palin'in pişmanlığı, hayatının büyük bir bölümünü üzerinde çalıştığı hiyerogliflerin önemine dair paha biçilmez bir el yazmasının kaybıyla ifade edilemez.

pozisyonda teşhir edilmesiydi. Ceset, üç gün boyunca otelimizden çok da uzak değildi. Etrafta sinsice dolaşan çok sayıdaki aç köpekten korumak için görevlendirilen bazı yeniçeriler tarafından korundu. Arkadaşları tarafından cesedi gömmek için toplam bin kuruş ödendiği söylendi, aksi takdirde denize atılacaktı. Kaldığımız süre boyunca herhangi bir Avrupalı bakana dinleyici çıkmadığı için o törende bulunma fırsatından mahrum kaldık ancak Türklerin bu hayvanlarla ilgili batıl inançlara dayanan korkularına rağmen bir filin sarayın iç avlusuna kabul edildiği bir Pers büyükelçisinin sıra dışı alayını gördük.

Önceki sonbaharda Viyana'dayken, Konstantinopolis şehrindeki veba felaketinin tahribatına dair en abartılı hikâyeleri duymuştuk. Avrupalı bir ailede bu nedenden kaynaklı bir ölüm olağanüstüydü. Avusturyalı papa elçisinin çocuklarından birinin Yunanlı bir doktordan enfeksiyon kaptığı ve hastalığın ölümcül olduğu söylendi. Fakat ikametimiz süresince ve hatta birkaç ay boyunca veba kaynaklı olaylar çok nadiren gerçekleşti. Veba konusuna değindiğim gibi karşılaştırmalı bir sağlık döneminde Konstantinopolis'te bulunacak kadar şanslı olmama ve dolayısıyla bu hastalığın tedavisi konusunda çok az deneyimim olmasına veya hiç olmamasına rağmen kendi gözlemim altına giren ve yakın tarihli bir çalışmada* yer alan karantina yasa ve yönetmeliklerinin kaldırılması amacı taşıyan doktrinlere aykırı görünen gerçeklerden birkaçını belirtmekten kendimi alamıyorum. Vebanın doğası ve tedavisi hakkında küçük bir araştırmaya girişmek veya adı geçen yazarın kurmaya uğraştığı hipotezini çeşitli akıl yürütmelerle takip etme girişiminde bulunmak ne benim amacımdı ne de bu bunun için uygun bir fırsattı. Fakat görüşlerinin yeniliği aldığı uyarılar ve kısmen aldığı görünen yaptırımlar belki de yayıncının incelenmesiyle öne sürülen daha açık çıkarımların birkaçından tesadüfen bahsetmemi mazur gösterebilir.

Bu yazara göre karantinanın etkisi ölüm oranını artırmaktır çünkü insanları bulaşıcı ortamın etkisine maruz bırakır ve beslenme araçlarına erişimi kısıtlar ki kıtlığın, vebanın** en güçlü yardımcı etkeni olduğu iyi bilinir. Fakat bir sonraki paragrafta, en azından Türk nüfusu içinde hali vakti yerinde olan bir yerlide nadiren gerçekleştiğini ve bir İngiliz'in Doğu Akdeniz'de çok nadiren veba kaptığını iddia eder. Gerçeğin burada

* Salgın ve Ölümcül Hastalıkların Artmasının Sonuçlarına dair Doğu Akdeniz'de Veba ile ilgili Araştırmalar da dâhil. Charles Maclean, M. D. SC tarafından yazıldı.

** Salgın Hastalıkların ve Vebanın Önlenmesi ve Azaltılmasına Yönelik Öneriler, Karantinaların Kaldırılmasının Kavranması, Sc. Charles Maclean, M. D. sc tarafından yazıldı. Bkz. Önsöz s. 4.

belirtildiği gibi olduğuna şüphe yok ancak doğal açıklaması nedir? Varlıklı yerlinin önlem alması ve İngiliz'in diğer tüm Avrupalılar ile birlikte sakinlerin geri kalanıyla tüm iletişimden kaçınarak tekdüze bir şekilde kendini kapatmasıdır. Bu yazara göre veba, ortamın bozulmuş bir hali tarafından üretilir ve kıtlıkla hâlihazırda zayıflamış bedenler üzerinde etki eder. Fakat kendini kapatanlar, dışarıda dolaşanlarla aynı havayı solar ve ikinci grubun mantıken, gıda maddelerine daha kolay erişebildiği varsayılabilir. Sonuç olarak kendini yetersiz beslenmenin zayıflatıcı etkilerine, gönüllü olarak kendilerini geçici inzivaya çeken komşularından daha az maruz bırakacaktır. Durumlarındaki bu farklı sonuçları açıklayabilecek tek ayırım bir durumda temastan sıkı bir şekilde kaçınılması iken diğerinde temasa izin verilmesidir. Ancak Dr. Maclean, çiçek hastalığı ve kızamık dışında hiçbir hastalığın bulaşıcı olmadığını, örneğin tifüsün, gut veya ödem kadar kendi kendine yayılma kabiliyetinin bulunmadığını ve “bu salgın” hastalıkların hiçbir zaman bulaşmaya* bağlı olmadığını söyler.

“Bunu salgının tam odağına yerleştirmiş olan Türk hükümetinin, komşu bir güç tarafından benimsemeye şiddetle zorlansa bile bu ölümcül kurumları reddetmek için bilgeliğe ve hoşgörüyeye sahip olması gerektiği de tek bir olgu olarak göz ardı edilmeyecek” diye ekler.

Konuyu yüzeysel olarak ele alan bazı kişiler tarafından Türkiye’de veba hastalığının sık sık tekrarlanması en saçma şekilde bu kuruluşların “eksikliğine” atfedilmiştir çünkü ne kadar benimsenirlerse benimsensinler, hastalığı önlemek yerine, “ölüm oranlarını artırdıkları ve hastalıkları ağırlaştırdıkları” görülecektir. Burada özellikle bahsettiğim kurumlar, karantinalar ve fakir hastaneleridir.** Bunlar Dr. Maclean’ın iddialarıdır. Peki, vakanın gerçek durumu nedir? Doğu Akdeniz’de ve Afrika kıyısındaki ya hiçbir önlemin alınmadığı ya da Türkiye’nin bazı bölgelerinde olduğu gibi ancak çok kusurlu bir şekilde denendiği ülkelerde veba sürekli olarak varlığını sürdürmektedir. Oysa karantina istasyonlarının kurulduğu yerlerde hastalık ya kendini asla göstermez ya da karantina yasalarının ihlaline kadar izlenebilir. Bu düzenlemelerin etkinliğinin kanıtı olarak Marsilya’daki karantina istasyonunda ikamet ettiğim sırada 1720’de bu şehri etkileyen büyük vebadan bu yana hastalığın sadece bazı yüksek duvarlarla ayrılan kasabaya yayılmadan karantinaya giren kişiler arasında iki kat

* Öneriler, &c. s. 22.

** Öneriler, &c. s.20.

fazla görüldüğü konusunda bilgilendirildim. Fakat Doğu Akdeniz’de karantina kısıtlamalarını uygulama girişiminde bulunulmadığına dair emin bir şekilde yapılan iddia aşağıdaki gerçeklerin yeterince göstereceği gibi tam olarak doğru değildir. Marsilya’ya bağlı bir tüccarın gemisiyle Konstantinopolis’ten dönüşümde hava koşullarının etkisiyle mükemmel Delos adasının karşısındaki Suriye limanına sürüklendik ve kıyıya çıkmaya çalışırken İngiliz konsolos yardımcısı unvanına sahip bir Yunanlı, sakinlerinden birkaçıyla birlikte su kenarına indi ve nereden geldiğimizi duyunca karaya çıkmamızı kesin bir şekilde reddetti. Ekmeğe ve diğer yiyecek maddelerine ihtiyacımız vardı. Bu sefil ve neredeyse çorak adada ortaya koymaya teşvik edilebileceğimiz küçük bir miktar para olasılığının, yerlileri yasalarının ciddiyetini gevşetmeye ikna etmede bir ağırlığı olduğu düşünülebilirdi ama edemedik ve iki gün sonra en ufak bir iletişim kurmadan limandan yola çıktık.

1812 yılında, Takımadalardaki, Hydra Adasında da karaya çıkmamız engellenmişti çünkü yelken açtığım tekne vebanın var olduğu İzmir civarındaki Truva sahillerine yakın olan Scio’ya temas etmişti.

Bay Legh ayrıca 1813 yılında vebanın büyük bir şiddetle avelendiği Nil’den dönerken Kahire Paşasının kendisini Boulac’ın karşısındaki bir kaleye kapattığını ve nehrin batı tarafındaki ikametgâhının yakınında yelken açacak hiçbir tekneye maruz kalmadığını ileri sürer.*

Aynı seyyah, kendisi ve grubu Rosettea’da kapatıldığında İskenderiye’de Kahire Paşasının emriyle bir karantinanın kurulduğunu ve kuralların uygulandığını görmek için Arnavut askerlerin tayin edildiğini bana bildirmiştir. Bu deneyimin başlangıcında Arnavutlar görevlerini çok ihmalkâr ve yetersiz bir şekilde yürüttüler. Karantinaya kapatılan tüccarlar ve yolcularla sigara içtiler ta ki vebaya yakalanan birkaç kişinin ölümü onları daha temkinli hale getirene kadar.

1805’de Yunanistan’a seyahat eden arkadaşım Bay Dodwell bana muhtemelen daha da çarpıcı olan Türklerin karantina kurma girişiminden bahsetti. Yukarıda sözü edilen yılın baharında veba kaynaklı bazı beklenmedik olayların meydana geldiği belirtilen Boeotia’daki Livadia’ya geldi ancak soruşturma üzerine durumun böyle olmadığı kanıtlandı. Thebes’e gitmek üzere o kasabadan ayrılırken, yanında pek mükemmel bir

* Mısırdaki Seyahat, &c.

İtalyancayla yazılmamış ama biraz merak uyandıran bir sağlık raporu taşıyordu, yardımsever bir şekilde raporu kopyalamama izin verdi.

Birkaç gün kaldığı Thebes'ten Atina'ya doğru yoluna devam etti ve Elepsis Ovası'nın bitiminde Cecrops kentinden Ceres tapınağına giden kutsal yolun geçtiği mistik geçite ulaştı. Burada, sigara içen ve Venüs tapınağının(Αφροδίτη φιλη) kalıntıları arasında yerde uzanan bir düzine Arnavut muhafızı tarafından durduruldu ve Thebes'den geldiğini söylediğinde geri dönmesi gerektiği bildirildi. Çünkü o kentte veba salgınının şiddetlendiği anlaşılıyordu ve sonuç olarak Atina'nın Voyvodası, askerlerin işgal ettiği geçitti hiçbir gezginin geçmesine izin verilmemesini emretmişti. Bay Dodwell, hiçbir veba vakası olmadığı daha sonra ortaya çıkan Thebes'teki ikameti sırasında enfeksiyondan kaçınmak için gerekli tedbirleri aldığı bilincinde olarak rehberlerinden, bagajıyla birlikte atlarını civardaki bir dereye sulama bahanesiyle çıkıntı yaparak onları Arnavutların görüş alanından gizleyen bir kayanın etrafından yavaşça dolanmalarını istedi. Kendisi askerlerle birlikte bir sokağa girdi ve askerlerin dikkatinin başka bir şeyle meşgul olmasını fırsat bilerek mahmuzları atına yerleştirdi ve dörtnala koştu. Neyse ki, beklenmedik kaçış hızıyla takip edilmekten kurtuldu ve Atina kapısına ulaştıklarında rehberlerini yakaladı. Yeni bir zorluk ortaya çıktı çünkü girişini önlemek için buraya da muhafızlar yerleştirilmişti ve seyyaha Pnyx yakınlarındaki bir mağarada ikamet etmesi gerektiği söylendi. On günlük bir karantinadan sonra eğer grubu sağlıklı görünüyorsa şehre girmesine izin verilecekti. Bu Bay Dodwell'in Atina'ya ikinci ziyareti olduğu için İngiliz konsolos yardımcısı olarak görev yapan eski tanıdığı II. Sigre Logotheti'yi çağırtmıştı, vardığında hevesle kucaklaştılar. Konsolos yardımcısının bu aceleci dostluk gösterisi onu tehlikeye atmış aynı zamanda karantinaya girmekle yükümlü kılmişti. Bundan kaçınmak için Thebes'teki vebaların varlığına dair raporun asılsız olduğunda ısrar etti ve sonunda Voyvoda ile müzakere ederek tüm grubunun şehre girmesi için izin almayı başardı. Yukarıda sözü edilen düzenlemelerin kusurlu bir şekilde yerine getirildiği ve yerlilerin sağlık ve güvenliğini sağlamada yetersiz kaldığı kolayca kabul edilecektir yine de bunların varlığı, Türklerin kendilerinin de iletişimsizlik ilkesinin uygunluğunu kabul ettiklerini kanıtlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde izlenen bu tedbirlerin neden başkentte uygulanmadığı sorulacak olursa Konstantinopolis şehrinin muazzam nüfusuna zayıf ve etkisiz polis yönetimi de eklendiğinde bu girişimi neredeyse uygulanamaz hale

getireceği şeklinde cevap verilebilir. Bu düşünceler belki de en bariz olanıdır ama Dr. Maclean bize daha da tatmin edici başka bir sav sunuyor.

“Türk hükümeti,” diyor, “vebanın tahribatını azaltmak amacıyla alınan önlemlerden desteğini çekmek için ikna edici sebeplere sahip. Sultan, ölen herkesin malının büyük bir bölümünü miras almakla kötü bir ün kazanmıştır. Bir ailenin tüm üyeleri vebadan öldüğünde mülklerinin tamamını miras alır.” 1813’deki vebanın, kamu hazinesini o kadar doldurduğu söyleniyor ki hala zenginliğini korumayı sürdürüyor. Böylece sultanın tebaasının mirasçısı olarak ölümlerinden sağladığı doğrudan avantajın bir hükümdar* olarak yaşamlarında sahip olduğu daha uzak çıkarlarla ilgili tüm hususları tamamen kapsadığı görülmektedir. Gerçekliği büyük ölçüde inkâr edilemez olan uygar Avrupa’nın karantina yasalarının benimsenmesini öneren ve zorlayan, insanlığı, bilgeliği ve aydınlanmış görüşleri daha açık bir şekilde gösteren bu örnekte olduğu gibi Türk politikasının kirliliği ve yanlış yönlendirilmiş önlemleriyle çelişen bir ifadeyi tasavvur etmek zor olacaktır.

Dr. Maclean’in bu ülkede karantina yasalarının uygulanmasına karşı öne sürdüğü bir diğer önemli görüşte bunların ticarete zarar verdiği. Doğu Akdeniz ticaretinde kullanılan gemilerin, vakitlerinin üçte birini mal almadan Stangate Creek’te zaman kaybetmek zorunda kaldıklarıdır. Ayrıca Fransa ile İngiltere arasındaki barışın sürmesi durumunda, Fransa’nın ticaretinin, İngiltere’dekini neredeyse tamamen yok edecek derecede artacağından endişe etmektedir. Çıkardığı bu ölümcül sonuç gerçekten de Fransa’nın ticaretini bu kadar felce uğratan yakın zamandaki savaş koşulları olmasaydı uzun zaman önce gerçekleşmiş olurdu. Bu tehlikeli rekabetin doğrudan nedeninin ne olacağı yeterince açık görünmüyor. Fransa’daki karantina yasalarının karşılaştırmalı yumuşaklığı kesinlikle kaynaklanamaz. Doğu Akdeniz’den gelen gemilerin kabul edildiği tek liman olan Marsilya’da bu düzenlemelerin dünyanın başka bir yerinde olduğundan fazla olmasa bile bir dereceye kadar eşit titizlikle uygulandığına inanıyorum. Bunun bir kanıtı olarak birkaç ay önce Malta’daki karantina yasalarının ihlal edilmesinin sonucu olarak o adadan temiz sağlık raporlarıyla Marsilya limanına gelen tüm gemilerin on beş günlük bir karantinaya tabi tutulduğunu söyleyebilirim. Aynı ya da daha büyük bir ciddiyet, Cenova ve Leghorn’un Doğu Akdeniz’den gelen gemilere açık tek liman olduğu İtalya’da sergilendi. Onlara ne Sicilya’da ne de

* Bir araştırmanın sonucu &c., PP. 77, 78,79, Cilt II.

İspanya’da bir liman tahsis edildi ancak örneğin mısır yüklü olarak Tarragona’ya gelen gemilerin limana demirlemelerine izin verilmedi ama Mahon Limanına kesintisiz ilerlemeleri emredildi. Burada karantinaya girdikten sonra geri dönüp yüklerini boşaltmalarına izin verildi. Ne var ki, Dr. Maclean, kendisini salt spekülâtif nitelikteki bu görüşlerle kısıtlamamış Doğu Akdeniz’de iken gerçekten övgüye değer bir gayretle onları deneyim testine sokmaya karar vermiştir. Konstantinopolis’e vardığında Yedikule’nin yakınında bulunan Yunanlılara ait veba hastanesine gönderilen hastaların bakımına kendini adamaya karar verdi. Belirttiğine göre bu kurum sonbaharda ya da salgın mevsiminde sık sık etkili olan kuzeydoğu rüzgârının* geçişinde yüklendiği zehirli havanın solunduğu bir bataklıkta yakınında bulunuyordu. Hastanenin bu sağlıksız koşullarına ek olarak olumsuz gözetimler altında denemelerine başladı. Reis Efendi’nin onun insanlığını** yücelttiği doğrudur ve konutunda bulunduğu Rum hastanesi aynı meslekten uzmanlarla doluydu. Valilerinden veya müdürlerinden biri ona arzu edebileceği her tür konaklama için söz verdi;*** bununla birlikte, keşiflerinin sonucu olarak korunabilecek her birey veya aile, Padişahın olağan gelirinden bir o kadar kesinti yapılacağı anlamına geldiği için çıkarları çabalarının başarısıyla doğrudan zarar görecekti.**** Ancak Bâbîâlî’nin, onun girişiminin başarısızlığını hesaba katmak için iyi bir nedeni vardı. Çünkü o zamana kadar veba hastanelerinde gönüllü olarak hizmet veren Dr. Valli dışında, kimse deneyden sağ çıkamamıştı. Bu cesaret kırıcı koşullara rağmen Dr. Maclean 15 Ağustos 1815’te hastaneye girdi ve oraya gönderilen hastaların tedavisinde örnek bir gayretle mücadele etti. Bu zorlu girişimde, sıradan büyüklükte olmayan güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldı. Hastalığın kötü huylu doğasının yanı sıra “papa ve grammatiké” (hastanede çalışan Yunanlılar) vebanın tedavi edilmeyeceğini***** kanıtlama amacıyla iyi giden bazı hastalarının ölümünü hızlandırdığından şüpheleniliyordu. Ayrıca bulabildikleri en kötü vakaları hastaneye göndererek, çalışmalarını itibarsızlaştırmak istediler. Ancak hastaneye varışından beş gün sonrası olan 20 Ağustos’ta kendisi veba semptomlarına yakalanana kadar aralıksız dikkat gösteriyordu. Dr. Maclean, gözlemlerini tuttuğu günlüğünde, kendisinin başka bir vakaya dair ifade ettiği görüşlerini tamamen unutmuş gibi görünüyor. – “Veba”

* Bir araştırmanın sonucu, &c. S.68.

** a.g.e., s.72.

*** a.g.e., s.70.

**** a.g.e., s. 81.

***** Bir araştırmanın Sonuçları, &c., s.103.

diyor, belirteceğim bir tedavi şekliyle, “olağan şiddette”^{*} bir salgın hastalığın “en az beş vakadan dördü” oranında veya hastalığın üçüncü gününden önce tedavi edilme kabiliyetine sahiptir. Ancak kendisi bizzat hastalığa yakalandığında doktorun kendinden emin tahminleri sağlığından istifade ederken bir anda hastanın kasvetli kehanetlerine teslim olur ve hastalığa yakalandığı günü şu sözlerle kaydeder:

“20 Ağustos Pazar. Şimdi yeterince utanç verici bir durumdayım. On vakadan dokuzu ölümcül olan bir hastalığa yakalandım.”^{**}

Dr. Maclean, hastaneye akut hastalıkların tedavisi konusundaki deneyimine onu olumsuz yönde etkileyebilecek^{***} “aksi düşüncelerden rahatsız edilmesine izin vermeyecek” “yeterli” güvenle girmişti ancak ataktan sonraki ikinci gün, Bay Pisani’ye hastaneden kaçma arzusundan bahseder ve doğal olarak karantinasını yerine getirebileceği Pera’da bir evde derhal konaklama sağlamak yerine, Büyükdere’deki kır evi gezisini ertelediği için İngiliz elçiliğinin baş tercümanına kızgındır.

Dr. Maclean’in etkilendiği semptomlar çok hafif görünmekteydi. Ateş ilk kez tekrarlanmayan anlık bir kusma ile kendini gösterdi ve kısa bir süre sonra bezelerde şişlikler algılandı ama sağlığındaki dengesizlik genel itibariyle o kadar hafifti ki hastanede acı çeken arkadaşları lehine yaptığı iyiliksever çabaları sadece bir gün kesintiye uğrattı. Bu nedenle mesleki becerinin icrası için kendi varlığında ortaya konandan daha elverişli bir durum düşünmek mümkün değildir. Bu, “çok sıradan önem” taşıyanlardan biriydi ve hekim, onun ani yaklaşımının farkında olmalıydı. Hastanedeki kişiler günlerce şikâyetinin doğası hakkında bilgi sahibi olmadı ama sonunda Dr. Maclean, bundan bir Yunanlıya bahsetmeye karar verdi. Kendisine tercüman olarak atanmış olan bu adam, böyle bir makam için çok uygun olmayan zahmetli bir adam gibi görünüyordu ve “hastalığın”^{****} bulaşıcı olmayan doğasının alelade ve yaşayan bir örneği” olmak dışında, bu riskli görev için işverenin tahmininden başka bir tavsiyeye sahip olmadığı görülüyordu. Yine de aksiliği böyleydi, bu kıskanılacak dokunulmazlığa rağmen üstününün hastalığının bilgisini sevinç ve korku karışımı bir gülünçlikle karşıladı ve onun küstahça saldırısından bıkmış olan Dr. Maclean, pervasız müdahalesinden “onu daha uzak bir mesafede” tutmaktan bıkmıştı. Bu önlemin aynı

* Öneriler, &c.,s. 24.

** Bir araştırmanın sonucu, &c., s. 112.

*** Bir araştırmanın sonucu &c. S. 89.

**** Bir araştırmanın sonucu &c. Cilt. II.

zamanda bulaşmaya karşı savunmasız olduğu temsil edilen biri tarafından kabul edildiğini belirlemek çok kolay olmayacaktır.

31 Ağustos'ta Dr. Maclean hastaneden ayrıldı ve Pera'da kendisine temin edilen yere götürüldü. Bu, bir araştırma sonucu &c &c isimli hacimli çalışmada uzun uzadıya detaylandırılan görüşlerin bir taslağıdır. Halk belki de bu tezde yer alan bazı argümanların gücünü kabul etmekte tereddüt etse de hiç kimse, “uğursuz, tedirgin edici, kıtlık ve beraberinde getirdiği veba” zamanı olduğunu düşündüğü bir dönemde büyük eserinin öncüsü olan broşürdeki teorisinin kusurlu ifadelerini duyurmaya teşvik edilen yazarın vatanseverliğinin onaylanışını* reddedemez.

Dr. Maclean'in kendi özgün doktrininin, vebanın bulaşıcı olmadığı gerçeğini ortaya koyma düşüncesiyle ürettiği gözlemleri bana tam tersi bir sonucu garanti ediyor gibi görünüyor. Eğer ona karşı şüpheye karar vermek için herhangi bir ek argümana ihtiyaç duyulursa, bu tifüs ateşinin de bulaşma yoluyla yayılmaktan aciz olduğu iddiasında kendinden emin bir şekilde ortaya konmuş olabilir. Bu, başkentte son zamanlarda meydana gelen büyük ölüm artışının sağladığı kanıtlarla doğrudan çelişmektedir ve tartışmasız bir şekilde bu hastalığın son derece bulaşıcı doğasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu ayrışmadan Konstantinopolis ve civarının yerel manzarasına dönecek olursak, uluyan dervişleri görmek için Üsküdar'a, Belgrad'a, Büyükdere'ye ve Karadeniz'e giriş için olağan geziler yaptığımızı eklemeliyim. Vaktiyle bu övülmüş boğazın resmedilmeye değer güzellikteki tam manzarasını görmek için İstanbul Boğazı'ndan bir kayıkla bu bahsedilen yerlere gittik. Dönemeçleri ve sayısız körfezler, karşı Avrupa ve Asya kıyılarına dikilmiş kaleler ve Türklerin, Rumların ve Ermenilerin su kenarına yakın inşa edilmiş sayısız köşkleri, yazlıkları veya kır evleri, tamamen hoş bir tablo oluşturur ancak her iki taraftaki tepelik sahil daha ziyade uysal, kurak ve ilginç olmayan bir karaktere sahiptir. Belki de adı ve eskiden gelen itibarı, Trakya Boğazı'na doğru yelken açan yabancının zihninde yarattığı izlenimin artmasına pek katkıda bulunmuyor. Fanaraki denen noktanın karşısındaki Cyanean kayaları, bir çeşit tabana gömülü yuvarlak veya açısız bazalt parçalarından oluşan ve genellikle volkanik olarak adlandırılan bir yapıdadır. Kayaların üzerine indik ve bazıları tarafından Apollo sunağı olarak adlandırılan, diğerlerine göre Pompey'e

* Öneriler, s. 7.

dikilmiş bir sütunun tabanı olarak kabul edilen mermer anıtı incelemek için zirveye çıktık.

Bir diğer gün Konstantinopolis'in kuzeydoğusundaki taşlı çorak araziden Büyükdere'ye gittik ve şehrin üzerine inşa edildiği ve Karadeniz* kıyılarına kadar uzanan gri kumtaşı kayaların çeşitli bölümlerini gördük.

Benim gözlemlerim burada sona eriyor. İngiltere'ye dönmek zorunda olduğumdan, vardığımda otuz günlük sıkıcı bir karantina yaptığım Marsilya'ya bağlı bir tekneye bindim ancak yoldaşım Bay Legh, Suriye'ye giden yolu izledi ve bir sonraki bölümde yer alan anlatıyı oluşturmama izin verdikleri bu seyahatte dair yaptığı yorumlardır.

* Gri wacke'nin kıvrımlı tabakaları, mavi geçişli giriş taşının kalın yataklarını içerir.

3.4. IV. BÖLÜM

İÇİNDEKİLER

KUDÜS'E VARİŞ - HACILARIN ÜRDÜN'E İLERLEMESİ - MUSA VADİSİ, YA DA MOSES VADİSİNE ZORLU İLERLEYİŞ -HEBRON - ÖLÜ DENİZ'İN GÜNEY UCUNA – KARRAC - PETRA- KARRAC'A GERİ DÖNÜŞ-RABBATH-MOAB-MEDABA- CALLIRHOE-HESBON-SALT- RABBATH- AMMAN-JERRASCH-BETHSAN'DA ÜRDÜN GEÇİDİ- TİBERYA- TABOR DAĞI- NASIRA- AKKA-TYRE- SIDON- DEYR-EL-KAMAR, DURZİ PRENSİ'NİN EVİ- EL BEKAA VADİSİ, VEYA COELO SURİYE- BALBEC'E- ANTILIBANUS ÜZERİNDEN ŞAM'A- PALMİRA-HUMS- HAMA- HALEP- TOROS DAĞI'NDAN KONSTANTİNOPOLİS'E GİDEN YOL.

Geçişim için bindiğim Yunan gemisi diyor Bay Legh, iki haftadan fazla bir süredir Boğaz kanalında aksi yöndeki rüzgârlarla alıkonulmuştu. Havalarda sonunda daha elverişli hale gelince, 15 Mart'ta Konstantinopolis'ten yola çıktım. Bâbîâli'den bir ferman verildi ve bana İngiliz elçiliğine mensup bir yeniçeri olan Mustafa ile St. Petersburg'da kiraladığım Korfu adasının yerlisi olan bir Yunan hizmetçi Nicolo eşlik etti. Geminin ait olduğu Hydriote kaptanı, mısır için Tarsus'a bağlıydı ama belli bir miktar para gözönüne alındığında beni Yafa'ya çıkarmaya söz verdi. Rodos Adası'ndan ve Kıbrıs'taki Larnica Limanı'ndan geçtiğimiz on yedi günlük fırtınalı bir yolculuktan sonra beni ziyarete gelen bir Ortodoks rahibin içten talebi üzerine Kudüs'e bağlı elli hacı gemiye alındı. 2 Nisan'da Yafa'ya ulaştık. İnişimde Konstantinopolis'ten aldığım Türk elbisesini giydim ve iki gün kaldıktan sonra yaklaşık dört saat uzaklıktaki Kudüs'e doğru yola çıktım. İlk gece Roma Manastırı'nda kaldım ve ertesi gün Kudüs'e girdim. Tuttuğum pansiyonun bulunduğu Terra Santa manastırına ulaştığımda, Bay Banks'e rastlamaktan sevinç duydum ve birkaç gün içinde Honble'nin gelişiyle grubumuz sayıca arttı. Her ikisi de Kraliyet Donanması'ndan Yüzbaşı Irby ve Yüzbaşı Mangles, Kudüs'ü ziyaret etmek için kısa bir süreliğine yoklardı. Bu üç seyyah, Ölü Deniz'in kuzey ve doğu kıyılarından Petra'nın yerleşiminin bulunduğu farz edilen Musa Vadisi'ne* girmek için başarısız girişimlerinden yeni dönmüşlerdi. Ürdün'ü geçtiler ve bin beş yüz kuruş karşılığında onları Musa Vadisi'ne götürmeye söz veren güçlü Benesakar** Arap kabilesi ile müzakereye giriştiler. Fakat parayı almalarına rağmen sözlerini yerine getirmediler ve seyyahlar yiyecek yönünden büyük bir yoksunluk çektikten sonra Salt'tan çok ustaca geri çekildiler. Hain rehberlerinin çadırlarından kaçarak Ürdün'ü yeniden geçtiler ve Kudüs'e döndüler. İlk girişimleri başarısız olsa da bu hayal kırıklığından dolayı pes etmediler ve ikinci girişimlerinde kendi gruplarına katılmamı önerdikten sonra, çok ilginç bir keşif vaat eden bu teklifi hevesle kabul ettim.

Bay Bankes bu yolculuğu uzun zamandır düşünüyordu ve bu uzak yerlerin listelendiği bir ferman için başvurduğunda Konstantinopolis'te başlatılan itirazların sıralanmasından, bunu başarmasını engelleyecek gibi görünen neredeyse aşılmaz zorluklar hakkında fikir edinilebilir. Karrac ve Musa Vadisi'nin Büyük Derebeyinin egemenliğinde olmadığı söylenirdi. Bu konu İngiliz Bakan tarafından ısrarla dile

* Musa Vadisi.

** Bir ağacın oğulları.

getirildiğinde Bay Bankes, Bâbiâli tarafından Şam Paşasına ve onun tarafından da Kudüs'ün Müsellimine veya Valisine yönlendirildi. Yukarıda en son adı geçen kişi Ölü Deniz'in doğu yakasındaki Bedevi Arapların, Mısır'dan aldıkları yıllık tahıl erzaklar emrinde olduğu için büyük korku duydukları söylenen Yafa Valisi Ebu-Nabut'a* başvurmasını istedi. Ama şimdi hepimizin başvurduğu Yafa Valisi, güvenliğimizden sorumlu olamayacağı için işe karışmayı reddetti. Böylece tamamen kendi kaynaklarımıza bırakıldık. Seyahatimizi sürdürmenin yollarını aramak ve Müsellim'i elinden geldiği kadarıyla amacımıza olanak sağlamaya ikna etmek için büyük çaba sarf ederek yaklaşık bir ay Kudüs'te kaldık. Ve sonunda ondan Hebron Şeyhine bir yazı yazacağı ve ayrıca Karrac Şeyhine de göndereceği sözünü aldık. Kudüs'te bu vaatlerin yerine getirilmesi beklentisiyle durduk ve zamanımızı şehir ve çevresinin ilginçliklerini incelemek için harcadık. Bu bekleyiş sırasında Lord ve Lady Belmore ve Kaptan Corry geldi. Tümü Nubia'da bulunmuş ve benim dışımda hepsi ikinci kez büyük çağlayana kadar gitmiş olan çok sayıda İngiliz seyyahın bir araya gelmesi bir hayli rastlantısalı. Lord Belmore ve yirmiden fazla kişiden oluşan grubu Kahire'den Yafa'ya kadar çölü geçmişti. Kervandaki kadın ve çocuk sayısı göz önünde bulundurulduğunda öyle böyle zor olmayan bir girişim. Paskalya sırasında Kudüs'te olduğumuz ve Maundrell'in çok içten ve canlı bir tanımını** verdiği kutsal ateş maskaralıklarına ve kutsal haftanın diğer batıl törenlerine tanıklık etme fırsatı bulduğumuz için kendimizi şanslı sayabiliriz. Ürdün'e kadar hacılara da eşlik ettik. Yaklaşık altı bin kişiydiler ve güçlü bir Arnavut koruma olan Dalhist*** ve *gaphar* veya Yafadan Kudüs'e giden yolda Hristiyanlardan haraç alan Arap şefi Abou-Gosha'nin**** rengârenk askerleri ile birlikte Müsellim'in koruması altına girdiler.

Hacılar grubu Anadolu ve Suriye'nin kuzey kısımlarından gelen Ruslar, Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Ermeniler, Gürcüler, Çerkezler ve Hristiyanlardan oluşuyordu; yaya erkekler, kadınlar ve çocuklar, atlar, develer, katırlar ve eşekler; kafilenin önünde Muhammed'in yeşil bayrağı dalgalanıyordu. İlk akşam antik Eriha alanını işgal eden ve şimdiye kadar tanık olduğum en olağanüstü manzaralardan birine sahip olan köyün yakınında kamp kurduk. Kampın ortasında Müsellim'in çadırı kurulmuştu ancak

* Gürz'ün babası.

** Bkz. Halep'ten Kudüs'e bir Seyahat s. 93.

*** Çoğunlukla Latichea, Hama ve Humus yerlilerinden oluşan Türk süvarileri, sarık yerine bir tür

**** Geçidin babası.

hacıların büyük bir kısmı geceyi açık havada terennüm ederek ve diğer ibadetlerini yerine getirerek geçirdiler. Gece yarısından sonra saat ikide Dalhis, davuluyla kalkış saatini ilan etti ve güneş doğarken meşale ışığında ulaştığımız Ürdün'e doğru yürüyüşümüze devam ettik. Nehrin kıyıları ılgınlar, söğütler, zakkumlar ve diğer çalılar tarafından öyle sarılmıştı ki en yakınına gelindiğinde bile kutsal dere görünmüyordu. Erkekler, kadınlar ve çocuklar, sık çalılıkların içerisinde ilerleyerek büyük bir şevk ve dini coşku gösterisiyle suya daldılar. Hacıların çoğu üzerinde kıyafetleriyle atladığı diğerleri ise suya batırılmış ve sıkılmış giysilerini, kutsal kalıntıları olarak korumak üzere dikkatlice katlayarak onlara teslim ettiler. Grubumuzun çoğu burada Thames nehrinden daha geniş olmayan, Oxford'un biraz altında olan Ürdün'ün hızlı akıntısında yüzdü ve karşı kıyıda bu eşsiz manzarayı tam olarak seyretti. Su, beyaz çamurlu bir renkteydi ve acı bir tadı vardı.

Nehrin Batı kıyısına geri dönüşümüzde hacılardan ayrıldık. İyi bir fırsat olduğunu düşünerek (Müsellim'in aksi yöndeki tavsiyesine rağmen), yaklaşık altı mil uzaklıktaki tuzla kaplı düzlük boyunca Ölü Deniz'in kuzeybatı tarafına doğru, yıkık Aziz John manastırı boyunca ilerledik. Arap rehberlerimiz bu hastalık taşıyan sulara yıkanmanın sonuçları konusunda bizi uyarmaya çalışmışlardı ama biz denememizi yaptık ve arkadaşlarımızdan ikisinin yüzemediği halde, olağanüstü bir şekilde eğlendiğini gördük. Dalma anında algıladığımız his, görüşümüzü kaybettiğimizdi ve vücudun derisi yüzülmüş olan herhangi bir yeri aşırı derecede acıyordu. Suyun tadı acı ve dayanılmaz derecede tuzluydu. Bu deneyden bazılarımız epey rahatsızlık yaşadı. Vücutta bir süre hiçbir yıkama girişiminin ortadan kaldıramadığı yağlı bir kabuklanma oldu ve grubumuzdan birkaçı sonraki günlerde* derilerinin bir bölümünü kaybetmeye devam etti. Ölü Deniz'in kıyısında pek çok bitüm parçası bulduk ve suda deniz salyangozundan farklı olmayan birkaç küçük kabuklu deniz hayvanı gördük. Kuzey ucunun her iki tarafındaki dağlar son derece yüksektir, suyun kenarından aniden yükselir ve gözün ulaşabildiği kadar güneşe doğru uzanır. Hacıların kampına dönüşümüzde kabile hareket etmeye başlıyordu. Kudüs'ten iki saat uzakta durdular, fakat biz o gece şehre girdik. Şimdi tüm düşüncelerimiz, Patra'ya seyahatimizin planıyla meşgulken, Kudüs Valisinin vaatlerini yerine getirmesini ve Şeyh'in Karrac'tan gelişini sabırsızlıkla bekledik. Ne var ki, çok geçmeden mektubun Hebron'a hiç gönderilmediğini ve Müsellim'in bize en

* Ölüdeniz'in suyu üzerine yapılan bir analize göre.

ufak bir yardım etme niyetinde olmadığını anlamaya başladık. Eğer sefere girişecek olursak gerçekleştirmek için kendimize güvenmek zorundaydık.

Dr. Marcet tarafından en titiz kesinlikle yapılan ölçüm sonucunda sudaki yüz taneciğin içeriği aşağıdaki gibi bulundu:

TANECİKLER

Kireç Asidi	-	-	-	3.920
Magnezyum Asidi	-	-	-	10.246
Soda Asidi	-	-	-	10.360
Kireç Sülfatı	-	-	-	<u>0.054</u>
				24.580

Özgül ağırlığı 1.211'dir ve tuzlar sadece 180° sıcaklığında kurutulursa suyun yüzde 41'ine karşılık gelirler ancak mükemmel bir kuruluk durumunda düşürülürse, ağırlıkları sıvının dörtte biri olur.

Bkz. 1807 Yılları İçin Felsefi İşlemler.

Buna göre atlar satın aldık ve kendimizi ve yardımcılarımızı pamuklu bir gömlek, üzerinde aynı malzemeden kaba kalın bir elbise, bir aba yani geniş kahverengi ve beyaz çizgilere sahip yünlü kumaştan pelerin, başımızda ise kırmızı, yeşil ve sarı çizgilerden meydana gelen üçgen şeklinde katlanmış (yün iplikle başın tepesine tutturulmuş), köşelerinden ikisi kulaklara bağlı diğeri ise boyna asılan kare bir mendilden oluşan Bedevilerin en sıradan giysileriyle donattık. Kostümümüz, elbisemizin en pahalı parçası olan ve on üç kuruşa mal olan bir çift kırmızı botla ve tabancalarımızı taşıdığımız bir kemer veya kuşak ile tamamlandı. Grubumuz; Yüzbaşı Irby ve Mangles ile Tiberya yerlisi bir Hristiyan Arap olan hizmetçileri İbrahim; Bay Bankes ile kaçak yerli Hadgi Muhammet, tercümanı görevi gören, doğuştan İtalyan olan Mısır Paşasına mensup bir asker; ben, tercümanım* James Curtin, Konstantinopolis'ten benimle gelen Tatar Mustafa ve atlarımın sorumluluğunu üstlenen Ermeni Georgiolio'dan oluşuyordu. Yunan hizmetçi Nicolo, tüm bagajlarımız ve değerli eşyalarımızla birlikte dönüşümüzü beklemek üzere Akka'ya gönderildi. Rubi denilen en küçük Türk altın sikkesine denk,

* Sekiz yıl boyunca M. Belzoni'nin hizmetinde olan doğuştan İrlandalı gayreti, sadakati ve Arapça dil bilgisiyle benim için çok faydalı oldu.

iki şilinden daha az ve her biri iki kuruş ve otuz paraya eşit paramızı belimizin etrafındaki deri kemerlere gizlenmiş olarak taşıdık. Sırasıyla el Bey* unvanının eklendiği Arap isimleri olan Abdullah, Hasan, Halil ve benim seçtiğim Osman adlarını aldık.

6 Mayıs'ta, atlarımıza bindik ve karanlık çökmeden iki saat önce, daha öncesinde Bay Bankes 'in oğlunun hapisten kurtarılmasını sağladığı için büyük bir nezaket gösterdiği tek bir Arap'ın rehberliğinde Beytüllahim'in kapısından çıktık. İbrahim'in mezar yeri olarak bilinen Halil-ür-Rahman ya da Hebron'a giden yolu seçtik ve ilk gece Beytüllahim'deki manastırda uyuduk.

7 Mayıs. Sabahın erken bir saatinde ev sahiplerimiz olan rahiplere veda ettik. Süleyman göletinin yanından geçerek Haçlıların Kutsal Toprakların geri kalanından kovulmasının ardından kırk yıl boyunca korunduğu söylenen yüksek bir konik tepe olan Frank Dağı'na çıktık. Zirvesinden Ölü Deniz'in farklı görünümünü yakalamak mümkündür. Bize doğu tarafında Karrac olduğu söylenen beyaz bir nokta gösterildi. Frank Dağı'ndan derin ve kasvetli bir vadinin bir tarafında doğal mağaralardan oluşan Labirenti ziyaret ettik. Daha sonra ulaştığımız Ölü Deniz'in de görülebileceği hafif bir yükseklik üzerine kurulan Tekoe harabelerinde sadece bazı önemli binaların temelleri kalmıştı. Buradan Hebron'a kadar olan bölge, Kudüs'ün çevresinden daha fazla ekilidir ve daha cezbedici olup tepe yamaçları kısmen dikenli meşe, kocayemiş ve köknar ağaçları ile kaplıdır. Yolumuza devam ederken bize nezaketle muamele eden, *lebbin*** yani ekşimiş süt(ayran) ikram eden ve geceyi çadırlarında geçirmeye davet eden birkaç *fellah* yani toprağı ekip biçen Arap kampının yanından geçtik fakat durmayıp ilerledik ve bir Arap köyünü geçerek akşamüstü Hebron'a girdik. Şeyh bizi nazik bir şekilde karşıladı ve bize chân'a bağlı küçük bir oda tahsis etti. Ona seyahatimizin amacını söylediğimizde, Musa Vadisi'ne ilerlememize itirazı yokmuş gibi görünüyordu.

8 Mayıs. Ertesi sabah, görünüşte kalabalık ancak çok büyük boyutlarda olmayan kasabanın etrafında yürüdük ve dışardan İbrahim'in kabrinin üzerine inşa edilen camiye inceledik; öyle bir kutsal yapı ki, üzerimizdeki münasip Arap kıyafetlerimizle bile girmeye cesaret edemedik. Caminin eski olan taban kısmı bazıları yaklaşık yirmi altı fit

* Prens.

** Süt, ekşi süt ve yoğurt kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.) Bkz. Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, "Lebin", Balıkesir: Altınpost Yayınları, 2012, s. 1237.

uzunluğunda görünen devasa taşlardan oluşuyor, binanın genel görünümü ne Grek, ne Roma, ne de erken Hristiyan mimarisine benziyordu. Bana Yahudi kökenli olabilir gibi geldi.

Caminin kutsal bölgelerine girmemize izin verilmemesine rağmen Bay Bankes'in yardımcısı Hadgi Muhammet ve benim Tatar kabul edildiler ve içeride kırmızı kadifeyle kaplı dört veya beş mezar gördüklerini bildirdiler. İbrahim'in kabri diğerlerinden daha zengin bir şekilde süslenmişti. Binanın iç kısmında gömülü duran bir kuyunun ağzında bir derviş ufak bir lütuf karşılığında kendisine başvuran inananların adını yazdığı kâğıdı kuyuya atarak, kâğıdın iniş şeklini dikkatle izliyordu. Eğer kâğıt dik olarak ve titremeden düşerse kişinin alâmeti iyiydi; aksi takdirde bahtının kötü gideceğine işaretledi. Tatar'ımın isminin yazgısı da ikinci yöndeydi ve bu uğursuzluğun etkisi yolculuğun geri kalanında görülüyordu. Tabiatı itibariyle bir korkak olduğu için bu alametten sonra en komik dehşet belirtilerini sergiledi. Şeyh'i ziyaret ettiğimizde ve isteğimizi tekrarladığımızda Musa Vadisi'nde bir kervanın beklediğini ve dönüşte ona eşlik etmemiz gerektiğini söyleyerek beklememizi istedi. Şimdi Şeyh üzerinde büyük bir etkisi olduğu söylenen Seraff'ı yani Yahudi bankacıyı ziyaret ederek ikna etmek için çabaladık. Bay Bankes ayrıca Şeyh'e bir saat armağan etmişti ancak saati isteksizce aldı; genel olarak hoşnutsuz ve yardım etmek istemiyor gibi görünüyordu. Kısa bir süre sonra Şeyh'in saati Yahudi'ye verdiğini öğrendik. Görünüşe göre kendisi için yeterli kıymete sahip bir armağan olmadığını düşünmüştü. Yahudi'ye tekrar yaptığımız ziyarette Şeyh'i onunla yakın bir istişare içinde bulduk ve şimdi bizi, seferimizin büyük amacı olan Musa Vadisi'ne götürmeleri için rehberlere toplam üç yüz elli kuruş teklif ettik. İlk başta bu meblağ için Karrac'a yönlendirilmemiz gerektiği ima edildi fakat Musa Vadisi'nden geçmekte ısrar etmemiz üzerine, sonunda dört yüz kuruşa anlaşarak Yahudi'nin avucuna saydık. Rehberlerimiz bize eşlik etmek üzere sabah erkenden hazır olacaktı. Akabinde Yahudi bize sinagogu gösterdi ve pazarlık kusursuzca ayarlanmış görüldüğünden, keyifle chân'ımıza çekildik. Ancak ertesi gün iş her zamanki gibi ağır ilerledi. Gece boyunca Şeyh kendi kararlılığından endişe duymuştu ve bizi şehrin yaşlılarının ve seyahat için seçilen rehberlerin de bulunduğu chân'a çağırdı. Şeyh, bu insanların huzurunda kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve ilerlemeyi arzu ettiğimiz yeri anlattı, ardından rehberlere dört yüz kuruş teklif ederek bu görevi üstlenmeye gönüllü olup olmadıklarını sordu. Çünkü kendi adına bize en ufak bir yardım ya da

koruma sözü vermekten acizdi. Paranın cazip teklifine rağmen rehberlerin cevabı kesinlikle olumsuzdu. Bunun üzerine Şeyh, bu konuyla ilgili daha fazla bir şey yapmayı reddederek son derece onurlu bir şekilde parayı ve hediye saati geri verdi. Atlarımıza atlayarak kasabayı hemen terk ettik. Hebron'dan kısa bir mesafede, birkaç zeytin ağacının gölgesinde durduk ve hangi yöne gideceğimizi düşündük. Kudüs'ten Bay Bankes'e eşlik eden Bedevi Arap ve Hebron'a giden rotamızda bize katılan bir başkası, bizi geri dönmeye ikna etmek için her türlü münakaşada bulundu. Biz ise Şeyh'e bir haberci göndererek önce Karrac'a gitme önerisini kabul ettiğimizi belirterek bu amaçla bize rehberler vermesini teklif ettik ancak teklifimiz kesin bir ret ile karşılandı. Bir Arap atlı yanımıza kadar geldi, kendisine ikilemimizden bahsedince Musa Vadisi'ne kadar rehberlik etmeye gönüllü oldu, teklifini hemen kabul ettik ve yaklaşık iki mil ilerledikten sonra iki atlının son sürat arkamızdan geldiğini ve bizi durdurmak için bağırdığını fark ettik. Bir mısır tarlasında durduk ve Şeyh'in şimdi yapacağı teklifi duymak için Mr. Bankes'in Arnavut'unu gönderdik. Habercinin dönmesini beklerken uykuya daldık, uyandığımızda yalnız kaldığımızı gördük. Hâlihazırda bize katılmış olan iki Arap sessizce kaçmak için bu fırsattan yararlanmışlardı ve geçenlerde Musa Vadisi'ne rehberimiz olmayı cesurca öneren atlı da aynı şekilde geri çekilmişti. Kısa bir süre sonra habercimiz bir Yahudi, Şeyh'in kardeşi ve iki Arap eşliğinde, Karrac valisi Şeyh Yusuf Amgelie'ye hitaben yazılmış bir mektupla birlikte, oraya ilerlemek için üç yüz kuruş veya iki yüz kuruş ve kol saatini talep eden bir teklifle geri döndü. Saatle birlikte yüz elli kuruş ödemek üzere anlaştık ve müzakeredeki payına karşılık Yahudi'ye iki rubi ve çok müteşekkir gözükken Şeyh'in kardeşine de bir rubi (yaklaşık iki şilin) vererek, iki rehberimizle birlikte mensup oldukları kabile olan Yellaheen Araplarının çadırlarına doğru ilerledik. Güneydoğu yönünde yol aldık ve Araplarımızın atlarımız için yeterli miktarda kestiği arpa ekili toprak arazisine yakın bir kuyuda atlarımızı suladık, Arap *Abbas*'larından birini onunla doldurarak uzakta, çöldeki siyah noktalar şeklinde gözükken, uyuyacağımız yer olan din kardeşlerinin çadırlarını bize işaret etti. Kampa ulaştığımızda alacakaranlıktı, bekçi köpekleri dışarıdaydı ve sahip oldukları birkaç deve, koyun ve keçiler hâlihazırda güvenlik için kampın çevresine yerleştirilmişti. Çadır sayısı yaklaşık otuz beşti. Kabile çok fakir görünüyordu ama bizi misafirperverlikle karşıladılar ve ağırlamak için bir koyun kestiler. Arapların çok kıskandığı görülen kadınlar, kaldığımız süre boyunca gizlendiler. Uyuduğumuz Şeyh'in

çadırında bu insanların kol ve bacaklarını saran haşarat sürülerinin azabına ilk kez biz de yakalandık ve Akka'nın ünlü Cezzar Paşasının* hamamında yıkanana kadar bu eziyetten tam anlamıyla kurtulamadık.

10 Mayıs. Ertesi sabah kalktığımızda, ev sahibimiz ile açığözlü ve yalan söyleyen bir Arap arasında hiç de basit bir mesele olmayan bir konu hakkında müzakere başlayacaktı. Onca tartışmadan sonra Şeyh'e yetmiş beş kuruş, Karrac'a kadar bize katılacak olan tüfeklerle donanmış beş rehberin her birine on kuruş ödememiz konusunda anlaşıldı. Anlaşmanın şartları Araplar tarafından açıkça kayıtsızlık ve hatta isteksizlik ile kabul edilmiş olsa da pazarlık biter bitmez kılıçlarını çekip seyahat için kimin seçilmesi gerektiğini tartışarak, birbirlerine taş attıkları bir kavgaya tutuştular.

Şeyh'in eşliğinde çadırlardan ayrıldık ve kısa süre sonra ellerinde misket tüfekleri taşıyan beş rehber bize katıldı. Kısa bir mesafe sonra Araplara beş yüz kuruş gibi hatırı sayılır bir rüşvet teklif ederek rotalarını değiştirmeleri ve bizi doğrudan Musa Vadisi'ne götürmeleri için ikna etmeye çalıştık. Ama bu öneriyi, o bölge Araplarının çok vahşi bir karaktere sahip olduklarını, dağlık bir bölgeyi işgal ettiklerini, kendilerini kayaların yarıklarında gizleyerek güçlü korunaklarına yaklaşmaya cesaret edebilecek herhangi bir yabancıya taş ve mermiler fırlattıklarını ve beş bin kuruşun bile onları böylesine tehlikeli bir sefere çıkmaya ikna edemeyeceğini söyleyerek teklifimizi reddettiler. Bir buçuk saat içinde atlarımızı suladığımız bir göle ulaştık bu da bizi neredeyse yarım saat oyaladı. Çünkü suyu çekmek için sadece küçük bir tulumumuz vardı. Şimdi rehberlerimiz, bizi Musa Vadisi'ne götürmeleri için kendilerine yaptığımız beş yüz kuruşluk düşüncesiz tekliften zengin olduğumuzu çıkardılar, kararlı bir şekilde aynı meblağı talep ettiler, aksi takdirde bize Karrac'a** kadar bile rehberlik etmeyeceklerdi. Eğer isterlerse kamplarına dönebileceklerini, ancak izlememiz gereken rotanın yönünü iyi bildiğimiz için yolumuza devam etmemiz gerektiğini söyleyerek bu dayatmaya şiddetle karşı çıktık. Atlarımıza bindik ve onları arkamızda bırakarak çok dağınık bir çöl bölgesinde seyahatimize devam ettik; manzara çok iç karartıcıydı fakat buraya kadar geldiğimiz için ne olursa olsun ilerlemeye kararlıydık. Üç saatin sonunda

* Kasap.

** Burada Araplar arasında karşılaştığımız adil olmayan tek girişimin, öncesinde yaptıkları bir anlaşmanın şartlarından vazgeçmek olduğunu gözlemlediğimizi söylemek uygun olur. Çünkü kendileri için en avantajlı koşulları belirlemeye istekli olmalarına rağmen diğer tüm durumlarda, pazarlıklarına bağlı kalmak için en onurlu temayülü gösterdiler.

rehberlerimizden biri, bir tepenin zirvesinde sarığını sallayarak ve olanca kuvvetiyle bağırıp çağırarak arkamızda göründü. Bu durumdan ziyadesiyle memnun olsak da, bağırışlarını dikkate almadığımızı gösteren büyük bir ilgisizlikle yavaş yavaş yolumuza devam ettik. Kısa süre sonra diğer iki Arap'la birlikte nefes nefese bize yetişti ve şimdi hiçbir şey olmamış gibi grubumuzla devam etmeye istekli görünüyordu. Yaklaşık bir fersah ilerlediğimizde ülke en fantastik şekillere büründü. Zirveleri çakmak taşı maddeyle kaplı beyaz tebeşirimsin görünümlü konik tepeler, sanki dünyanın merkezi açılarak göz önüne serilmişçesine, doğanın güçlü bir sarsıntısı tarafından ortaya çıkarılmış gibi görünüyordu. Bu doruktan, Ölü Deniz'in ve onun güney ucundan uzanan büyük ovanın manzarasını en tepeden gören yerlerin tadını çıkardık. Manzara iç karartıcı olsa da, en azından denizin doğu tarafına ulaşma planımızın tamamen uygulanamaz olmadığına bizi ikna etti. Atlarımızı iki saat boyunca gayet zor ve tehlikeli bir yoldan aşağı doğru sürükleyerek harabe bir Arap kalesinin kalıntılarından fazla uzak olmayan bir yerde geçide hâkim, çukurlarla dolu küçük bir yağmur suyu havuzuna ulaşana kadar aşağı inmeye başladık. Suyun yakınında Arapların doomapple olarak adlandırdığı birkaç ağaç yetişmişti. Mısır'ın doom-palm'ından çok farklı olan meyvesi, küçük bir erik boyutunda, kırmızımsı sarı renkte ve çok ferahlatıcı bulduğumuz, hoş ekşi tatlı bir tada sahipti. Güneş batarken ovaya vardık ve güneye doğru yaklaşık bir saat ilerleyerek bir vadiye girdik, bizi güvende olacağımız Ölü Deniz Vadisi'ni, Naher-el Hossan Nehri'ni veya Horse Nehri'ni geçmeye zorlayan rehberlerimizin isteğine karşı olsa da, geceyi geçirmeye karar verdiğimiz dağ geçidine girdik. Ne var ki gecenin karanlığı, günün yorgunluğu ve Arap rehberlerimize duyduğumuz güven eksikliği, ilk kararımıza bağlı kalmamıza neden oldu. Ortada bırakılan tahtalarla* ateş yakmaya çalıştık, fakat içerdiği yoğun miktardaki tuz nedeniyle girişimimiz başarısız oldu ve geceyi bir fincan kahve lüksünden bile yoksun geçirmeye mecbur kaldık. Tek atıştırmağımız keçi derilerimizde havuzdan getirdiğimiz suyla karıştırılmış bir miktar undan oluşuyordu ve rehberlerimizin bizi karşı taraftan görmüş olabilecek ve muhtemelen hareketlerimizi izlemekte olan bedevilerin yerleşimlerinden geldiğini söyledikleri köpeklerin havlamasıyla huzurumuz kaçtı.

* Ölü Deniz'in kıyılarını incelediğimiz sırada, kıyıya atılan çok sayıda hurma ağacı gövdesi bulduk ve görünüşe göre mükemmel tuz aşılması yoluyla korunmuşlardı.

11 Mayıs. Gün doğumundan önce vadiden ayrıldık ve rotamıza, yanları ara ara parçaları yuvarlanmış saf kaya tuzundan oluşmuş, ya da kayaların dik bölümlerinden sarkıtlar olarak başka yerlerde asılı olduğu görülen yüksek dağ sırtının eteklerinde devam ettik. Bataklık bölgeyi solumuzda bırakarak kumlu ovayı aştık. Kamış, akasya, ılgın ağacı, hardal ağacı ve bir botanikçinin araştırılması için en ilginç şeylerin bulunabileceği çok çeşitli diğer çalılıklarla örtülü bir bölgeye ulaştık. Horse Nehri kıyılarına yakın daha açık bir arazide arpa ve buğday ekiliydi, barbar ve yabani görünümdeki yerlileri, koyu esmer tenliydi. Sabahın erken saatleri olmasına rağmen sıcaklık yoğundu ancak önceki gece aç kaldığımız için bir parça erzak elde etme umuduyla(onların son derece ahlaksız olarak betimleyen rehberimizin aksine) hasatlarını almakla meşgul olan, hurma ile kutsanmış Araplara yaklaştık.

Eriha, eskiden hurma ağaçlarıyla ünlüydü, ancak şimdi muhtemelen bölgenin yakınında büyüyen bir düzineden fazla hurma ağacı yok ve Ölü Deniz civarında çok azı görülebiliyor. Bizi sazlıklardan oluşan kaba kulübelere götürdüler, burada kabilelerinden birkaçının mısırları dövme işiyle görevlendirildiğini gördük. Bize saygıyla davrandılar, zira Muhammed Ağa veya Yafa tarafından bazı işleri için Karrac'a gönderilen asker kılığına bürünmenin ihtiyatlı olacağını düşünmüştük. Ezilerek macun haline getirilmiş ve tereyağı ile karıştırılmış, oldukça lezzetli bulduğumuz doom-apple ikram edildi. Ama sinekler tarafından o kadar işkence gördük ve atlarımız kan içinde kalacak şekilde ısırıldılar ki, kısa sürede ayrılmak zorunda kaldık. Misafirperverliklerinin karşılığı olarak onlara para teklif ettiğimizde, başta reddettiler fakat sonunda onlara Yafalı Abou-Nabout'un başı olduğumuzu ve bunun karşılığını vermediğimizde bundan memnun olmayacağını söylediğimizde isteksizce kabul ettiler.

Bu Araplar kendilerini Goharnees olarak adlandırıyorlar.

Geçtiğimiz vadinin yaklaşık on dört mil olduğu hesaplandı. Ölü Deniz'in doğusuna doğru uzanan dağların eteklerinde girdiğimiz engebeli patika, büyük kayalardan sağa doğru düşen porfir, granit, breş, serpantin ve bazalt parçalarıyla doluydu. Rotamız üç saat boyunca E.N.E. (Doğu-kuzeydoğu) idi ve daha sonra akşam altıya kadar kuzey yönündeydi. Bir vadiden dökülen ufak ve coşkun bir derenin kıyısında durduğumuz yer, zakkumlar, akasya ve birkaç palmiyeyle kaplı güzelce bir ağaçlıktı.

12 Mayıs. Saat üçte yönümüzü doğuya döndük ve bizi üç saat sonra Karrac Kalesi'nin görüş alanına getiren dağ geçidinden dik bir tırmanışa başladık. Yolumuzda, gece boyunca ateşimizi görmüş olan bazı Araplarca selamlandık ve yaklaşımları üzerine Müslüman selamlaşmasında bulunduk: “Selam olsun size, selam sizin üzerinize olsun.”* Niyetleri ilk başta düşmancaydı ama iyi silahlanmış olduğumuzu görünce engellemeksizin ilerlememize izin verdiler ve Karrac Dağı'nın eteklerinde yükselen bir değirmeni döndüren ve zeytin, incir ve Hint mısırı ekili bazı bahçeleri sulayan bir dereyi geçtikten sonra kalenin dik kayasını çevreleyen derin vadinin içine indik. Yokuş bizi atlarımızdan inmeye mecbur bırakacak kadar dikti ve çok yorgun bir şekilde, doğal kayanın içinden büyük bir emekle kesilmiş, uzun bir dolambaçlı geçitten oluşan batı girişine ulaştık. Kazının diğer ucunda, geniş binaların kalıntıları önümüzde belirdi. Solda, muhtemelen daha önce surun muhafazası olan kare bir yapının kalıntıları duruyordu ve sağda, başka bir binanın bazı harap duvarları vardı. Hepsi Seramik mimarisine benziyordu. Burası eskiden çok daha kalabalık bir atmosfere sahipti ama şimdiki sakinlerin evleri kaba, çamurdan yapılmış, düz çatılı ve çok alçaktı. Bununla birlikte çatılar, üzeri kamışlar ve dal parçaları yerleştirilerek ve her yanı çamurla kaplanan iki taş kemerle desteklenerek bir nebze ustalık sergilenmişti. Karrac'taki tek cami harabe halindeydi ve bir Ortodoks kilisesinin kalıntıları da görülüyordu. Surların dış duvarlarında birkaç Arapça yazıt vardı. Rehberlerimiz bizi şehrin merkezinde bulunan Şeyh'in evine götürdü ama Şeyh evde değildi, on iki yaşındaki küçük bir gelinle evliliğini kutlamak üzere Karrac'a yaklaşık üç saat uzaklıktaki Khanzeer Köyü'ne gitmişti. Fakat Şeyh'in oğlu Abdülkadir,** bizi dostça karşıladı, evine davet etti ve hemen kahve ikram etti. Hebron Şeyhi'nden gelen mektubumuzu okuyunca ve yolculuğumuzun amacı hakkında bilgi aldığımda, babası Şeyh Yusuf Amgelie'ye varışımızı duyurmak için köye bir haberci gönderdi. Çok geçmeden bizi görmek için kalabalıklar halinde gelen sakinlerin merakını celp ettik; aralarında Bay Seetzen'i*** ve merhum dostumuz Şeyh İbrahim'i hatırlayan bir Ortodoks rahip vardı. Rahibin, Şeyh İbrahim'in akıbetine dair soruları hepimizi kederlendirdi, çünkü hepimiz onu Mısır'dan tanıyorduk. Karrac'tayken evinde konakladığı rahip ondan büyük övgüyle bahsetti ve

* Selam aleyküm, aleyküm selam.

** Gücün Hizmetkârı.

*** Tiberya Gölü, Ürdün ve Ölü Deniz'e Bitişik Ülkelerin kısa bir Açıklamasının yazarı, 1810'da Londra'da yayınlandı.

muhtemelen bizim M. Burckhardt'ın hemşerisi olduğumuzu sandığı için bize kasabanın valisinin desteğini teklif etti. Şeyh Yusuf, Kudüs Şehri ve Frank Dağı'nın, Ölü Deniz'in kuzeybatı yönünde açıkça görülebildiği Karrac kasabasının ve kalesinin kalıntılarını keşfetmekle meşgul olduğumuz ertesi gün de dönmedi. Karrac'ın nüfusu çok dostane bir zeminde yaşadıkları görülen yarı Hristiyan yarı Müslümanlardan oluşuyor. Buradaki kadınlar her zamanki kısıtlama altında değillerdi, yüzleri açıktı, üzerinde genellikle rastıkla yaptıklarına inandığım koyu mavimsi lekeler görülüyordu. Sıklıkla burun deliklerinin birine bir halka takılıydı. Mavi pamuklu elbiseler giyiyorlar ve çenelerinin ucundan inen siyah ipek bir peçe takıyorlardı. Bizimle hiç çekinmeden konuştular, içlerinden biri hasta olduğu için bizden ilaç istedi, bunun yararlı etkilerinin artırdığı iyi düşüncelerle bizi ağırlamaya başladılar. Ertesi gün Şeyh geldi. O güne kadar kardeşi, bizi ve birkaç arkadaşını koyun kestiği bir ziyafetle ağırlamıştı. Şeyh Yusuf ile görüşmemiz, şu ana kadar yapmış olduklarımızdan çok farklı ve çok daha tatmin ediciydi. Beyaz sakallı, görünüşe göre altmış yaşlarında, açık sözlü ve samimi tavırları olan iyi, saygıdeğer bir yaşlı adamdı. İlk sorusu, "Atalarınızın ülkesini görmeye mi geldiniz?" oldu. Ona seyahatimizin mahiyetini açıklayarak bize yardım etmesini istediğimizde, dört yüz kuruş ödersek bize Musa Vadi'sine kadar eşlik edeceğini söyleyerek hemen cevapladı. Pazarlık yapıldı ve Karrac'ı 17 Mayıs'ta Şeyhle birlikte terk ettik.

Kasabanın dışına çıktığımızda, canlı kayalara oyulmuş bazı mezarlıkları geçtik ve güzel otlarla kaplı inişli çıkışlı bir arazi üzerinden oğlu İsmail'in çadırına ulaşana kadar, doğu yönündeki rotamıza iki saat boyunca devam ettik. Şeyhimizin başında olduğu kabile, Karrac Kalesi'nde mısır deposuna ve dinlendirme alanlarına sahiptir fakat yılın büyük bölümünü civardaki açık ve ekilip biçilen arazide geçirir. Bu günkü seyahat sırasında, Karrac dolaylarında olduğu sırada Vehhabiler tarafından götürülen ve henüz dönmüş olan bir Arap bize katılmıştı. Üç yıldır onlar tarafından alıkonulmuştu; bu sürenin bir kısmını, çok güçlü olduğunu belirttiği başkent Derajah'te geçirmişti ve bize, onların arasındayken, büyük cesaret ve atılganlığa sahip bir kadın tarafından yönetildiklerini söyledi. Vehhabilerin, atlarını güçlü ve yorgunluğa dayanıklı kılmak için her akşam deve sütü içirdiklerini anlattı.

Yaşlı Şeyh Yusuf'un en sevdiği oğlu gibi görünen İsmail, zekice bir yüz ifadesine sahipti, yaklaşık yirmi dört yaşındaydı ve bizi samimi bir şekilde karşıladı.

Çadırına girdiğinde, oğlu ve orada bulunan herkes, koruması altında seyahat ettiğimiz Şeyh'i karşılamak için ayağa kalktı; bu, Arapların her zaman reislerine ve genellikle bize de gösterdikleri bir saygı duruşudur. Hepimiz, önce birbirimizin ellerini tutmak, sonra da elimizi ağızımıza ve alnımıza götürmek suretiyle bir öpüşme töreninde bulduk. Otururken, çadırın bir köşesinde çalılardan ya da develerin gübresinden bir ateş yakıldı, ateşin önüne yaşlı bir Arap yerleşti ve demir bir cezvede, cezvenin sapına tutturulmuş aynı metalden küçük bir çubuk ile sürekli karıştırarak kahve kavurdu. Ardından kahve tahta bir havanda dövüldü ve kaynatıldı. Kahveci, zehirli olmadığını kanıtlamak için ilk bardağı kendisi içti ve sonrasında kahve misafirler arasında dağıtıldı, içeri girebilecek herhangi bir sıradan ziyaretçi için ayrıldı. Ardından kaşık görmediğimiz için elimizin oyuğundan içeceğimiz kesilmiş süt ve peynir altı suyu ikram edildi. Akşam yemeğimiz parçalara ayrılmış ve *lebbin*'de* yani kesilmiş sütte haşlanmış bütün bir koyundan oluşuyordu. Çünkü Bedeviler etlerini asla suda haşlamazlar, haşlarsa da etlerini nadiren ekmekle yerler. Uymak zorunda olduğumuz yeme adabları şu şekildeydi: Koyun eti parçaları büyük bir tahta kâseye atıldı ve parçalar halinde kesilmiş kuyruk yağı üstüne gezdirildi, bu en lezzetli kısmı kabul ediliyor ve büyük bir açgözlülükle yutuluyordu. Küçük bir kâsede sıcak tereyağı** getirildi ve etin üzerine döküldü. Uyanık olmak gerekiyordu çünkü yaklaşabilen herkes, karavanın etrafına çömelmişti ve her el, et parçalarını kapmak ve koparmak için hevesle kullanılıyordu. Kâseye yaklaşamayanlar, daha şanslı olan diğer misafirlerin arkasında durdular ve neyse ki, sonunda dış çemberi oluşturan köpeklere attıkları yarı yenilmiş kemikleri aldılar. Öğün, yeşil buğdaydan yapılmış, kabukları soyulmuş ve koyun etinin pişirilmesinde kullanılan aynı ekşi sütte kaynatılmış bir *bulgur* tabağı ile bitirildi. El ile top haline getirilerek, daha sonra başparmak yardımıyla ustaca ağza konularak yenmektedir. Bedevi Arapların çadırındaki bir ziyafete dair yukarıdaki açıklama abartılı değildir ve bu insanlar arasındaki ikametimiz boyunca bize verilen her ziyafet için de aynı şekilde uygulanmıştır.

Bu kampın çevresinde çeşitli harap kasabalar vardı.

* Gerçi, bir oğlağı annesinin sütünde göremezsin.” -Exod. Bölüm XXIII. C. 19. Bu, muhtemelen bazı komşu insanlar tarafından uygulanan bir gelenektir ya da yasak belki de sadece belirtilen, kendi annesinin sütü için geçerliydi.

** Keçi veya koyun sütünden yapılan tereyağı kısmen sütle dolu kısmen şişirilmiş bir tulumun piramit olarak yerleştirilen üç çubuğun tepesinden asılarak kadınlar tarafından çalkalanmasıyla elde edilir. Bu işlem tamamlanana kadar hızla ileri geri çalkalarlar.

18'i sabahında, saat altıda mısır ve iyi otlaklarla dolu zengin bir bölgenin güneydoğusunda ilerleyerek çadırlardan ayrıldık ve Şeyh Ebu Talip'in mezarından geçerek saat onda dostumuz Yusuf, Musa Vadisi'ne geçmeden önce kendimize bir yer bulmamız gerektiğini söyledi. Şeyh Salim'in kampında durduk. Bir Arap kampına girme şekli şöyledir: Eğer Şeyh yabancılarla birlikte ise çemberin içinden doğruca reisin çadırına doğru sürersiniz; ama değilse âdet, kamptan belirli bir mesafede sıraya girmektir ve daha yakın bir noktada, aniden, diğer çadırların arkasında, birdenbire dönmek ve böylece reisin meskeninin arkasından ulaşmaktır. Demir başı altında genellikle bir demet devekuşu tüyünün asıldığı bir bambu mızrağı, Şeyh'in çadırının karşısına yerleştirilir ve kısa bir mesafede, önüne kırsrağını dikmiş olan Şeyh'in meskenini ayırt eder. Şeyh Salim ile ilk karşılaşmamız oldukça ılımlıydı ve bize alışıl gelmiş yemekleri olan haşlanmış koyun eti ikram etti. Konu daha sonraki seferimize geldiğinde bu sefere katılmak için toplam iki yüz elli kuruş talep etti. Biz ise elli kuruşun yeterli olacağını düşündüğümüz için bunu kesinlikle reddettik ve böyle bir dayatmayı kabul etmektense, seyahatten tamamen vazgeçmiş gibi görünerek çadırımıza geri döndük. Davranışımız Şeyh Salim'i öfkelenirdi, kampından çekilirken öfkeyle "bir şimşegin çakararak bizi yeryüzünden silip süpürmesini" istediğini haykırdı ve Eğer Yusuf dostu olmasaydı beş yüz kuruşun bile kifayetsiz olacağını ekledi. Epey tartışmadan sonra grubumuza katılması için yüz elli kuruşu kabul etmesi üzerinde anlaşıldı. Akşamleyin kampından ayrılarak kabilesinden bazı bedevilerin çadırına ulaşana kadar güney istikametinde yol aldık. Dostumuz ve koruyucumuz Şeyh Yusuf, burada kim olduğumuzu, nereye gittiğimizi ve ülkelerine neden geldiğimizi öğrenmek isteyen Arapların merakını tatmin etmekte biraz zorluk çekti. İngiliz olduğumuzu ve tam anlamıyla Müslüman olmasak bile Akka'yı Fransızlar tarafından yakılmaktan koruduğumuzu söyleyerek onları yatıştırdı. Onları haysiyetimize ikna etmek için çeşitli fermanlarımızı onlara gösterip okudu, "İşte," dedi, "Yafa'lı Ebu Nabout'un fermanı ve işte Akka'lı Paşa Süleyman'ın fermanı. Bu da Şam'ın Paşa'sı Sali'nin fermanıdır ve bu Kahire Paşası Mahmoud Ali'nin fermanıdır", ve Konstantinopolis'ten geleni öperek ve saygıyla alnına koyarak bağırды, "Bu, Sultan'ın fermanıdır ve "bu", yeniçerimi işaret ederek, "Sultan'ın Tatar'ıdır." Fakat bu güçlü tavsiyelere rağmen, ziyaretimizde kötü niyetli amaçlar güttüğümüzü, daha sonra ülkelerine saldırıp ele geçirecek olan Kralımızı bilgilendirmek amacıyla su kuyularını keşfetmeye geldiğimizi düşünmeye devam ettiler.

Yusuf, bu korkuları, duyduklarına göre, ülkemizin dünyanın en iyilerinden biri olduğunu ve İngiltere'de benzeri olmayan eski binaları görmeye geldiğimizi söyleyerek dağıtmaya çalıştı. Bu kampta kaldığımız süre boyunca, yaşlı kadınların çoğunun ve gençlerin birkaçının yanaklarının çizilmiş, yüzlerinin kanla boyanmış olduğunu gördük; önceki gün Şeyhin ailesine mensup bir kadının ölümünden dolayı yas tuttukları bildirildi.

19 Mayıs. Bugün, büyük volkanik kaya kütleleriyle kaplı olan Ellasar Vadisine inerken, görünüşe göre Romalılara ait bazı kalıntıların yanından geçtik; karşı yokuşa tırmanarak, otuz beş çadırlık bir kampa ulaştık. Grubumuzdan biri burada kazara bir dürbün düşürmüştü, Araplar başta büyük bir rüşvet almadan tamir etmeyecekti, ama sonunda birkaç kuruş aldıktan sonra pes ettiler. Bu noktanın yakınında, muhtemelen Roma dönemine ait birkaç sütunla ayakta duran önemli bir harabe gördük ve uzak çöldeki beyaz bir çizgi, bize *Darab-el-Hadg* veya Mekke'ye giden yol olarak gösterildi. Harabeleri gördükten sonra geri döndük ve o gece kampta uyuduk.

20 Mayıs. Bugünkü rotamız, saat on ikiye kadar, kısmen alçak çalılıklarla kaplı bir ülkenin üzerinden güney yönüne doğruydu; küçük bir vadide on beş çadırdan oluşan bir kampa ulaştık ve orada yemek yedik. Kamp sakinleri Hadgea kabilesindendi. Konaklamamız sırasında, koyunlarını çalan hırsızların alarma geçirmesiyle kampta büyük bir karışıklık çıktı, kadınlar yüksek sesle bağurdular; erkekler omuzlarında fitilli tüfekleriyle tepelere koşurdular ve biz de onlarla birlikte yardıma koştuk, ama yağmacılar gitmişti.

20 Mayıs. Bugünkü rotamız, saat on ikiye kadar, kısmen alçak çalılıklarla kaplı bir ülkenin üzerinden güney yönüne doğruydu; küçük bir vadide on beş çadırdan oluşan bir kampa ulaştık ve orada yemek yedik. Kamp sakinleri Hadgea kabilesindendi. Konaklamamız sırasında, koyunlarını çalan hırsızların alarma geçirmesiyle kampta büyük bir karışıklık çıktı, kadınlar yüksek sesle bağurdular; erkekler omuzlarında fitilli tüfekleriyle tepelere koşurdular ve biz de onlarla birlikte yardıma koştuk, ama yağmacılar gitmişti. Buradan Shubac Kalesi'ni gördük, solumuzda iki, sağımızda bir volkanik kraterin yanından geçtik, bir süre devam ettiğimiz lavdan oluşan bir Roma yolunu gördük, yolu gözden kaybettiğimiz ve Shubac'a ulaştığımız zaman saat akşam altıydı. Kasabaya kuzeydoğu tarafından dolambaçlı bir yol ile yaklaştık ve bir demir

kapıdan girdik. Tepeden kasabaya çıkmamız üzerine, yerliler bizi Bedevilerden sanarak silahlarıyla kalenin önünde toplandılar; ama Şeyh Yusuf ve Salim'in bize eşlik ettiğini gördüklerinde bizi bir chân'a götürdüler, atlarımız için tahıl getirdiler; bize kahve, koyun eti ve yeni toplanmışçasına tadını ve yeşil rengini koruyacak saklanmış incir ikram ettiler. Shubac çok güçlü bir konumdadır, ancak esas olarak, aralarında bir kilisenin de bulunduğu, muhtemelen Haçlı Seferleri dönemi mimarisinin kalıntılarını gözlemlediğimiz harabeler içindedir. Kasabanın etrafını saran vadi, yaklaşık üç yüz fit derinliğindedir, incir ağaçları ekili bahçelerle doludur ve kireç taşı kayaların içine birkaç mezar oyulmuştur. Varışımızdan kısa bir süre sonra, kasaba sakinlerinin keçilerini alıp götüren hırsızlar için de bir alarm verildi ancak takipleri sonuçsuz kaldı. Shubac Şeyhi İbn-Raşid kasabada değildi fakat belli bir mesafede kamp kurmuştu.

21 Mayıs. Öğleden sonra saat dörtte, Şeyh henüz dönmediği için çadırına gitmek için bir emir aldık, fakat gidişimizi ertesi sabaha kadar erteledik. Shubac Kalesinin Valisi Süleyman eşliğinde kalabalığın arasından geçerken, haykırışlarına kulak misafiri olduk. “Ne çeşit beyaz Araplar!” Üç saat içinde Muhammet İbn-Raşid ‘in kampına vardık ama orada değildi. Bununla birlikte, orada Hebron’da gördüğümüz bir tüccarla karşılaştık, halkı tarafından alçakça keten bezlerinin çalındığından şikâyet etti, geri getirmeyeceklerdi. 23’ünde Şeyh Muhammet İbn-Raşid geldi, onunla birlikte Musa Vadisi Valisi Şeyh Abu-Zeitun* da geldi. Şeyh Abu-Zeitun, daha sonra en büyük düşmanımız olduğunu kanıtladı. Seyahatimizin başarısını ve Petra'nın harikalarını görmemizi ise diğer Şeyhin cesaretine ve boyun eğmeyen ruhuna borçluyduk. Kampa henüz gelen iki Şeyhe, ilerlememize izin verilmesine dair arzumuzdan bahsettiğimizde, Abu- Zeitun “Peygamberlerin sakalı ve Yaradan’ın üzerine, kâfirlerin veya imansızların ülkesine gelmemesine” yemin etti. Fakat bizi zorlamak için büyük bir eğilim göstermeye başlayan İbn-Raşid, (Kahire’den Süveyş’e bot yapmak için odun taşımak için emrinde çalıştığı) Mısır Paşasından ferman aldığımızı öğrendiği andan itibaren ilerleme planımızı çözmeye kararlı gözüktü. Şimdi, çadırda iki Şeyh arasında ciddi bir yöne giden büyük bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Musa Vadisi Şeyhi ayağa kalkarak, topraklarından geçmeye cesaret edersek köpekler gibi vurulacağımıza ant içti. Muhammet arkadaşımız atına bindi ve onun gibi yapmamızı istedi. Yaptığımızı gördüğünde de mızrağını kavrayarak güçlü bir şekilde bağırdı: “Ben onları atlarına

* Zeytin ağacının babası.

bindirdim, kim İbn-Raşid'i durdurmaya cüret edecek bakalım.” Bir vadi boyunca Musa Vadisi halkı, Şeyhleri başlarında, sola doğru yüksek zeminde paralel bir yönde devam ederek ve hareketlerimizi izleyerek ilerledik. Yarım saat içinde bir kaynaktan durduk ve mızraklarla donatılmış yaklaşık yirmi atlı, fitilli tüfekleriyle otuz yaya adam ve binicileri iyi silahlanmış birkaç çift hörgüçlü çöl devesi bize katıldı. Bu takviyenin gelişi üzerine reis İbn-Raşid, Arapların huzurunda “kadınların şerefi ve peygamberin sakalı üzerine” yemin ederek ve bizi işaret ederek, “Musa Vadisi sularından içmemizi ve lanetli ülkelerinden her nereye istersek gidebileceğimizi” söyledi. Şeyh Yusuf ve Şeyh Salim geride kaldı. Bizim eski iyi dostumuz olan ilki, kendi düşüncesizliğimiz yüzünden harap olmaya mahkûm olduğumuzu düşünüyordu. Çünkü bizi girişimden vazgeçirmek için her yolu denemişti. Fakat her iki taraf da aynı şekilde geri çekilmeyeceğine söz vermişti ve hiçbir şey şuna kadar ne bir meblağ talep etmiş, ne de almış olarak şimdiye kadar bizim adımıza en ufak çaba göstermeyen Şeyh İbn-Raşid'in kararlılığını geçemezdi. Dar ve derin vadiden ayrıldıktan sonra önümüzde muhteşem bir manzara açıldı. Sağımızda koyu renkli dağların üzerinde kale gibi yükselen Hor Dağı'nın engebeli tepesi, solda ve önümüzde uçsuz bucaksız çöl vardı. Tepelerin bize yakın eğimli yamaçlarında biraz su bulduğumuz bir ağaç gövdesinin oyuğunda çok sayıda keçiboynuzu ağacı yetişmişti. Kısa süre sonra üç ayrı daire halinde kurulmuş, yaklaşık yetmiş kadar olan İbn-Raşid'in çadırlarına vardık. Bir Arap kampının çadırları daima aynı yapıda olduğundan, genel bir tanım hepsini açıklamaya hizmet edebilir. Kadınlar tarafından deve ve kaba yünle karıştırılmış keçi kılından yapılırlar ve genellikle yirmi beş fit uzunluğunda ve yaklaşık on dört fit genişliğindedirler. Her bir çadırın yarısı tüm yemeklerin pişirildiği yer olarak kadınlara tahsis edilir ve diğer yarısı, kadınları görüş alanından ayıran bir perdeyle erkekler tarafından işgal edilir. Gündüzleri erkeklere tahsis edilen bölüm, havanın sert olduğu soğuk gecelerde oğlak ve kuzuları korumak için kullanılır. Çadırın yüksekliği merkezde yaklaşık altı fittir, iplerle gerilmiş olan yanlara doğru gitgide eğimlenir. Ortası da keçi kılından yapılmış halatlarla yere bağlı olan üç direk tarafından desteklenir. Çadırlar, yerel şartların uygun olup olmaması pek dikkate alınmadan bir anda kurulur. Öyle ki etraftaki büyük taşlar sıklıkla içlerinde kalır. Çadırların kenarları tahta çubuklarla üst kısmına tutturulur ve hava durumuna göre istendiği zaman çıkarılıp takılabilir. Bu meskenlerin eşyaları en kaba işçilikle yapılmış farklı boyutlardaki ahşap kâselerden, doğunun geleneksel el değirmeninden, iki veya üç

bakır ya da demir çaydanlıkta, süt veya suyu koymak için birkaç keçi derisinden, kadınlar tarafından kaba malzemelerle dokunmuş olmasına rağmen çirkin görünmeyen minder ve halılardan oluşur. Çadırlarda baş koltuk genellikle şeyhin yaslandığı tek hörgüçlü deve eyeri ile işaret edilir. Gün batımında koyun ve keçi sürüleri kampın iç çemberine sürülerek kendi sahiplerinin çadırlarına yakın yerleştirilirler, oğlaklar ve kuzular annelerini emmelerini engellemek için yere çakılmış kazıklara tutturulan iplerle bağlanırlar. Son olarak develer görkemli bir şekilde içeri girer ve sürünün yaşlıları sahiplerinin çadırının yanında diz çöker. Sabahları, hemen içilecek bir içecek temin etmek için ilk olarak dişi develer sağılır sonra daha yetersiz olan uzaktaki otlarla otlamak üzere dışarı sürülürler ardından sağılan koyun ve keçiler kampın yakınında otlamaya gönderilir ve artık yavrular yakın çevrede oynamaları için serbesttirler. Ertesi sabah kampımızın bazı Arapların çadırlarının çukurunda görülebildiği yüksek ve engebeli bir uçurumun kenarına yakın bir yerde olduğunu ve eteklerinde, burada kaldığımız süre boyunca atlarımızı sulamaya alışkın olduğumuz küçük bir köyün bulunduğunu gördük. Önümüzde Petra'nın siyah ve çatık kayalıklarının en harika şekilleri aldığı Gebel* -Nebe-Harun (Hor Dağı) görülüyordu. İçlerinde bir büyüteç yardımıyla, amfi tiyatro gibi görünen birkaç kalıntıyı ve sayısız kazılmış mezar veya tapınağı ayırt edebildik. Bu tepeden ayrıca en uzak ufuktaki küçük konik bir tepe görünümünde Gebel- Tour veya Sina Dağı bize gösterildi ve üç günlük yol mesafesinde olduğu söylendi. Kızıldeniz'in en yakın ucunun sadece bir buçuk günlük mesafede olduğu söyleniyordu. Bu kadar nadir ilgi gören bu çeşitli değerler devam etme isteğimizi uyandırdı ve Ebu-Zeitun halkının Musa Vadisi'nde kamp kurup kurmadığını öğrenmek için sabahın erken saatlerinde İbn-Raşid tarafından gönderilen habercinin dönüşünü sabırsızlıkla bekledik. Saat on ikide casus geri döndü ve düşmanımızın vadinin her iki tarafındaki nehri korumak için adamlarını gönderdiğini, Şeyhimizin çobanlarının sürülerini sulamasına izin vermeyeceğini bildirdi. Biz de Ebu Zeitun'a eğer geçmemize izin verirlerse onların suyuna dokunmayacağımız teklifi ile bir haberci gönderdik ama ne onların topraklarından geçebileceğimiz, ne de sularından** içebileceğimiz cevabıyla geri döndü. Bu haber Şeyhimizi daha da öfkeliendirdi ve

* Hz. Harun Dağı.

** *Bu ülkelerin yerlilerinin hareket tarzı ve gelenekleri, İsrailoğullarının Mısır'dan Vaadedilmiş Topraklara geçişinden bu yana değişmeden kalmıştır ve Eski Ahit kitaplarında sürekli ortaya çıkan ifadelerin çarpıcı doğruluğu ve kendine özgü dışavurumlarından, Kutsal Yazılar'ın kutsal otoritesinden ilham alan adanmışlık duygularına başvurmadan bile İncil, tüm karşılaştırmaların ötesinde Doğu'daki*

sabahleyin iki mil öteye, Musa Vadisi köyünü ve üzerinde düşmanlarımızın çadırlarını gördüğümüz noktaya kadar ilerlediğimizde Sultan'ın, Paşa'nın ve özellikle Kahire Paşası Mahmud Ali'nin emirlerine uymasını talep etmek için Ebu-Zeitun'a tekrar haberci gönderildi. Aynı zamanda arkada bulunan kendi çadırlarına ve Shubac Kalesi'ne de dört yüz adam getirme emri ile bir haberci göndererek, dostlarımız Şeyh Yusuf ve Salim'in de onlara eşlik etmesini istedi. Saat birde, Ebu-Zeitun'a giden haberci, onun Sultan'ın ve Paşa'nın fermanlarına her zaman itaat etmeye hazır olduğunu, ancak fermanlarımızın Yahudiler* tarafından hazırlandığını bildiğini, ayrıca suları zehirlediğimizi, pınarları kuruttuğumuzu ve tüm Avrupalıların sihirbaz olduğunu duyduğunu belirten olumsuz bir cevapla geri döndü. Ayrıca, yaşadığı sürece oraya gitmeyeceğimize ant içmişti. O sırada, neredeyse kör olan, fakir ve zavallı görümlü, ancak bu bölgedeki Araplar arasında büyük bir otoritesi olduğu söylenen yaşlı bir Şeyh çadırlarımızı ziyaret etti. Şeyh İbn-Raşid 'in bize yardımda bulunmayla çok ilgilendiğini görünce, kendisi de bize yardım edeceğini belirtti. Saat dörtte takviye için gönderilmiş olan haberci, başlarında şeyh Yusuf ve Salim'in olduğu Arap birlikleri ile geri döndü. Şarkı söyleyerek bir sıra halinde ilerlediler, çadırlarımızdaki kadınlar kocalarının gelişlerini, bir savaştaymışçasına coşkulandıran yüksek sesli ve uzun süren çığlıklarla selamladılar. İki Şeyh kendilerine tahsis edilen çadıra yerleştiğinde, Yusuf beni bir kenara çekti ve arkadaşlarım üzerindeki nüfuzumu kullanarak onları plandan vazgeçirmeye ve sessizce geri dönmeye ikna etmem için içtenlikle yalvardı. Gök gürültüsü ve şimşekle birlikte şiddetli bir yağmur fırtınası geldi ve çadırlarımızda sırsıklam olduk. Tercümanım şimdi İbn-Raşid'e bir alaybozan tüfek hediyesiyle gönderildi ve planımızın kan dökmeden yürütmenin imkânsız görüldüğünü, muhtemelen tüm grubumuz için ölüm kalım meselesi olduğunu söyleyerek, bizi geri göndermeye razı olmasını talep ettiğimizi söyledi. Ancak cesur Şeyh, sözünü yerine getirene kadar hediye reddetti ve Musa Vadisi'ndeki Firavun Tapınağı'nın *hasnasını*, yani hazinesini görmeden geri dönmememiz için "Allah" ve "Peygamber" huzurunda yemin etti. Böylece, konu o gece orada kaldı.

* Tahminimizce Akka ve Şam Paşaları altında yüksek mevkilerde bulunan ve onların baş danışmanları olmaları gereken Maleem Heim ve kardeşlerine atıfta bulunarak.

Ertesi sabah olan 26'sında, işlerimiz daha iyi bir yöne gitti; çöldeki Darab-el-Hadg* üzerinde bir kasaba olan Haman'dan 3 kişi fermanımızı kontrol etmek amacıyla çadırımıza geldi ve gerçek olduklarına ikna oldu. Bunu duyan Ebu-Zeitun suyu içmemize izin vermese de, Musa Vadisi'ne geçmemize izin verdi ve barışın simgesi olarak, onun ve tüm görevlilerin bir mızrağa bağlı bir parça beyaz bez ile kampımıza doğru ilerlediği görüldü. Şimdi kan dökülme tehlikesinin olmadığını fark eden Şeyh Yusuf, seyahatimizin tek amacının Harun'un mezarını ziyaret etmek olduğunu söyleyerek bizim adımıza çok açık konuştu; Araplar ona Müslüman olup olmadığımızı sorduğunda ise kurnazca "Onlar İngiliz'dir ve Fransızları Mısır'dan onlar kovmadı mı?" diye cevap verdi ve yine, fermanlarımızı sergileme gösterisine başvurdular; bu o kadar sık tekrarlanan bir törendi ki, ciddiyetimizi korumakta zorlandık. İbn-Raşid ve yaklaşık yirmi atlı eşliğinde bir vadiye indik ve üzerinde dar çamurlu Musa Vadisi köyü bulunan, sayısız tartışmaya konu olmuş dereye geldik. Yerlilerin köyü boşalttığını ve yükseklerdeki çadırlarından grubumuzun hareketlerini gözlediklerini gördük. Su berraktı ve hızlı akıyordu, ancak kısa bir süre sonra, çevredeki uçurumlardan çağlar boyunca koparak birikmiş kaya parçalarının altında kayboldu. Rehberimiz İbn-Raşid bir zafer havasıyla atlarımızı dereye sulamamızda ısrar etti ve bu amaçla durmuşken yolun sağında, kayaya kazılmış bir mezarı inceledik. Dikkate değer boyutlardaydı: iç odaya açılan açık avlunun girişinde aslanlara veya sfenkslere benzeyen, ancak çok büyük ölçüde şekil değiştirmiş iki hayvan temsil ediliyordu. Odanın iç kenarlarına derin nişler oyulmuştu. Bu, kendini gösteren ilk merak unsuru olduğundan boyutlarını ölçmeye başladık ama rehberlerimiz sabırsızlanmaya başladı ve eğer göreceğimiz tüm olağanüstü yerleri tam anlamıyla inceleyecek olursak, on bin yıl içinde bitiremeyeceğimizi söylediler. Atlarımıza yeniden bindik ve genişliği iki ila beş metre arasında değişen çok karanlık ve kasvetli dar bir yoldan geçtik; kenarları altmış ila yüz elli metre yüksekliğinde tamamen dik uçurumlardan oluşuyordu- ara ara yüksek zirveler, yukarıdan gelen ışığı çoğunlukla içine alacak şekilde sırayla birbirine doğru eğiliyordu. Bazı yerlerde kayaların kenarlarına, muhtemelen daha önce heykellerin yerleştirildiği nişler oyulmuştu; sık sık, kaya gövdesinden kabartma olarak yontulmuş, belirsiz bir figürün gizemli sembolleri olan kaba taşlardan temsiller gördük. Geçidin her iki tarafı üzerinde çeşitli yüksekliklerde açılmış su kanalları veya toprak borular görülebiliyordu:

* Hacıların Mekke'ye giden yolu.

ılgın, zakkum, yabani incir ve diğer çalılar aşağıdaki geçidi kapatıyor veya yukarıdaki uçurumların yarıklarından sarkıyordu. Yarım milden daha fazla ilerlemişken yukarı baktığımızda, karşı uçurumları birbirine bağlayan, muhtemelen bir su kemerine ait bir kemer gördük. Bir tapınağın güzel ön cephesi gözümüze çarptığında, yaklaşık iki mildir karanlık dolambaçlı geçidi keşfederek yavaş yavaş inmeye devam ediyorduk. Kanatlı bir zafer heykeli, tavan arası penceresini andıran bir açıklığın merkezini doldurmuştu; insan başlı at ve bir genç adamı temsil eden devasa figürler grubu, iki kattan oluşan ve tek bir sütundan başka hiçbir şeyi kalmayan hacimli bir kemeraltının her iki tarafına yerleştirilmişti. Tapınak tamamen sert kayadan oyulmuştu. Zamanın ve havanın yarattığı tahribatla, yukarıdaki doğal kayalıkların devasa çıkıntılarıyla, zarif ve akıl almaz bir mükemmellekle korunmuştu. Fakat iç odalar nispeten küçüktü ve öylesine görkemli bir kemeraltına layık görünmüyordu. Cephenin zirvesine, Araplar tarafından en değerli hazinelerle doldurulacak şekilde tasarlanan katı kayadan oyulmuş bir vazoyu yerleştirilmişti ve dış kısmındaki sayısız atış izi, açgözlülüklerinin kanıtını sunuyordu; zira diğer saldırılara karşı erişilemeyecek şekilde konumlandırılmıştı. Bu rehberimiz İbn-Raşid'in "görmemiz gerektiğine yemin ettiği" Firavun hazinesi, ya da yerliler tarafından anıldığı şekliyle *hasna* idi. Bay Bankes tapınağın taslağını çizmekle meşgulken iki arkadaşım Yüzbaşı Irby ve Mangles binanın solundaki bazı kırık basamaklardan büyük bir zorlukla kayaların tepesine çıktılar ve inişlerinde, batıya doğru bir mesafede, muhtemelen başka bir tapınağa ait devasa bir vazoyu gördüklerini söylediler. Tapınağın önünde, daha ziyade sağında birçok kazılmış oda vardı. Bu görkemli anıtı solumuzda bırakarak aynı dar ve korkunç geçitte yaklaşık üç yüz yarda daha devam ettik, daha fazla kazılmış odaya ulaştığımız soldaki kayanın bitiminde, Abu-Zeitun ile görüşmemiz sırasında Arap kampından görmüş olduğunuz amfi tiyatroya ulaştık. Otuz üç basamak (*gradini*) sayılmalıydı ama ne yazık ki, diğer kısımlar gibi kazılmamış fakat inşa edilmiş ön sahne harabe halindeydi; diğer benzer anıtların çoğunda olduğu gibi, eski bir tiyatronun bu bölümünün yokluğundan ayrıca üzüntü duyduk. Şimdi üzerine fayans, tuğla parçaları ve eski binanın döküntüleri yayılan büyük bir açık alan kendini gösterdi. Sonuç olarak ortaya çıkan tek yapı, bir saray görünümüne sahip olan bölgenin solundaydı; kuzeydoğu dışında, mekânı her taraftan çevreleyen kayalar, girişleri çeşitli, zengin ve çoğu zaman hayal edilebilecek

mimari* düzende fevkalade dekore edilmiş, farklı boyutlarda sayısız odaya oyulmuştu. Bu olağanüstü noktanın harikalarını daha ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışmaktan kaçınıyorum, çünkü onların hakkını verme konusundaki yetersizliğimin bilincindeyim ve halk yazıtları kopyalama, antik kalıntıları betimleme ve klasik araştırma noktalarını titizlikle tespit etmedeki gayreti, zekâsı ve yorulmak bilmeyen titizliğiyle Bay Bankes'in kaleminden çok daha detaylı ve doğru tanımı muhtemelen pek yakında alacaktır.

Anlatımımın temel amacı, okuyucuyu içine düştüğümüz gezgin Arap kabilelerinin sürdürdüğü yaşam tarzına dair bir fikir vermeye çalışmak ve alışılmış seyahat rotası olmayan bir seyahatin maceralarını anlatmaktır. Harabe saraydan güneybatı yönünde ilerleyerek, öğleden sonra saat üçte, keçileri gözeten Bir Arap çocuğu bulduğumuz Hor Dağı'nın eteklerine vardık, ufak bir ücret karşılığında bizi zirveye götürmeyi teklif etti. Tırmanış aşırı derecede engebeli ve zordu ve dik taraflara tırmanmak neredeyse bir buçuk saat sürdü. Yaklaşık seksen yaşlarında, zamanının yarısını dağın tepesinde geçirmiş olan sakat bir Arap münzevi, oraya giden Müslüman hacıların yardımıyla geçiniyordu, ona su ve süt götüren yardımsever bir yerli çoban, bizi Harun'un mezarını içeren bir kubbe ile süslenmiş küçük beyaz bir yapıya yönlendirdi. Anıt yaklaşık üç fit yüksekliğinde, taşandı ve saygıdeğer Arap bir lamba yakarak birkaç adımda, kayadan yontulmuş fakat sıra dışı bir şey içermeyen aşağıdaki bir odaya götürdü. Mezarın bulunduğu üst odanın duvarlarına boncuklar, bez ve deri parçaları ve inananlar tarafından sunulan adaklar asılıydı; bir tarafta, duvarın içine girdiğimizde, hastalıkların tedavisinde önemli erdemlere sahip olduğu ve daha önce Peygamber'e bir koltuk olarak hizmet ettiği bilinen koyu görünümlü bir taşla karşılaştık. Hor Dağı'nın tepesinden, doğudan batıya doğru genişleyen bir dağ silsilesi arasında Sina Dağı açıkça ayırt edilebiliyordu, batıya doğru sınırsız bir çöl alanı vardı. Doğuda, buradaki yüksek uçurumlardan Petra'nın bulunduğu yere ilk bakış attığımız ve arkamızda bıraktığımız çadırların kurulduğu yer; altımızda henüz keşfettiğimiz karanlık ve engebeli kayalar vardı. Bu noktada Yüzbaşı Irby ve Mangles'ın görmüş olduğu büyük vazonun ait olduğu kuzey tapınağını keşfettik. Gece geç saatte ve büyük bir yorgunlukla, dağın

* Petra şehri, Augustus zamanında Nebathee veya Arabia Petraea sakinlerini yöneten bir kralın eviydi. Bu ülke Trajan tarafından fethedilerek Filistin topraklarına katıldı fakat daha sonra Üçüncü Filistin veya Salutaris adında özel bir eyalet kuruldu. Daha modern zamanlarda Kudüs Kralı I. Baldwin, Petra'nın efendisi oldu ve ona Mons Regalis adını verdi.

yaklaşık dört mil kuzeydoğusunda uyumak üzere durduğumuz çadırlara indik. Burada ilginç bir sahne ortaya çıktı. Atlarımızın dizginleri üç dört farklı el tarafından zapt edildi, her bir Arap bizi misafiri olarak almak için mücadele etti. Kimin bizi ağırlama ve atlarımıza arpa verme onuruna sahip olacağına karar verildiğinde ev sahiplerimiz tarafından bir çadıra götürülen İbn-Raşid'in peşinden zorlukla gittik. Ertesi sabah 27'sinde, bir koyun satın aldıktan sonra boş zamanlarımızda daha fazla incelediğimiz Petra harabelerine geri döndük. Diğer vadilerin ve daha fazla kazının keşfedilmesi arayışımızın karşılığını verdi ve bizi hayrete sürükledi. Fakat Hor Dağında açıkça gördüğümüz ve uzak bir mesafede tepesine vazunun sabitlenmiş olduğu tapınağa yaklaşmak için pek çok girişimde bulunmamıza rağmen sürekli araya giren boşluklardan ve dolandığımız çeşitli vadilerin içinden çıkılamayan karışıklığı yüzünden başarılı olamadık. Koyunlarımızın belli bir saatte pişirilmesi emrini vermiştik. Akşam yemeğini yiyeceğimiz noktaya ulaştığımızda koyunun başı kesildikten sonra derisinin ve iç organlarının bile çıkarılmadan büyük bir tencereye konduğunu bulmak bizi ziyadesiyle şaşırttı. O gece, önceki akşam uyuduğumuz çadırlara geri döndük ama çok farklı bir ağırlamayla karşılaştık. Bir önceki günün misafirperverliğinin yerini gizlenmeyen bir açgözlülük almıştı. Biz koyunu satın almıştık ve paramızın olduğunu keşfeden Araplar, taleplerine sınır koymadılar. Her ürün için fahiş bir meblağ ödenmesi gerekiyordu ve hiçbir miktar onların açgözlülüğünü tatmin etmekte yeterli görünmüyordu. Yine de Araplar arasında kaldığımız süre boyunca misafirperverlik usulleri karşılığında bizden maddi bir ücret beklendiği tek durum buydu. Farklı Şeyhlerle yapmayı alışkanlık edindiğimiz pazarlıklar diğer tüm masrafları karşılıyordu ve onların koruması altında seyahat ederken bizi misafirleri olarak görüyorlardı.

28 Mayıs. Sabahın erken saatlerinde, hava aşırı soğukken Shubac'tan ayrıldıktan sonra ilk gece kaldığımız ve Şeyh Yusuf ve Salim'in gelişimizi bir dereceye kadar endişe ile beklediği çadıra geri döndük. Burada cesur ve tarafsız davranışlarıyla tamamen saygımızı kazanmış olan İbn-Raşid'le ayrılacaktık ve ayrılmaktan duyduğumuz üzüntünün karşılıklı olduğu görünüyordu. Onu dört yüz kuruş ile mükâfatlandırdık, kardeşine de elli kuruş hediye ettik. Petra'nın harikalarını görmeyi İbn-Raşid'in cesaretine borçluyduk. Gerçi, belki de Musa Vadisi'nin Araplarına karşı götüğü gazez, girişimimizde bize yardımcı olmasındaki heyecanında pay sahibiydi. Bu köyün dolaylarındaki suya serbest erişimin iki Arap kabilesi arasında uzun süredir

tartışma konusu olduğu görülüyor ve muhtemelen bunun anlaşmazlığı sonuca bağlamak için iyi bir fırsat olduğu düşünülüyordu. Şeyh'ten ayrılırken bize Shubac'a kadar eşlik edemediğine üzüldü ancak bize oraya vardığımızda uygun şekilde karşılanmamız için göstermemiz gereken demir esasını verdi. O akşam Şeyh Yusuf ve Salim bize Shubac'a kadar eşlik ettiler ve 29'u olan ertesi gün erkenden, şimdi evimiz olarak görmeye başladığımız Karrac'a dönüşümüze koyulduk: geldiğimizden farklı bir rotada geri döndük. İki saat boyunca yol aldığımız bir vadiden çıkarken yerde bir çekirge sürüsüyle karşılaştık. Aşırı soğuk esen rüzgârla hissizleşmiş ve o kadar yoğun bir şekilde ortaya saçılmışlardı ki atlarımız onları ezmeden geçemedi. Akşam daha önceden Petra'ya yolumuz üzerinde uyuduğumuz çadıra ulaştık ve önceki gibi misafirperver bir karşılaşma ile ağırlandık.

30 Mayıs. O gün kuzeybatı yönüne doğru yol aldık. Gece için durduğumuz bir köye ulaştık ve iyi muamele gördük. Araplar bize Patra'dan hazine getirip getirmediğimizi sordu ve bize Mekke'den Gazze'ye dönüşlerinde Musa Vadisi sakinleri tarafından Petra Vadisi'nde öldürülmüş olan talihsiz Moors'lara ait olduğunu düşündüğümüz bir *bournous* ve kol saati satmayı teklif ettiler. Burada deve sütü ve pirinç pilavı ile ağırlandık. Pilav daha çok bir atıştırma haline gelmişti. Bugünkü yönümüz kuzeydi ve akşam, ertesi sabah yanından ayrıldığımız Şeyh Salim'in kampına girdik. Şeyh Salim hiçbir zaman gözdemiz olmamıştı ve Şeyh Yusuf yalnız kaldığımızda onun kötü bir karaktere sahip olduğunu söyledi. 1 Haziran günü, gün ortasına doğru grubumuz, yaklaştığımızı gören ve mendillerini mızraklarının üstüne bağlayan iki Arap yüzünden panikledi ve uzaktaki çadırlarda bulunan bazı din kardeşlerine bağırdı fakat Şeyh Yusuf onların korkularını yatıştırdı. Bugün Elassar Vadisi'ni geçtik, Süleyman'ın sıcak hamamlarında yıkandık. Hamam, güney tarafta neredeyse dipte. Araplarımızdan birinin bazı yeşil başakları kopardığı, ateşe vererek bizim için kavurduğu ve kavrulduktan sonra eliyle* ovaladığı bazı buğday tarlalarının yakınındaydı. O gece, yaşlı Şeyh Yusuf'un genç gelininin olduğu Khanzeer Köyü'ne ait bir kampta durduk. Burada muhtemelen dostum Yusuf ya da kayınpederi tarafından çalınmış olan İncil'imi kaybettim. Çünkü kayınpederi bana on sekiz kuruş değerinde iki okka (iki buçuk pounda eşit) kahve verirsem onu iade edeceğini söylemek için birini

* Sık sık şahit olduğum bir uygulamadır. Ayrıca Eski Ahitte söz edilir. - "O, orakçılarının yanına oturdu ve o da ona kavrulmuş buğdayları verdi, yedi, doydu ve ayrıldı." - Ruth, C.2., V. 14).

gönderdi. Ertesi gün bu çadırlarda kaldık ve sonraki akşam Karrac'a vardık. Schubach'tan geçtiğimiz bölge otlaklarla iyi uyum sağlayan ve bazı yerlerinde iyi kötü buğday ve arpa yetiştirilen yokuşlardan oluşuyordu. Karrac halkı hasatlarını kaleye getirmekle görevlendirilmişti ve Şeyh'in evi, tahıl tedarik etmek için develeriyle doğudan gelen Anasee Araplarıyla doluydu. Yusuf'un son zamanlarda bazı tartışmalar yaşadığı kavmi, Yusuf'un liderlik rütbesini kabul ettiklerini göstermek için ona hediye olarak bir demir asa getirmişlerdi. Yusuf bu saygı gösterisi karşılığında onlara altışar deve yükü buğday ve arpa, değerli bir kılıç ve kendi Şeyhleri için bir *benish* bahşetti. Karrac'a döndükten birkaç gün sonra grubumuzun geri kalanının dikkatini Ölü Deniz'in güney ucunun ayrıntılı bir tetkiki meşgul etti fakat ben ceylan avlamak ve Arapların davranışlarına daha fazla tanıklık etme olanağına sahip olmak amacıyla Yusuf'a kasabaya birkaç saat uzaklıktaki oğlu İsmail'in çadırına kadar eşlik ettim. Görünüşe göre Şeyh'in makamı genellikle babadan oğula geçer ancak mutlaka en büyük oğula devredilmez ve babanın halefiyetine itiraz eden rakip çocuklar arasındaki kavgalar nadir değildir. Kabilesinin Arapları tarafından reise ödenen haraç, doğan her onuncu koyun veya keçiden, her yirminci deveden ve alınan tüm yağmanın belli bir kısmından oluşur. Karrac civarı son derece verimlidir, büyük miktarda buğday ve arpa mahsulü üretilir. Birincisi genellikle orakla kesilir ikincisi köklerinden çekilir. Hasat daha sonra eşekler ve develer üzerinde öküzler ve atlar tarafından ezildiği kaleye taşınır. Çünkü sakinler ortalıkta dolaşan bazı hayvan sürüleri tarafından saldırıya uğramamak için bu işlemi tarlalarda yapmaya cesaret edemezler. Anaseelerin reisi Nasar tarafından Şeyhimiz Yusuf'a gönderilen hediyeler arasında yaklaşık yüz elli beş santimetre(1 Hand = 4 İnç / 15,3 Hand= 155,45 cm) yüksekliğinde güçlü bir kısrağ vardı ama biz Şeyh Salim'in elinde bin kuruş değerinde yüz altmış santimetre yüksekliğinde güzel gri bir at görmüştük. Atları genellikle nallıdır. Kum çatlaklarının bir tedavisi olarak içinde büyük miktarda tuzun çözündüğü ekşimiş süt kullanılır. Bu karışım kaynar haldeyken çatlağa dökülür ve görünüşe göre çok etkilidir. Kendilerinde ise gerçek yakı kullanımına başvururlar. Örneğin burkulma durumunda bir top deve gübresi ile kumu karıştırarak zarar görmüş kısma kızarıken uygularlar. Onlar arasında hiç cüz zam vakası görmedim. Koyunları büyüktür, kısa ince yünleri ve yağlı kuyrukları vardır. Keçilerinin rengi genellikle siyahtır. Kadınlar kuyulardan su getirmek için daima çadırlarının çevresinde tutulan eşekleri sürmekte çalıştırılırlar bu hayvanlar ayrıca kamplarına hafif eşyalar

taşımada da kullanılır. Konumlarından taşındıkları durumlarda çocuklar annelerinin bindiği ve götüğü develerin her iki yanına asılan küfelere yerleştirilir. Şeyhlerin zenginliklerine göre sayısı üç veya dördü bulan eşleri, onları güneşten ve görünmekten koruyan bir tür hasır çardakta otururlar. Bir Arap'ın genel olarak sadece bir karısı vardır ancak bir Şeyh, eşlerinin çokluğuna ek olarak Mısır'dan gelen siyahi erkek ve kadın kölelere sahiptir. Toprağı sürmek için birkaç öküz bulundurulur fakat köyler dışında ineklerle karşılaşmak nadirdir. Arapların kıyafetlerine gelince, aralarında durumu en iyi olanlar uyluklarının yarısına kadar uzanan, içi yün dışı tabaklanmış kırmızımsı kahverengi renkte koyun derisi elbiseler giyer. *Aba* yani üst giysilerinden bazıları siyahtır. Diğerleri ise geniş ve dar siyah, kahverengi veya sarı renk çizgilidir. Bellerine taktıkları deri bir kemere bağlı çakmaktaşı, çelik ve tüfekleri için kullandıkları kibritleri içeren bir cep bulunur. Tüfekleri için kullandıkları madde Ölü Deniz'in Doğu kıyılarına yakın yetişen, küçük ağaç boyutunda sulu bir meyve yani göze lezzetli gelen fakat içi boş veya damak zevkine uygun olmayan nahoş bir maddeyle dolu meyveler veren Oscar* bitkisinden üretilir. Meyvenin içinde bulunan lifler yerliler tarafından minderlerini doldurmak için veya kibrit tabancaları için kav olarak kullanılır ve kükürt emdirilmeden bile yanıcı oldukları söylenir. Arapların çoğu yalın ayak gezer ancak zenginler deri veya tabaklanmamış deriden sandalet giyer. Yemek yeme tarzları önceden açıklandığı gibi oldukça pistir ve bir yemekten sonra sık sık ellerini yıkamak için yeterli suya sahip olmadıklarından ellerini kumla ovalar ve daha sonra çadırlarının arka tarafına silerler. İnsanlarına musallat olan haşereler ve onlardan kurtulmaya çalıştıkları yol en yüksek derecede iğrençtir. Başlıca gıda maddelerinden biri *lebbin* diğer bir deyişle ekşimiş süttür(ayran). Süzme peynir toplarının yanı sıra bol miktarda tuzla karıştırılıp çadırlarının tepelerinde güneşte kurutulurlar. Bu tür peynirlerden ara sıra suda eriterek içecek de yaparlar. Sıradan Bedeviler nadiren namaz kılar fakat batıl inanç olarak diğerlerinin yanı sıra nazardan koruma gibi çeşitli faziletlerle sahip olduğu düşünülen gezgin dervişler tarafından el yazısıyla yazılmış bir kâğıt parçasını boyunlarında taşırlar. Yaşlı Yusuf ise ibadetlerinde daha düzenliydi ve onunla olan seyahatimiz boyunca yüzünü imanla Mekke'ye dönerek belirlenmiş namaz saatlerini gözledi. Şeyhle öylesine anlaştık ki bir Müslüman namaz kılarken onunla Peygamber'in Mekke'deki kutsal mabedi arasına bir kâfirin girmemesine dikkat eder. Eğer bundan

* Seetzen tarafından aoeschaer olarak adlandırılırdı ve onun Poma Sodomae olduğu farz edilirdi.

kaçınılamazsa, kendisiyle yabancı arasına bir kılıç veya bu türden başka bir silah koymak bir gelenek olmasına rağmen Yusuf bu önlemi atlayarak bize saygı gösterirdi. Bir keresinde hizmetkârlarından biri ibadeti sırasında çadıra geldiğinde, aralarına bir namlu temizleme çubuğu yerleştirdi. Şeyh Yusuf ise onu alarak bir kenara koydu. Ayrılırken ona bir cep pusulası verdim. Karrac'ın konumu Mekke'nin tam kuzeyinde olduğu için böyle bir hediyeyle duyduğu memnuniyeti ifade edilemez. Dediğine göre şimdi namaz saatlerinde daima nereye yöneleceğini biliyor olacak. Arkadaşlarım Ölü Deniz'in güney ucuna yaptıkları geziden döndüklerinde hepimiz İsmail'in çadırlarında babası Şeyh Yusuf tarafından yürütülen bir tür soruşturma ve yargılama mahkemesinde tutularak oyalandık. Anlaşmazlık şuydu: - oğlunun halkına mensup kişilerden bazıları Karrac'ın kuzeyinde, yüz milden daha uzak bir bölge olan Harun'a bir yağma gezisinde yaklaşık altmış inek kaçırmıştı ve o bölgenin iki yerlisi, Salt'tan bir adamla birlikte onları kabile reisinin elinden geri almaya geldi. Fakat adaletle ilişkin kavramlar Yusuf'un zihninde çok sağlam kök salmamıştı ve verdiği dolambaçlı ve yalan ifadelerden sonra taraflı bir yargıdan gelebilecek en büyük yargı, sığırların yarısının iadesiydi ki bu karardan muztarip olanlar pek de memnun kalmadılar. Karrac'a ilk gelişimizde bizi çok iyi karşılayan Ortodoks rahibi tarafından yiyip içirildik ve 5 Haziran'da oğlu İsmail, yeğeni Davud, Harun'dan iki adam ve Salt'tan bir adam eşliğinde yine Yusuf'un koruması altında bu kasabadan ayrıldık. Etrafımızda bereketli bir şekilde tahıl yerleştirildiği, kesimde biçerdöverlerin kullandığı ve nüfusun eskiden şimdikinden çok daha önemli olduğunu gösteren harap kasabaların çeşitli izlenimlerini sunan güzel bir düz ülke, bizi iki saat içinde önceden Rabbath- Moab ve sonrasında Areopolis olarak adlandırılan, doğu Asfaltit Gölüne kadar uzanan ünlü bir ülke olan Moabluların başkenti Rubbah'a getirdi. Gözle görünür duvar izleri bulunmuyor ancak bir tepenin üzerinde iki Roma tapınağının ve bazı su depolarının kalıntıları var. Tepenin yakınında yer alan küçük bir Hıristiyan kampı gece için konaklamamızı teklif etti ve ertesi gün, Rabbah'dan bir buçuk mil uzaklıktaki Bart-el-Carn harabeleri arasında bize Petra Sarayı'nı hatırlatan ve görünüşe göre Roma mimarisine ait büyük bir yapı gördük. Harun halkına geri verilen kırk sığır, kervanımızın bir kısmını oluşturuyordu ancak şoförleri, Yusuf'un kararından hiçbir şekilde memnun değildi. Bize bir soyguncu olduğunu ve "onu sakallarından Mezerub'a kadar sürükleyeceklerini" söylediler. Şu anda bulunduğumuz yüksekliklerden açık, durgun yüzeyi, kıyısına sarkan kayaların

yansımasının karanlık bir yönü altımızda kalan, Eriha, Ürdün Vadisi, Kudüs ve Frank Dağı olarak görülen Ölü Deniz'in birçok güzel manzarasının tadını çıkardık. Güneyde gölü o yönde sınırlayan sulak bir arazi vardı. Bu yükseklikten manzara denizi bütünüyle kucakladığı için uzunluğunun fazlasıyla abartıldığına ve olağan tahmin olan yetmiş beş veya seksen mil yerine kırk milden fazla olamayacağına bizi ikna etti. 8'inde kuzeye doğru ilerlerken, eski Arnon seli vadisi olan Mosit Vadisi'ne ulaştık. Bizi Naher-Arnon'u aşan uçurumun dibine getiren zorlu patikanın eteklerinde, tek bir kemerinin ayakta kaldığı antik bir Roma köprüsünün kalıntıları görülebiliyordu. Karşı dik kıyıya çıktığımızda, Moablılar ülkesinden ayrılıp Amorlularınkine girmiştik. Bugün Romalılara ait birçok kilometre taşını ve aynı döneme ait bir yolun sık izlerini gördük. Burası yumuşak çimle kaplı bir düz bölgeydi ve Eski Ahit'in Dibon'u olan Dibân'a ulaşana kadar Roma yolu boyunca devam ettik. Bugünkü ilerlememiz *kamsin* veya kelimenin tam anlamıyla bir kum sisi yaratan çölün rüzgârının yol açtığı, yaşlı Yusuf'un daha önce böylesini görmedim dediği aşırı sıcak ve boğucu hissin dayanılmaz sıkıntısı içinde geçti. Kökleri parçalanmış çok sayıdaki zakkumdan, ani ve yıkıcı sellere sebep olduğunu çıkarsadığımız bir nehrin vadisi olan Wale Vadisi'nde bir kampa ulaştık. Wale kıyılarının yakınına, muhtemelen ülkenin eski sakinlerinin sınır taşı olan iki kabataş dik olarak yerleştirilmişti. Akıntıda geçtiğimiz yerden daha yüksekte çimentosuz kaba taşlardan yapılmış, üzerine dörtgen bir platformun yerleştirildiği bir tepelik görülüyordu. Vadinin yaklaşık bir mil aşağısında eskiden beş kemerden oluşan fakat şimdi sadece payandalarının temeli ayırt edilebilen bir Roma köprüsünün kalıntıları vardı. Nebo Dağı'nın eteklerinden ilerleyerek Musa'nın Vaadedilmiş Toprakları beklediği zirveden geçerek mısır ekili verimli bir ovaya girdik ve bazı sıcak su kaynaklarına yakın Maein harabeleri yakınında bir kampta durduk. Civardaki bir yükseklikten Ölü Deniz'in tepeden bir manzarasına hâkimdik ve altımızda, konumundan dolayı Herodium olabileceği düşünülebilecek kare şeklinde bir kalıntı gördük. Maein yakınlarındaki çadırlardan bizi eskiden Callirhoé denilen kaplıcalara götürmesi için bir Rehber aldık. Rotamız güneybatıydı ve yolumuzun üzerinde kayalık bir tepenin yakınında, en kaba işçilikten ve en yüksek antik çağ özelliği taşıyan yaklaşık elli anıt mezar gördük. Büyük bir blokla kaplı dört işlenmemiş taş, muhtemelen eski Amortilerin süs eşyalarını veya silahlarını içeriyordu. Bir mil ötede, özel bir antilop türü olan fakat bizim ala geyiğimiz boyutlarındaki on hayvanı gördüğümüz sel yatağı Zerka

Maein'e geldik. Maein'den dört saat sonra kenarlarından aşağı doğru dar zikzaklı bir patikanın indiği biraz zorluktan sonra bizi kayaların yarıklarından çıkan kamış, aspin ve palmiye çalılıklarına götüren bir uçurumun eşiğine ulaştık. Bir kısımda, kenarları suyun emdiği kükürt tortusundan dolayı parlak sarı renkte olan yüksek ve dik bir kayadan, coşkun bir akarsu çağlıyor. Her yönden taze sıcak su kaynağı alan sıcak ve hızlı bir taşkın, dipte akıyor. Çağlayanın kapalı konumundan sudan çıkan buhardan ve yakıcı güneş ışınlarından dolayı dayanılmaz bir ısı ortaya çıkıyordu ama ne yazık ki, bir gün önce grubun sahip olduğu tek termometre olan benimki kırılmıştı ve sonuç olarak akıntının sıcaklığını tam olarak tespit edemedik. Eli yarım dakika bile suyun içinde tutmak mümkün değildi. Kükürt birikimi oldukça fazlaydı. Vadide herhangi bir yapı için yeterli alan yok gibi görünse de burayı banyo amacıyla ziyaret etmiş olması gereken Herod kalacak yer bulmuş olmalıydı. Kaynaklardan Ölü Deniz'e olan uzaklığın yaklaşık iki saat olduğu tahmin edilmektedir. Burada Arap rehberimiz aşağıdaki şekilde buhar banyosu yaptı:- kaynaklardan birinin çıktığı bir çatlağın üzerine, sudan yaklaşık bir adım uzaklıkta ince dallardan veya süpürge çalısından oluşturduğu yatağına, üzerinde sadece aba sarılı şekilde uzandı ve bu durumda birkaç dakika kaldı. Bu sıcak kaynakların hemen yakınında en tuhaf bitkilerden bazılarını gördük. Callirhoé'den aynı yolla reisi İbn-Fayes'in komutası altındaki iki yüzden fazla çadırdan oluşan büyük bir Arap Benesakar kampı olan yakınlardaki Medaba'ya döndük. Yaklaşık yüz metre uzunluğundaki Şeyh'in çadırında İbn-Fayes ve kardeşini bulduk. Daha önceki hainliklerinden sonra tekrar aralarına girmeye cüret eden yoldaşlarımın cesaretine biraz olsun şaşırmamışlardı. Bunlar, Bay Bankes ve Yüzbaşı Irby ve Mangles'in Petra'ya ilk girişlerinde bir sözleşme imzaladıkları ve Kudüs'e varışından önce neyse ki ellerinden kaçıttıkları Araplardı. Kampta Şam Paşası tarafından, *Hadg* taşımak yani hacıları Şam'dan Mekke'ye götürecek develer için anlaşma yapmak amacıyla İbn-Fayes'i bu şehre davet etmek üzere gönderilen bir haberci gördük. Bu daha önce Anasee Arapları tarafından verilen bir hizmetti fakat şimdi Paşa ile savaş halindedir ve bu kutsal görevi üstlenmesi için onlardan bir sonraki güçlü kabile olan Benesakarlara başvuruldu. Yontulmuş taştan yapılmış büyük bir su deposunun bulunduğu Madaba'dan şu anda, grubumuzdan birinin saldırıya uğradığı ve çok şiddetli ve çirkin bir şekilde *aba*'sının zorla alındığı Anaseelerin elinde bulunan Umerassas bölgesindeki geniş Hristiyan kalıntılarına doğru ilerledik. Ülkenin bu bölgesine tek başımıza ilerlemiştik ve ertesi

gün onları Hesbon'da Benesakarlar Prensi'nin çadırında bulana dek arkadaşımız Yusuf'a ve Saltlı adama tekrar katılmadık. Bu kabilenin prensi, bu çevredeki ünlü havuzları ziyaret etme izni için bizden önemli miktarda para alma amacıyla çeşitli girişimlerde bulundu ancak zamanında direnişle sonunda başarılı olduk. Görülecek çok az şey olsa da ücretsiz giriş izni elde ettik. Harabeler küçük ölçekteydi ve gördüğümüz tek havuz son derece önemsizdi. Harabelerin arasındaki sarnıçlardan ikisinde birçok kemik ve insan kafatası gördük.

13'ünde Hesbon'dan ayrıldık. Salt'a doğru yol alarak dört saatte, bazıları yirmi fit uzunluğundaki çok büyük taşlardan inşa edilmiş büyük bina kalıntılarının bulunduğu Arrah-el Emir'e ulaştık. Etrafında asma bahçelerinin izleri ve bazılarının atlar için ahır, diğerlerinin de onlara eşlik edecek sayısız uşak için konaklama amacıyla kullanıldığı görülen uzun dik uçurumlara oyulmuş büyük mağaralar vardı. Binanın geneline kabartma olarak çeşitli hayvan temsilleri yontulmuştu. Sabahı burada geçirdik ve bitişikteki bir kampta uyuduk.

14'ünde, resmedilmeye değer zengin ormanlık boyunca rotamıza devam ederek öğleden sonra erken saatlerde kalesinde misafir olduğumuz Salt'a vardık. Salt'tan on saat uzaklıkta, E.S.E.(doğu-güneydoğu) istikametinde muhtemelen ismini Mısır kralı Philadelphus'tan alan ve sonrasında Philadelphia olarak adlandırılan fakat şimdi özgün ismi olan Amman'dan türetilen isimle bilinen Rabbath-Ammon harabeleri bulunuyor. Burası Ammonitae'nin ana şehriydi. Kalıntıları arasında Nahr-Ammon Nehri'nin doğu kıyısında bir tiyatro, bir odeum, bir kolonat batısında ise yaklaşık yirmi iki fit yüksekliğinde sütunlara sahip büyük bir bina yer alır. Aralarında daha birçok küçük kalıntı da olsa da hiçbir yazıtı rastlamadık. 17'si gecesini, Jerrasch yolu üzerinde Amman'dan yaklaşık üç mil uzaklıktaki bir Arap kampında geçirdik. Burada iki yüz kuruş ek bir rüşvetle Salt'tan bize eşlik etmeye ikna olan rehberimiz Yusuf bu insanlardan dört yıl önce sığır çalmakla suçlandı. Aralarında büyük tartışma çıktı ve Şeyh, suçlamalardan kaçınmak için her aldatmacaya başvurdu ama sonunda gerçeği inkâr edemeyerek, "bir zamanlar elinde olanları sonrasında asla geri vermeyen" adamlardan biri olduğunu söyledi.

18 Haziran. Yusuf, yolda bize iki saat eşlik ettikten sonra Karrac'a dönmek üzere ayrıldı. Onunla birlikte o kadar uzun süre seyahat etmiş ve birlikte o kadar

olağanüstü sahnelere tanık olmuştuk ki, son zamanlarda çok kayıtsız davranmasına ve pek çok durumda bizi Arapların erdemleri arasında dürüstlüğün yerinin olmadığına ikna etmiş olmasına rağmen az da olsa üzüntü duymadan ayrılmasını görmek mümkün değildi. O ayrılır ayrılmaz Amurlular ülkesinin kuzey sınırı olan Zerka'yı (Kutsal Kitap'ın Jabbok'u) geçtik ve gün ortasından iki saat sonra Jerrasch harabelerine vardık. Bu harabeler Bisan'dan (Bethsan) on sekiz saat uzaklıkta E.S.E. (doğu-güneydoğu) yönüne uzanır ve Palmira'ninkini fazlasıyla aşan bir güzelliğe ve ihtişama sahiptir. Doğu kapısından batıya doğru, her iki tarafında Korint harflere sahip mermer sütunlardan oluşan ve İyonik kolon sırasında altmış sütunun oluşturduğu yarım daire şeklinde sonlanan büyük bir sütunlu yapı uzanır. Batı ucunda sahne önünün korunduğu bir tiyatro durur. Bu ilk sütunlu yapıyı kuzeyden güneye uzanan bir başkası keser. İki muhteşem mermer amfi tiyatro, üç diğer tapınak ve pek çok Yunanca yazıt içeren bazı sarayların kalıntıları da görülmektedir. Şehrin tüm yapıları en güzel mimari çağına aittir ve İmparator Markus Aurelius Antoninus'un dönemine ait olduğu varsayılmaktadır. Jerrassh'tan Ürdün Vadisi'ne Asya meşesi, (vallonina) kocayemiş, sedir ağacı ile dolu güzel bir ormanlık olan resimsi bir bölgeden geçtik. Bazı noktalar mısır ekiliydi ancak içinden geçmek zorunda olduğumuz uzun otlar zehirli yılanlarla doluydu. Ertesi gün aşağısında bulunan ağaçsız Rajeb köyüne vardık ve öğleden sonra saat ikide Ürdün Vadisi'ne ulaştık. Buradan Bisan geçidine olan mesafe dört saattir ve karanlık çöktüğünde aynı addaki kasabaya girdik.

21'inde, Akka'dan yaklaşık altmış mil uzakta çok sayıda Hristiyan içeren ve sadece bir giriş kapısı olan küçük duvarlı bir şehir olan Tiberya'ya ulaştık. 23'ünde bulunduğumuz Tabor Dağı'ndan Nasıra'ya olan mesafe dört saattir ve Nasır'daki manastırın *padre superiore* (Baş Rahibi) bizi büyük bir misafirperverlikle karşıladı.

25. gün ise Akka'ya girdik. Burada grubumuz dağılacaktı. Yüzbaşı Irby ve Mangles, bir Venedik yelkenlisi ile Konstantinopolis'e yelken açmaya niyetlendiler. Bay Bankes Mısır'a dönmeyi önerdi. Kasabanın sokaklarında gördüğümüz burnu, gözü, kulağı olmayan birkaç dilenci, edindiği "Kasap" unvanının hakkını veren Akka Paşasının sebepsiz zalimliğinin çok sayıdaki örneğiydi. Diğer kurbanlar arasındaki, Konstantinopolis'te bir fatura için bana para veren Yahudi Mallem Heim, bir gözünü, bir kulağını ve burnunu kaybetmiş olarak olağandışı bir görünüm sergiliyordu. Akka'da dört gün kaldıktan sonra eski yol arkadaşlarımdan ayrıldım ve (Bedevi kıyafetlerimi

Türk giysileriyle değiştirerek) Tatarım, tercümanım, Yunan uşak Nicola ve Ermeni damat Georgiolio eşliğinde, Tire antik kentinin modern adı olan Sur'a doğru deniz kıyısı boyunca yol aldık. İlk gece Mesrah'ta uyuduk ve 2 Temmuz'da Zib boyunca kayanın kenarı boyunca kesilerek sonradan yol oluşturulan, tabanı dalgalarla yıkanan dik ve tehlikeli Blanco Dağı geçidi üzerinde Süleyman'ın Roselyn'deki sarnıçlarına ulaştık ve öğleden sonra Sur'a girdik. şu anda sefil ve önemsiz bir balıkçı mezrası olan Tireli Moosillim beni evine yerleştirdi ve ertesi gün, hâlâ sahil boyunca ilerlerken şimdi Seyda olarak adlandırılan Sidon'da durduk. Buradan ilk iki saat boyunca rotamız Naker-el-Aoula'yı geçene kadar N.N.E. (kuzey-kuzeydoğu) idi. Sđdaki dağlarla çevrelendiğimizde içinde çok sayıda ipek fabrikasının bulunduğu küçük bir vadiden geçerek yolumuza devam ettik. Bölgedeki tepelerin yamaçlarına ustaca inşa edilmiş teraslara dut, zeytin, asma ve incir ekiliydi ve Dürzi Prensi Emeer Besherer'n sarayında durana kadar bize tüm gün eşlik eden muhteşem bir manzara sundu. Emeer'in konutuna verilen isim olan "İnanç Manastırı", kısmen mermerden inşa edilmiştir ve şehirden derin bir vadi ile ayrılır. İlk olarak elli atın bulunduğu bir iç avluya girdim, kısa süre sonra bir odaya yerleştirildim ve akşam yemeği servis edildi. Çok geçmeden beni huzuruna kabul eden Prens elli yaşlarındaydı, son derece kibardı ve özellikle Sör Sidney Smith'i sordu. Tercümanım aracılığıyla Avrupa siyasetinin durumuna ilişkin sorular sormaya hevesliydi, yardımcılarının geri çekilmesini istedi ve bana son zamanlardaki savaşın önemli gelişmelerine kayıtsız ya da bihaber olmadığını kanıtlayan birkaç ilginç soru yöneltti. Bonapart'ın Aziz Helena adasından kaçmasının mümkün olup olmadığını sordu ve ardından Avrupa egemenlerinin farklı karakterleri üzerine yargısını bildirdi. Emeer halkına gelirsek, Dürziler hakkında yaygın olarak kabul edilen görüş onların, kendi ülkelerine dönemeyen, kaçarak buralardaki dağlara sığınan Haçlı ordusunun soyundan gelen bazı dağımık gruplardan olduklarıdır. Kişiliklerinde çoğunlukla adildirler, üçünden ikisi mavi gözlüdür, aşırı derecede kıskandıkları kadınlarının son derece güzel olduğu bildiriliyor. Kadınlarının giysilerinin en sıra dışı kısımlarından biri, bazen mücevherlerle süslenmiş farklı hallerini belirten şekilde kafalarına taktıkları gümüş boynuzdur. Evli kadın onu başının sağ tarafına takar, dul bir kadın sola ve tacın tam tepesine yerleştirilmesi bekâr olduğuna işarettir. Bu gümüş uzantının üzerine yüzlerini tamamen gizleyen, nadir olarak tek gözden fazlasının açıkta bırakıldığı peçeler örtülür. Erkeklerin kıyafetleri oldukça zengindir ve resmedilmeye değerdir.

5 Temmuz. Emeer'in baş hizmetkârına bir armağan sunarak, Prene bağlı bir askerin rehberliği altında Deyr-el Kamar'dan ayrıldık ve iyi sulanan dut, incir, zeytin ve üzüm ekili zengin bir vadiye girdik. Yoldan üç saat uzaklıktaki bir değirmende, Baalbek'teki reisleri için Emeer'in korumasını istemek üzere buldukları Deyr-el Kamar'dan dönen beş Metawhalee Arap grubumuza yetişti. Anlaşılan, tek bir oğlu olan Metawhalees Şeyhi'nin ölümüyle birlikte çocuğun amcaları olan ve büyüğü ile onun eline düşen küçük kardeş arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmıştı. Küçük kardeş, Şam Paşasına yardım için kaçmıştı ve Şam Paşasının birliklerinden gelecek bir saldırı tehdidine karşı büyük kardeş, Deyr el Kamar'daki Emeer'e yardım ve koruma talebinde bulunan bir temsilci göndermişti. Dürzi prensi bu isteği yerine getirmişti ve beş haberci bu istihbaratla Baalbek'e geri dönüyordu. Birlikte seyahat etmek için anlaştık ve kısa süre sonra amca ve Metawhalees'in genç Şeyhine armağan olarak iki kaftanı taşıyan Emeer'in *hasnadarı* yani haznedarı bize katıldı. Akşam Baalbek'in kuzeydoğu kısmında yer aldığı dik vadinin içinden geçerek indik ve gece geç saatlerde Emeer Besheer'e ait bir köye vardık. Ertesi günün altı saati boyunca vadinin batı tarafında kaldık ve ardından önümüzde Baalbek kalıntıları görünene kadar dört saatlik bir mesafe boyunca ilerledik. Metawhalees Şeyhi'nin evindeki herkes tetikteydi. Her saat başı Şam Paşasının birliklerinin gelişi bekleniyordu. Emeer'in *hasnadarı*, yaklaşık on üç yaşındaki yeğeniyle birlikte oturan ve kabilesinin baş adamları tarafından çevrili olan reis tarafından büyük saygı ile karşılandı. Hazinedar, Şeyh ve yeğenine samurla kaplı kırmızı ipek kaftanı giydirdiğinde reis, "Ben Emeer'in kölesiyim" diyerek kaftanı öptü, tüm maiyeti de şevkle giysiyi öpmeye yöneldi. Metawhalees'ler dürüstlük konusunda kötü bir şöhrete sahip olduğu için *hasnadar* beni kendisi için tahsis edilmiş olan avlusunda mermer bir mahzene sahip harabe bir evde kalmaya davet etti. Sabah Şeyh'i erkenden ziyaret etmeyi umarken büyük bir şaşkınlıkla, geceleyin kaçmış olduğunu öğrendik. Görünüşe göre Emeer'i koruma sözüne ve kaftan hediyesine rağmen Şam Paşasının askerlerinin yaklaşmasının korkusunu yenememişti. Ayrılmadan önce kardeşinin yandaşının dilinin kesilmesi emrini vermesi de şaşkınlığımızı ayrıca biraz artırmadı. Bu aşırılıkları izlemesini beklediğimiz sıkıntılar, burada kalışımı mümkün olduğunca kısaltmayı ihtiyatlı kıldı. Baalbek, Antilibanus chain'in hemen altında, zengin ve güzel El Bekaa Vadisinin kuzeydoğu ucuna yakın uzanır. Güneş Şehri'nin

kalıntıları, eski ve modern isimleri* oranın gözde inancı olan putperestliğe benzer şekilde atıfta bulunan Arap kasabasının güneybatı tarafındadır. Ancak bu ünlü anıtların yaşı ve kurucuları da aynı ölçüde karanlığa karışmıştır. Yerliler tarafından Baalbek'in akarsuları ve gölgelerinden daha lüks bir inziva seçemeyeceği söylenen doğulu ve lüks düşkün bir hükümdar olan Süleyman'a atfedilmektedir. Diğerleri bu tapınakların Suriye'deki Heliopolis dininin yeni ibadet kültürleri için inşa eden Fenikeliler tarafından Mısır'daki aynı adı taşıyan şehirden getirildiğini düşünürler. Julius Cæsar, Augustus, Trajan ve Hadrian'un da isimleri de buna müteakip verilmiştir ama en olası varsayım onları son imparatorun halefi olan bilge ve cömert Antoninus Pius'a atfeden varsayım gibi görünüyor. Kalıntılara doğudan yaklaşan ilk antik bina, zengin korint sütun başları ile çevrilen, şimdilerde bir Ortodoks kilisesi olarak kullanılan yuvarlak bir mermer tapınaktır. İçindeki yapı, hem korint hem de Doric tarzındadır. Büyük tapınağa açılan sütunlu giriş, yan odalara inşa edilmiş iki modern Türk kulesi tarafından tahrip edilmiştir. Onun ötesinde altıgen bir avluya girilir, oradan dörtgen biçimdeki birine daha ve sonra büyük tapınağa yaklaşılr. Bu yapının sütunlu avlusundaki son derece süslü pervazları destekleyen dokuz sütun hâlâ ayakta duruyor. Korunmuş durumda olan bu en büyük tapınak, bu son yapının güneyindedir, onun gibi oldukça süslüdür ve Korint düzendedir. Büyük tapınağın güneyindeki taşlar muazzam boyutlardadır. Maundrell, toplam uzunluğu altmış yarda olan üçünü ölçtü. Şehrin yakınındaki bir taş ocağında tamamen sökülmemiş ancak binada kullanılması amaçlanmış bir taşın yetmiş fit uzunluğunda, on dört fit genişlikte ve on dört fit derinlikte olduğu bulundu.** Tüm bu binaların daha süslü kısımları, şehrin batısında belli bir mesafedeki beyaz kaba mermer taş ocağından temin edildi. Şam Paşasının askerlerinin o gün köye girmesi olası olduğundan, oradan ayrılmanın ihtiyatlı olduğunu düşündüm. Baalbek'in güneydoğusundaki Antilibanus Sıradağlarını çıkarken, Şam'ı sulayan nehir olan Barradi'nin vadisine ulaştık ve o gece Kosahadé'de uyuduk. Nehrin üzerindeki köprüyü geçtikten sonra ertesi sabah, Şam'dan yaklaşık iki saat uzaklıkta Şeyh Abdelnour'un mezarının bulunduğu bir uçurumun kenarında şehrin o ünlü manzarasının tüm güzelliğiyle kendini gösterdiği yerde durduk. Bu noktadan Peygamber'in çekici manzaraya tepeden baktığı ancak daha da görkemli unsurların peşinde koşarak lüks ile baştan çıkmamak için şehrin bölgelerine girme cazibesine teslim olmadan ayrıldığı

* Heliopolis ve Baalbek, Baal Vadisi veya Güneş.

** Bkz. Baalbek'in yıkıntıları, Wood ve Dawkins.

bildiriliyor. Uzaktaki Haûran Dağları, güneydoğuya doğru manzarayı sonlandırdı. Kuzeydoğuya doğru Palmira'ya uzanan çöl bölgesiydi fakat aşağıdaki vadide palmiye, nar, muz, üzüm, portakal ve gül ağaçları ile dolu ve Barradi Nehri'nin bol ve hızlı birkaç kolu ile sulanan sayısız bahçelerinin arasından yükselen cami ve kuleler vardı. Burada Türkler, serinletici gölgeler altında mermer çeşmenin kenarına yaslanırlar ve bu keyfin o kadar üstün olduğunu düşünürler ki Doğunun yerlileri arasında Şam'a verdikleri tek isim, *Sham* yani zevktir. İlk indiğim Katolik manastırına varışında rahipler *öğle uykusu* yaptıkları için bir meskene davet edilmeden veya herhangi bir içki ikram edilmeden dört saat boyunca avlularında bekletildim. Atlarım chân'a alındı. Ben de benzer konaklamayla yetinmek zorunda kalmayı bekliyordum ancak her ne kadar ev sahibini beni kabul etmeye zorlamak için iki Yeniçerinin hamleleri ve yetkisi gerekli olsa da Paşa'ya gönderilen Tatar, kasabanın Hıristiyan kesiminde bir ev emriyle geri döndü. Ertesi sabah Kudüs'teki manastırın başkanından, önceki gün gördüğüm muameleden dolayı özrünü ilettiği bir ziyaret aldım ancak uğradığım hakaret kasıtlı gibi görüldüğü ve keşişin manastırında kaldığım ve misafirperverliği için bolca para ödediğim o süre boyunca beni tanıdığı için bahanelerini dinlemeye biraz eğilimli olduğumu fark ettim. Başkan, Ortodoks keşişlerinin davranışlarından şikâyet etmek ve onlarla Katolikler arasında uzun zamandır süregelen utanç verici (sık sık ve hatta mezarın içinde darbelere kadar varan) anlaşmazlıkları çözmede Paşa'nın otoritesinin araya girmesini talep etmek için Şam'a geldi. Yunanlılar adına Patrikleri vardı. Her iki taraf da Paşayı kendi lehine ikna etmek için rüşvetlerinde son derece bonkördü. Türkler, vaatlerinde cömertti ve her iki tarafın hediyelerini memnuniyetle kabul etti. Varışından birkaç gün önce Rum Patriği bir izleyici kitleleriyle onurlandırılmış ve bu dinleyicilerin tüm iyilik ve koruma gösterilerinin arasında görevden alınmıştı. Ayrılırken kendisine Paşa'nın sarayının kapısında bekleyen bir atla birlikte bir kürk ve bir şal verildi. Patrik hoşnutlukla hemen ata bindi. Fakat Türk askerleri sadece kısa bir mesafe için atı sürmesine izin verdi. Bir sokağın dönüşünde aniden karşılaştıklarında onu atından sürüklediler, şal ve kürkünden mahrum bıraktılar ve en büyük aşağılamayla muamele ettiler. Şam kanunları, kasabada hiçbir Hıristiyan'ın at sırtında görülmesine izin vermez. Patrik, kaldığım süre boyunca sessizce kapalı kaldığı evine çekilmekle yetindi ve maruz kaldığı aşağılama ve falakanın etkilerinden yavaş yavaş sıyrıldı. Aynı muamelenin Katoliklerin başkanı için de yapılması olasılık dışı değildir ama o kibrine hâkim oldu ve

şal ve kürkü almasına rağmen atını Şam sokaklarında gezdirecek kadar akıllıydı. Şehir uzun ve dardır kerpiçten inşa edilen evlerin içindeki muhteşem görüntüye pek karşılık gelmeyen dış cepheleri oldukça kabadır. Ağaçların dikili olduğu bir mermer çeşmenin bulunduğu kare bir avlunun çevresine üç cephesi avluya bakan, dördüncüsü havaya açılan evler sıralanmıştır. Odaların zeminleri genellikle beyaz ve rengârenk mermer ile kaplanmıştır. Pencereleer genellikle vitraydır ve duvarlar çiçek veya arabesk desenlerle değil, en ilginç ve karmaşık açısai desenler ve matematiksel şekillerin temsilleriyle güzelce boyanmıştır. Kaldığım süre boyunca Ramazan orucu tutuldu. Bu nedenle gündüz sokaklar ıssızdı ve evler kapalıydı ancak geceleri şehir, sokağın bir tarafından diğerine uzanan iplere asılı üç dairesel ahşap parçasına yerleştirilmiş lambalarla neşeyle aydınlatıldı. Gün batımından sonra kahvehaneler de açıldı ve bir akşam nehrin üç kolunun kenarında kurulan, konukların dans ederek, şarkı söyleyerek, hikâye anlatarak ve kukla gösterileri yaparak eğlendirildiği bu buluşma yerinin en ünlüsüne gittim. Bir hafta Şam'da kaldım ve Palmira yolculuğum için hazırlık yapmayı başaracak kadar şanslıydım. Anasee Araplarının şimdiki Şeyhinin babası Mahana, Paşa ile oğlu Nasar arasında bir uzlaşma sağlama çabasıyla şehirdeydi. Hacılar kervanı Mekke'ye giden yolda Şam'dan geçtiğinde hızla yaklaştığı için daha endişe duyduğu bir olaydı. Bu amaçla develerin tedarik sözleşmesi (binlercesine tekabül ediyor ve onlar için büyük bir kâr kaynağı oluşturuyordu), şimdiye kadar Anasee Araplara verilmişti ancak bu kabileyile yaşanan son anlaşmazlıklardan dolayı Paşa bu hizmetin yerine getirilmesi için Benesakarlar ile görüşmeye başlamıştı. Palmira'ya gitmemin olanaklılığı tamamen Mahana ile anlaşabilmeme bağlıydı çünkü oğlu bu ülkede büyük bir otoriteye sahipti ve Şam Paşası, görüşlerimi savunmaktan çok uzak, oraya varmamın önüne engeller çıkardı. Görünüşe göre herhangi bir seyyahın Anaseelerle olan geçimsizliklerini çözene kadar o noktayı ziyaret etmesini istemiyordu. Mahana ve sekreteri Abdürrezak* ile birkaç görüşmeden sonra beş yüz kuruş ödememe istinaden benim ve tercümanımın Palmira'nın bu tarafındaki Deyrizor'a komşu çölde kamp kurmuş olan kabilenin reisi Nasar'ın çadırlarına götürecekt iki rehber ve iki tek hörgüçlü deve ile donatılmamız kararlaştırıldı. Peşin ödenecek bu meblağ karşılığında, Nasar tarafından Palmira'ya gönderilecektim ve dönüşümde, Yunan ve Ermeni hizmetkârlarıma ilerlemelerini ve gelişimi beklemelerini emrettiğim Humus'a da yollanacaktım.

* Merhametin kölesi.

Şam'daki ikametimizin yedinci gününün akşamında iki Anaseeli rehber, iki tek hörgüçlü deve ve bir at, kaldığım yerin kapısına getirildi ve yola çıktık. Bütün gece seyahat ettik ve ikinci günün akşamında Deir Athie'den yaklaşık iki saat uzaklıktaki Nasar kampına ulaştık. İki bin çadırlık kasabanın büyük kısmı bu noktada toplanmıştı. Reis çok büyük bir çadırı işgal etti. Etrafında her biri önüne sabitlenmiş mızrağıyla ayırt edilen küçük Şeyhlerin çadırları yerleştirildi. Mektubumu beni dostça karşılayan ve kabilesinin çok ilgili olduğu Paşa ile görüşmemin akıbetinin ayrıntılarını soran Nasar'ın babasından aldım. Getirdiğim haber tatmin edici nitelikteydi. Nasar, her ne zaman yola çıkmayı seçersem beni Palmira'ya göndereceğine söz verdi. Kısa bir dinlenmeden sonra üç kısırak ve Arapların en yaşlı ve cesurlarından biri, seyahatimde bana eşlik etmeye hazır görünüyordu. Güzel bir ay ışığı gecesinde Nasar kampından ayrıldığımda saat on civarıydı. Sabahın üçünde Karietein'e vardık ve bir şeyler içmek için bir Hıristiyan rahibin evinde durduk. Bu köydeki güzel bir pınardan akan suyla bir tulumu doldurduk çünkü önümüzde yirmi dört saatlik bir çöl vardı ve Palmira'ya varana kadar taze su temin etmenin hiçbir yolu yoktu. Bugünkü seyahatimiz sırasında akşam vakti kare şeklinde bir kule veya kale kalıntılarının yanından geçtiğimizdeki *serap* olayı çok çarpıcıydı. İki saat ötede durduk, kahve yaptık ve pipolarımızı içtik. Gece yarısında da üç saat mola verdik, kısıraklarımıza yeniden binerek yolumuza her iki yanında çorak bir tepe sırtı olan yavaş yavaş bize doğru yaklaşarak bir vadi oluşturan geniş bir düzlük üzerinde devam ettik. Gün doğumunda vadiyi geçtiğimizde, "Çölde Tadmor'un" beyaz mermer sütunları önümüzde duruyordu. Şehrin surlarının güneybatısındaki (S.W.) Ephca çeşmesinden akan suya doğru koşarak, acı suyundan açgözlülükle içtik ve bir zamanın muhteşem Palmira şehrinin kalıntıları arasında yaşayan Arapların bugünkü köyü içinde geniş avlusunun bulunduğu Güneş Tapınağı'na doğru ilerledik. Bu anıtları, Wood ve Dawkins'in muhteşem eserinde sergilediği böyle manzaraların yardımı olmadan betimlemek pek anlaşılır olmaz ve benim mimarlık bilgimi çok aşar. Bunların tümü Justinianus tarafından inşa edilen duvarların içine alınmış ve üç mil olduğu tahmin edilen bir çember içinde kamu binalarının kalıntıları gibi görünüyor. Şehrin Güneydoğu ucunda Güneşe adanmış büyük bir tapınak vardır, oradan kuzeybatı yönüne doğru, granitten birkaç sütunu hariç, beyaz mermer Korint sütunlarından oluşan ve uzunluğu yaklaşık dört bin fit olarak ölçülen bir sütunlar dizisi uzanır. Bu sütunlu girişlerin her iki tarafında dik duran büyük boyutlu tek sütunlar, tapınağın sütunlu avluları ve bir yerde

bir sirk kalıntılarının görüntüsü vardır. Büyük tapınağın dış cephesinde bu görkemli yapının sarayına sefil çamur kulübelerini inşa eden Arapların ihtiyaçlarını karşılayan küçük ekili toprak parçaları bulunmaktadır. Palmira'nın kökeni Baalbek'inkiyle aynı belirsizlik içindedir ve Roma tarihinde onu yağmalamaya teşebbüs eden Mark Antony döneminden önce ondan hiç bahsedilmez. Bölge sakinleri, geçişini savundukları Fırat nehri boyunca en değerli eşyaları ile kaçmışlardır. Şehir, her tarafı geniş bir kumlu çölle çevrili olsa da, eskiden toprağın zenginliği ve yakın çevresindeki hoş akarsularla dikkat çekiciydi. Bu su kaynakları, şehri o dönem Akdeniz ve Fırat Nehri arasında devam eden ticaret için önemli bir konum haline getirdi. Palmira sakinleri zengin ve lüks tüccarlardı. Hindistan ve Arabistan mallarını Romalılara satarlardı. Pekiyi bilinmese de diğer ulusların savaşlarına veya politikalarına her türlü müdahaleden kaçınırlardı. Caracalla zamanında imparatorluğun bir kolonisi haline geldi ve Perslerin saldırılarına karşı bir siper olarak önemi Gallienus'un Odenathus egemenliğindeki Palmira vatandaşlarının Augustus adı altında birleşmelerine sebep oldu. Doğunun Kraliçesi onurunu üstlenen dul eşi Zenobia'nın başarıları ve talihsizliklerinin öyküsü, herkes tarafından bilinmektedir. Palmira'nın ticaret ve özgürlüğüne son veren Aurelian'ın fethinden bu yana şehir çöküşe uğradı fakat kalıntıları, şaşırtıcı bir şekilde korunmuş durumdadır. Bu kısmen iklimin aşırı kuruluğuna ama en önemlisi, yapımında kullanılmış olabilecek malzemelerin alındığı diğer şehre olan uzaklığına atfedilmektedir. Küçük kabilesinin korunması için Anaseelerin güçlü yardımına bel bağlayan Palmira Şeyhi, beni büyük bir nezaketle karşıladı ve kısa bir süre sonra kulübesinin etrafı dört bin deve ile yakınlarda kamp kuran ve hacıların kervanını Mekke'ye götürmek için yapılacak anlaşmaya dair Şam Paşasının kararını bekleyen bazı Suchun* Arapları tarafından çevrildi. Onlar Paşa ile Anaseeler arasındaki uzlaşmazlıkların dostane bir şekilde sona erdirilmemesini umuyorlardı ve bu hizmeti yerine getirmek üzere kendilerini ve develerini teklif etmeye gelmişlerdi.

Bana yöneltilen başlıca soru şuydu: Bildirildiği gibi Nasar'ın babası Mahananın Şam Paşası tarafından *giydirildiğinin* doğru olup olmadığıydı? Eğer doğru ise burada kaftan, barışın ve iyi niyetin yeniden tesis edildiğinin bir göstergesiydi. Rehberimden aldığım olumlu yanıt ki kısmen benim tarafımdan da doğrulandı. Palmira'dan ayrılmalarına ve bekledikleri kârlı işlerine dair tüm umutlarını terk etmelerine neden

* Esmer Araplar.

oldu. Bu Arap kabilesi, at yetiştiriciliği ve devekuşu avcılığı ile ünlüdür ve ayrılmadan önce bana bu kuşların derilerini parça başı dört yüz ila beş yüz kuruş karşılığında satmayı teklif ettiler.

Palmira'dan dönüşümde grubumuzun gücünü tam olarak anlayamayacakları şekilde atlarımızı sürmeye özen göstererek sayımız konusunda aldatmayı ve ellerinden kurtulmayı başardığımız beş Arap tarafından tüm gece boyunca kovalandık. Yan tarafımıza geldiklerinde bir hat oluşturduk. Arkadan geldiklerinde arka arkaya dizildik. Karietein'e olan mesafeyi on sekiz saatte tamamladık ve yine Maronite rahibin evinde konakladık. Hıristiyan, Şeyh İbrahim'i tanıyordu ve bana, onun tarafından Arapça olarak hazırlanmış, aşılama şekline ilişkin talimatlar içeren bir kâğıt gösterdi. Bay Burckhardt bu ülkede kaldığı süre boyunca Karietein yerlilerinin çoğunun çiçek hastalığından öldüğü ortaya çıkmış ve rahibe bir neşter vermişti, çiçek hastalığı bulaşmış ineklerden bazı etkenler temin edecek kadar şanslıydı. İlk aşamada deney her birine on kuruşluk bir rüşvet verilen beş erkek çocuk üzerinde denendi. Operasyon mükemmel bir şekilde başarılı oldu ve diğer birçok sakin üzerinde tekrarlandı fakat ne yazık ki Şeyh İbrahim'in papaza verdiği neşter kayboldu ve sonuç olarak uygulama son buldu, yanımda taşıdığım küçük bir cerrahi alet çantamdan büyük bir memnuniyetle onun ihtiyacını karşılayabildim.

Karietein ve Nasar kampı arasında, Deir Athie mahallesindeki susuzluk yüzünden kamplarını bozmak zorunda kalan develeri ve sürüleriyle birlikte yürüyen birçok Anasee'ye rastladım. Şeyh Nasar ile iki gün kaldım. Bu esnada bana antilop avlamak için beslediği Arnavut köpekleri gibi tüylü kuyrukları olan gri tazılarını göstermekten büyük gurur duydu, keklik ve tavşanın izini süren şahinlerinin ve en iyi atlarından bazılarının özellikle de son zamanlarda deve ile takas ettiklerinden birinin, iki bin kuruş olduğu tahmin ediliyordu. Eğer onunla bir yıl kalırsam beni Yemen topraklarının sınırlarına götüreceğini söyledi. Çünkü Aneseelere bağlı topraklar Bağdat'tan Basra Körfezi'ne dek uzanıyordu. Üçüncü günün akşamında bana Deir Athie Köyü'ne kadar eşlik etti ve beni yirmi iki saat uzaklıktaki Humus'a taşıması için bir katır tuttu. Oraya varmadan önce Şam yolu üzerinde birkaç hacının toplandığı yere yakın bir chân kalıntılarında durdum. Çadırları arasında görkemli görünen birinin gölgesinde uyumaya cesaret ettim daha sonra ortaya çıktığı üzere çadır eşleri ve hizmetkârlarıyla birlikte Mekke'ye seyahat eden bir Türk'e aitti. Bedevi kılığındaki görünüşümün bana pek

saygı duyulmasını sağlayacağı beklenmezdi ve Türk'ün hizmetkârlarından biri istirahatimi oldukça teklifsiz bir şekilde bozdu ama İngiliz olduğum Türk'e açıklanınca çadırından çıktı ve yerlisinin hatalı davranışı için özür diledi. Humus'ta Tatarımın ve iki hizmetkârımın muhafız görevindeki on askerle ve büyük kurumların önemli şahsiyetleri adı altında Hamah'a doğru yola koyulduğunu duydum. Orada onlara yetiştim ve Arap kıyafetlerimi Türk kıyafetleri ile değiştirerek, Marea üzerinden Halep'e ilerledik. Şehrin bu tarafında kısa bir mesafede tek vücut halinde seyahat eden yaklaşık yedi bin İranlı hacının içine düştük çünkü Arap kabileleri başıboş dolaşanları almak için çölün kenarında nöbet tutuyorlardı. Halep'teki konsolosumuz Bay Barker'ın evinde misafirperver bir şekilde karşılandım ve bu beyefendinin kardeşinin cemiyetinde üç gün geçirdim. Toros Dağı'nın romantik manzarası üzerinden Antakya'ya ve İskenderun üzerinden Adana, Ereğli, Konya, Eskişehir ve İzmit'e giden yol, on bir gün ve gecenin sonunda beni Boğaz kanalının girişine getirdi. Üsküdar'dan Pera'ya geçtim. Orada Ekselansları Sir Robert Liston'un ailesi tarafından mümkün olan her türlü nezaketle karşılandım.

Halka sunmaya cesaret ettiğim yukarıdaki kusurlu gezi notları, hoşgörüyü taliptir. Zira okuyucu çok haklı olarak ana hatlarını vermeye çalıştığım bu aceleyle getirilmiş keşif gezisini gerçekleştirirken, Shedad'ın oğlu tarafından övülen olağanüstü romantizminin cazibesini vücuda getiren dilin güzel sadeliğiyle, “binicisi sabah Tekmet'te akşam Halep'te* olabilecek” bir at olarak tanımlanan “altın rengi süvari atına” binmiş gibi görüldüğümü söyleyecektir.

SON.

* Antar.

3.5. MOSKOVA ÜZERİNE NOTLAR

Exercir-Haus. — Sayfa 9.

Kremlin'in batı tarafındaki Troitsky'nin veya Trinity Kapısı'nın karşısında yer alan bu binanın boyutları,* beş yüz ila altı yüz fit uzunluğunda ve yüz altmış sekiz fit genişliğindedir. İçinde tatbikat yapacak asker sayısı iki bin piyade veya bin süvaridir fakat tatbikat yapanlar genellikle bir piyade taburu veya bin zırhlı süvari birliğidir. -10⁰ Reaumur'a eşit derecede bir soğğun, binanın birliklerin manevrası için kullanılmasını garantilemede yeterli olduğu düşünülmektedir ancak daha fazlası havanın yağışlı, rüzgârlı veya karlı olmasına bağlıdır. Yapımına 1817 ilkbaharında nisanın ikinci yarısında başlandı ve aynı yılın eylül ayı sonunda tamamlandı. Moskova'ya yirmi sekiz verst, Maşkova'ya dört verst uzaklıktaki Pitgrino denilen bir yerden getirilen kumtaşı ile döşenen alt bodrum katı hariç tamamen tuğladandır. Moskova'daki tuğla evlerin alt bodrum katlarının çoğunun kaplandığı yumuşak tebeşir taşı da Maşkova'dan gelir.

2.5.1. Minin ve Pojarsky Anıtları – (Sayfa 10)

Heykellerin ağırlığı yedi bin pounddur (altmış üç pound bir İngiliz tonuna eşittir) ve bronz gruplar bin iki yüz pound ağırlığındadır.

Yetenekli heykeltıraş ve devlet meclisi üyesi M. Martos,** modeli alçıdan yaptı ve kolejin baş kurucusu ve kurul üyesi M. Yakimoff, 5 Nisan 1816'da St. Petersburg'da onları bronz olarak döktü. 1817 Haziran'ının başında heykeller, "Su Ulaşımı" bölümüne bağlı Mühendisler Birliği'nin gözetimi altında Volga Nehri'nden yukarıya, temsil ettikleri hikâyenin sahnesi olan Nizney Novgorod'a kadar taşındı. Burada kısa bir süre sakinlerin gözü önünde kaldıktan sonra Occa nehrinden Kolomna kasabasına taşındılar. Buradan da Moskova Nehri ile nihai varış noktalarına ulaştılar. Devasa kare granit bloklardan oluşan kaide de aynı şekilde taşınarak getirildi. 20 Şubat 1818 tarihinde anıtın halka açılması üzerine büyük bir tören düzenlendi. İmparatorluk Majestelerinin yirmi bin askeri, heykellerin yerleştirildiği Kızıl Meydan adı verilen büyük alanda geçit töreni yaptı ve imparatorluk ailesinin önünde konuşlandırılan Minin ve Pojarsky anıtlarının önünde tek sıra halinde yürüdüler. Kaidenin bir tarafındaki kabartmalar,

* Westminster-Hall'un uzunluğu yetmiş beş fit. Genişliği yetmiş dört fittir. Padua'daki Palazzo della Giustizia'nın büyük salonu üç yüz fit uzunluğunda, yüz fit genişliğinde ve yüz fit yüksekliğindedir.

** Yanlış yazılmış, doğrusu Moros, s. 12.

mücevherlerini ve en değerli eşyalarını prens Pojarsky'e getiren Nizney Novgorod sakinlerini diğer tarafta ise Polonyalıları Moskova'dan süren Prensi temsil ediyor.

3.5.2. Kremlin.

Kremlin'i İmparator'un konaklamasına hazırlamak için OLAĞANÜSTÜ bir sevkiyattan istifade edildi. Çünkü 1816 baharının başlarında saray tam bir harabeydi ancak aynı yılın 4 Ağustos'unda Majesteleri buraya geldi ve orada ikamet etti.

3.5.3. Nüfus.

Yangından önce Moskova'daki ahşap ve tuğla evlerin sayısı dokuz bin yüz elli sekizdi. Şimdilerde son hesaplama göre altı bin üç yüz on sekizdir. Bu kadar büyük bir başkent için çok az sayıda ev gibi görünecektir ancak Moskova'nın bazı evlerinin onlara bağlı binalarla birlikte neredeyse Londra'nın küçük meydanlarından birini oluşturacağı dikkate alınmalıdır.

Fransızlar Moskova'dan çekildiğinde sadece on altı bin sakin vardı ancak geçen kış 1817-18, nüfus, yirmi bir bin asker de dâhil olmak üzere üç yüz on iki bine ulaştı.

3.5.4. İklim.

Geçen kış, 1817-18, en şiddetli don, -28⁰ Reaumur'a eşitti. Petersburg'da - 30⁰ görülmüştü ancak geçen kış oldukça ılıman bir kış olarak kabul edildi çünkü kar miktarı alışılmadık derecede fazlaydı. Hafif geçmesinin en iyi kanıtı çünkü çok şiddetli havalarda çok az kar yağar.*

3.5.4. Mineralojik Not.

Bay Legh'in Ölü Deniz ve Petra' nın çevresinden getirdiği örnekler arasında şunlar vardır: Görünüşe göre Hebron'un altı saat güneyinde, kalkerli bir kayaya gömülmüş olan Çakmaktaşı.

Ölü Deniz'in güneydoğu kıyısından Karrac'a giden yolun sağındaki kayalardan aşağı düşen parçalar feldspatın çok ayrıştığı kırmızı ve kahverengi boynuz taşı porfiridir. İkincisinde siyenit, breş ve görünüşe göre zeolit içeren beyaz lekelerle sahip ağır siyah bir amigdaloid bulunur. Shubac'dan çok uzak olmayan ve D'Anville'nin

* Bu ayrıntıları, Rusya'ya yerleşik bir arkadaşımın nezaketine borçluyum fakat birinci bölüm içindeki Moskova tanımına eklenemeyecek kadar geç geldiği için üzgünüm.

haritasında (Patriaichatus Hierosolymitanus) eski bakır madeninin konumu olarak işaretlenmiş noktanın yakınında cüruf örnekleri vardır.

Petra'nın kazılmış mezarlarının ve tapınaklarının bulunduğu kaya genellikle kırmızı, ancak bazı yerlerde kırmızı, sarı ve diğer renk çizgilerle alacalı olan sertleşmiş bir kumtaşıdır.

Hor Dağı'nın zirvesi son derece sıkı kuvarslı kumtaşıdır. Büyük miktarda demir aşılması nedeniyle çok ağırdır. Ölü Deniz'in güney ucundan toplanan beton tuzu örnekleri hassas değildir ve tamamen soda asidinden oluşuyor gibi görünmektedir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze pek çok yerli ve yabancı seyyah tarafından kaleme alınan seyahatnameler, uzunca bir dönem tarihe kaynaklık edecek bir belge olarak görülmesi de ilerleyen dönemlerde tarih, sosyoloji, psikoloji, sanat, mimari, ekonomi, askeri gibi birçok alan için vazgeçilmez bir kaynak konumunu kazanmıştır. Seyahatnameler bir yandan bilgiler verirken bir yandanda okuyucuda gezilip görülen yerleri görme isteği uyandırır. Bundan dolayıdır ki seyyahlar anlatımlarında kimi zaman mübalağalara başvurmuşlardır. Seyyahlar, seyahat ettikleri bölgenin yabancıları olması hasebiyle kimi zaman bölgenin halkı tarafından fark edilmemiş pek çok şeyi fark edip eserlerine not etmişlerdir. Resmi kayıtlar ve aynı dönemde yazılan diğer eserlerle karşılaştırıldığında bizlere son derece önemli bilgiler veren seyahatnamelere özellikle batılı seyyahların yazmış oldukları seyahatnamelere ilginin son dönemlerde oldukça arttığını görmekteyiz. Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde ve ulaşımında yaşanan gelişmeler neticesinde bir liman şehri olan İstanbul, Avrupalı gezginlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Geniş bir coğrafya üzerinde seyahat eden İngiliz Seyyah William Macmichael 1817-1818 yılları arasında yaptığı gözlemlere Osmanlı payitahtı İstanbul'un yanında Balkanlar ve Kutsal topraklar hakkında önemli bilgiler vermektedir. William Macmichael seyahati sırasında kaleme aldığı "Moskova'dan İstanbul'a Seyahat" adlı eseri Osmanlı Devleti'nin Batı ile kurduğu siyasi, askeri, ticari ilişkilerin yanında Avrupalı seyyahların gözüyle Osmanlı Devleti'nin siyasi, kültürel, ticari ve sosyo-kültürel yapısını ortaya koymuştur.

Muhtevası itibariyle William Macmichael'ın seyahatnamesi XIX. yüzyıl Osmanlı toplum yapısına dair çalışmalar yürütecek araştırmacılar için sosyal, ekonomik, kültürel ve dini pek çok yönden fikir veren aynı zamanda eserde yer yer kayaçlar hakkında verilen bilgilerle jeolojinin temel dallarından biri olan petrografi bilim dalına kaynaklık edecek bilgiler ihtiva eden bir kaynaktır. Ayrıca eser Arap toplumu, dönemdeki kabilenin ileri gelenleri, yeme içme kültürleri, yaşayış tarzları ve bölgede bulunan önemli mimariler hakkında da detaylı bilgiler içermesi bakımından bölge hakkında yapılacak çalışmalara da kaynaklık edecek bir eser niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, Seveda, “Osmanlı’da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020.
- Akman, Kaan, “Sosyal Bilim Araştırmalarında Seyahatnamelerin Yeri Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir İnceleme”, **Uluslararası Göbeklitepe’den Bugüne Türkiye’nin Tarihi ve Kültürel Mirası Sempozyumu**, Samsun, 2022.
- Arıkan, Zeki, “Sır Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi ve İzmir”, **Osmanlı Araştırmaları XXII**, Cilt 22, Sayı 22, 2003.
- Bacıoğlu, Elif, “Yabancı Seyahatnamelerde Geçiş Dönemleri”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Kocaeli Üniversitesi SBE, 2010.
- Baştuğ, Hava, “Sosyal Bilgilerde Seyahatnamelerin Yeri ve Seyyahların Gözüyle Nevşehir”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi EBE, 2019.
- Bulut, Yücel, “Oryantalizm”, **DİA**, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bureau Of Medicine And Surgery Navy Department, **United States Medical Bulletin**, Washington: Washington Printing Office, 1923.
- Cebeci, Huri Melek, “Seyahatnamelere Göre Selçuklu ve Beylikler Devrinde Sosyo-Kültürel Hayat(XIII.-XIV. Yüzyıl)”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2019.
- Cezar, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt II., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Çetin, Muhammed Esad “İbn Batuta Seyahatnamesinde Uluslararası Ticarete Konu Olan Mallar”, **İstanbul İktisat Dergisi**, Cilt 72, Sayı 1, 2022.
- Çetin, Onur, “ Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme (Eyüp Örneği)”, **Osmanlı’da Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2019.
- Çetin, Zeynep, “Avrupalı Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2013.

- Demiray, Koray, “Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul’da Sosyal ve Kültürel Hayat(1808-1918)”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE), 2019.
- Doğan, Muhittin, “On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahat Edebiyatında Osmanlı’nın; Osmanlı Seyahat Edebiyatında da Avrupalıların Yansımaları(Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 2016.
- Dördüncü, Muharrem, “1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2001.
- Ercan, Ayşe Özge, “ İngiliz Seyyah John Sanderson’un Seyahatnamesi(1584-1602): Türkçe Çeviri ve İstanbul Gözlemlerinin Değerlendirilmesi”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 2014.
- Eroğlu, Özkan, “Sur içi Galata’sı Üzerine Bir Deneme”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 1992.
- Görsoy Naskali, Emine(hzl), **Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı**, İstanbul: Englikan Vakfı Yayınları, 2019.
- Gürer, Serpil, “XVII-XVIII Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumı”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2010.
- Güzel, Eylem “Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname ve Gravürlere Yansıması(18. Ve 19. Yüzyıllar)”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2010.
- Harman, Ömer Faruk, “Katolik”, **DİA**, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022.
- Hunuma, Halise “Osmanlı Topraklarında Bir Kadın Seyyah: Leydi Hester Stanhope ve Osmanlı Dünyası Hakkındaki Gözlemleri”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 2022.
- Işık, Mesut, “Oryantalizm ve Batı’nın Doğu Algısı”, **Ağrı İslami İlimler Dergisi**, Sayı 7, 2020.

- İbrahimzade, Turan, “Rus Diplomat Konstantin Mihaloviç Bazil’inin Gözünden İstanbul’da Sosyal Hayat”,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi LEE, 2022.
- İnal, Buğra, “19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uşak Üniversitesi SBE, 2018.
- İnalcık, Halil, “ Fatih Sultan Mehmed ’in İstanbul’u” , **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İBB Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil, “**Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası**” Fahri Unan (çev.), Cilt 3, 2015.
- İnalcık, Halil, “Galata”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İBB Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Cilt I, Halil Berktaş (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Karaca, Taha Niyazi, “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk- İngiliz İlişkileri”, **Journal of Anglo- Turkish Relations**, Cilt 1, Sayı 1, 2020.
- Karadağ, Gülay, “Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2006.
- Karakuyu, Mehmet ve Saadet Tuğçe Tezer, “İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası Ve Literatür Değerlendirilmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2010.
- Keçeci, Ömer Ekrem, “XVIII. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Ve İngiliz Toplumları Ve Şehirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2020.
- Kinross, Lord, **İmparatorluğun Yükseliş ve Çöküşü**, İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi.
- Koç, Zeynep Merve, “XVI. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Hayat Dinamikleri: Yemek Kültürü, İnançlar, Örf-

- Adet ve Osmanlı Kadını Üzerine”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi SBE, 2016.
- Köse, Meryem ve Meryem Küçük, “Oryantalizm ve “Öteki” Algısı”, **Sosyal Ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015.
- Kuku, Ebru, “Avrupalı Seyyahların Gözünde 19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunun Aynası: Kadın”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi, LEE, 2022.
- Kütükoğlu, Bekir, “Murad III”, **DİA**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020.
- Kütükoğlu, Mübahat S, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Altıncı Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Mürur Tezkiresi”, **DİA**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, İstanbul, 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Tanzimat Devri Osmanlı- İngiliz Gümrük Tarifeleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-5, 1974.
- Lewis, Bernard, “Doğuya Giden Seyyahlar”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 1984.
- Loschburg, Winfried, **Seyahatin Kültür Tarihi**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998.
- Macmichael, William, **Journey From Moscow To Constantinople The Years 1817, 1818**, London: John Murray, Albermarle- Street, 1819.
- Maden, Sedat, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37, 2008.
- Munk, William, “ William MacMichael”, **İnspiring Physicians**, 1784, Cilt III., Royal College Of Physicians (Erişim Tarihi: 05.11.2022).
- Nalçacı, Nida N., “ İstanbul’un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2010.
- Nurdan, Semiha ve Muhammed Özler (hızl), **İngilizlerin Osmanlı’yı Yarı Sömürgeleştirme ve Pazarlaştırma Stratejileri, Aktörler, Araçlar: Tüccardan Elçiye, İmtiyazdan Fuar’a**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Nurdan, Semiha ve Muhammed Özler (hızl), **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, Cilt 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

- Ortaylı, İlber, **Osmanlı Düşünce Dünyası Ve Tarih yazımı**, İkinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı Düşünce Dünyası Ve Tarih yazımı**, İkinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Öcal, Yaşar, “XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 51, 2015.
- Özcan, Azmi, “İngiltere”, **DİA**, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Özgür, Hüseyin ve Sedat Azaklı, “Osmanlı’da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri” **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 1, 2001.
- Öztürk, Şeyma, “Travels in Greece, Turkey and the Holyland(1817-1818) İsimli Seyahatnamenin Türkçeye Tercüme Edilerek Değerlendirilmesi”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2016.
- Packard, Francis R., “The Gold Headed Cane And Its Author, William Macmichael”, **Bulletin Of The Medical Library Association**”, 4/1, 1914.
- Pala, Gülşah, “İstanbul Osmanlı Mezar Taşlarında Mimari Öğeler”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2019.
- Saka, Burak Ahmet, “İngiliz Seyyahlarına Göre II. Mahmud Döneminde Anadolu’nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Durumu”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2017.
- Sami Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Altınpost Yayıncılık, Bakıesir, 2012.
- Sav, Murat, “Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 52, 2019.
- Şahin, Gürsoy, “XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 22, TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 2020.
- T.C. Hunt, “William Macmichael, MD, FRS: Author Of The Gold Headed Cane”, **J. Roy. Coll. Phycns. Lond.**, Cilt 2, Sayı 4, 1968.
- Tanyıldız, Gamze, “19. YY’dan Günümüze İstanbul İtfaiyecilerinin Tarihi Ve Giysilerinin Günümüze Kadarki Değişimi”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Işık Üniversitesi SBE, 2020.

- Tekin, Engin Cihad, “Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı’da Kitap ve Kütüphane Kültürü(1453-1699)”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Hacettepe Üniversitesi SBE, 2017.
- Tercanlıoğlu, Ahmet, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Kyzikos Kentini Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Atatürk Üniversitesi SBE, 2013.
- Togan, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usul**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.
- Tozoğlu, Eren, “Batı Seyahatnamelerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında (1900-1923) Osmanlı Toplumunda Aile Kültürü Ve Eğitimi”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi EBE, 2010.
- Turan, Şerafettin, “Hoca Sâdeddin Efendi”, **DİA**, Cilt 1998, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Türkhan, M. Sait, “Osmanlı- İngiliz Ticaret Tarihinin İngiliz Arşiv Kaynakları: State Paper Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme” **History Studies**, Cilt 11, Sayı 5, 2019.
- Uğur, Yunus, “Dünya Ölçeğinde Osmanlı İstanbul’u”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İBB Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Umanç, Himmet, “ Doğu Ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu Ve Richard Chandler)”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 66, 2013.
- Varlık, Nükhet ve Ahmet Aydoğan, “İstanbul’da Veba Salgınları”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt IV, İBB Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yazıcı, Hüseyin, “Seyahatname”, **DİA**, Cilt 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yıldız, Kenan, “1660 İstanbul Yangınının Sosyo- Ekonomik Tahlili”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Marmara Üniversitesi TAE, 2012.
- Yıldız, Kenan, “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt I., İBB Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Yılmaz, Neslihan, “Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı Adaleti ve İslâm Hukuk Sistemi”,
(**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
SBE, 2019.

Yılmaz, Özgür, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak
Değerleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 28, Sayı 2, 2013.

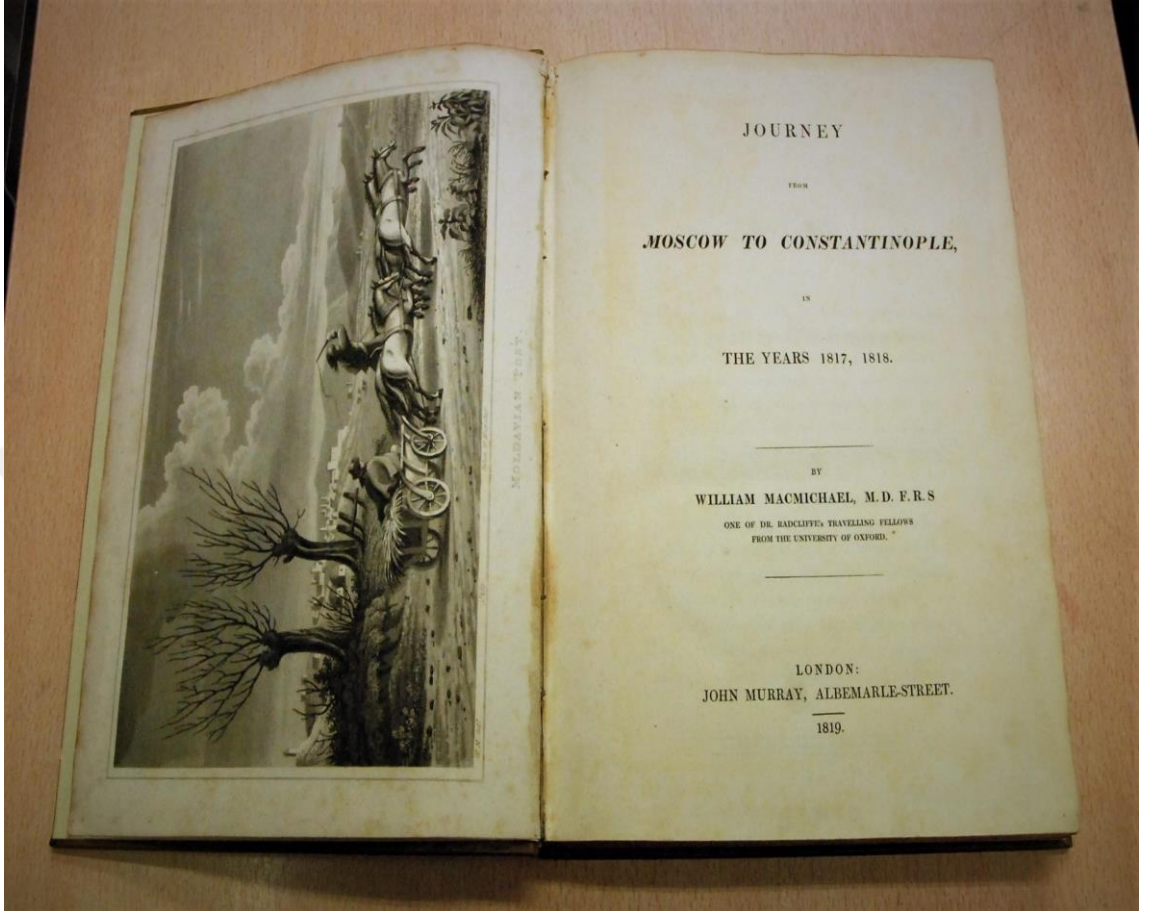

EKLER

Ek-1: William Macmichael

Ek-2: Journey From Moscow To Constantinople The years 1817,1818 Adlı Eserin İç Kapağı

Ek-3: Kiew Seyahatinden Bir Örnek

